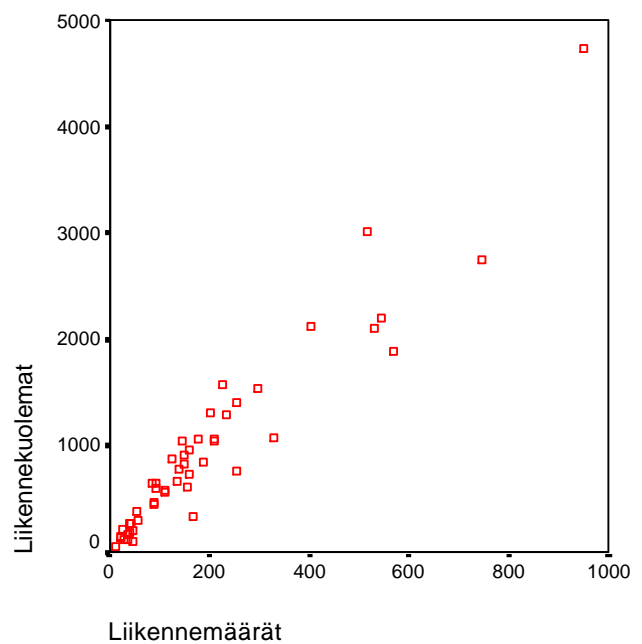
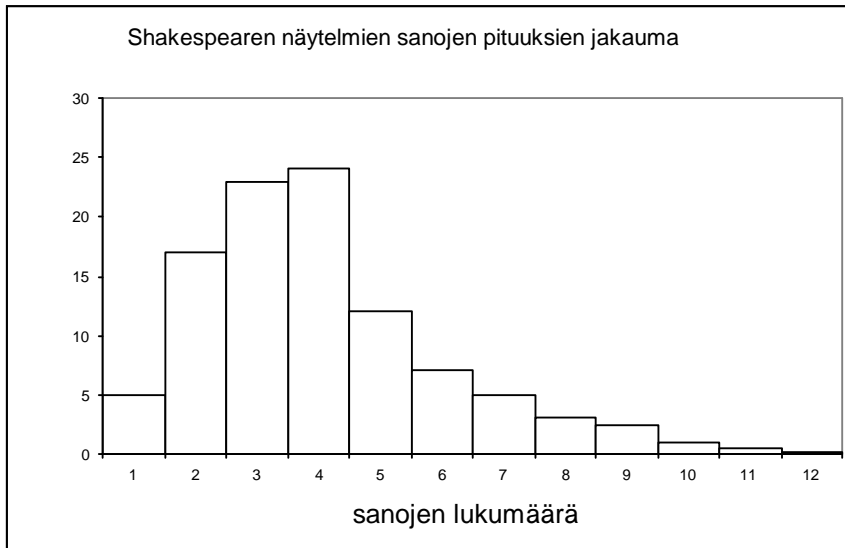

Tilastotieteen johdantokurssi [MTTTP1]

<https://coursepages.uta.fi/mtttp1/>

Lukuvuosi 2018-2019

Raija Leppälä <http://people.uta.fi/~strale/>

Matematiikan ja tilastotieteen tutkinto-ohjelma

Luonnontieteiden tiedekunta

33014 Tampereen yliopisto

Puh. 050 318 5874

Sähköposti raija.leppala@uta.fi

Sisällysluettelo

1	JOHDANTO.....	3
2	TILASTOLLINEN TUTKIMUS JA SEN TYÖVAIHEET	4
3	HAVAINTOAINEISTO JA HAVAINATOMATRIISI	7
4	MITTAAMINEN	12
5	EMPIIRISET JAKAUMAT	15
5.1	Yksiulotteinen jakauma.....	15
5.1.1	Frekvenssijakauma.....	15
5.1.2	Frekvenssijakaumien graafiset esitykset.....	19
5.1.3	Yksiulotteisen jakauman tunnuslukuja	25
5.2	Kaksiulotteinen jakauma.....	39
5.2.1	Pisteparvi	39
5.2.2	Ristiintaulukko	41
5.2.3	Kaksiulotteisen jakauman tunnuslukuja	44
6	AIKASARJOISTA	51
6.1	Aikasarjan graafinen esitys	51
6.2	Otosautokorrelaatio	57
7	TILASTOLLISEN PÄÄTTELYN PERUSTEITA.....	61
7.1	Satunnaisilmiö ja tapahtuma.....	61
7.2	Klassinen todennäköisyys.....	62
7.3	Satunnaismuuttuja ja todennäköisyysjakauma.....	63
7.4	Normaalijakauma.....	66
7.5	Satunnaisotos, otossuure ja otantajakauma	71
7.6	Piste-estimointi ja luottamusvälejä	72
7.6.1	Prosenttiosuuden luottamusväli	74
7.6.2	Populaation odotusarvon luottamusväli	75
7.6.3	Kahden populaation odotusarvojen erotuksen luottamusväli	78
7.7	Hypoteesien testausta	79
7.7.1	Prosenttiosuuden testaus	80
7.7.2	Odotusarvon testaus.....	84
7.7.3	χ^2 -riippumattomuustesti	87
7.7.4	Odotusarvojen yhtäsuuruuden testaaminen t-testillä.....	90
7.7.5	Lineaarinen riippuvuus.....	93
8	LOPUKSI.....	95
LIITE 1	Oheiskirjallisuutta	97
LIITE 2	Kaavakokoelma ja taulukot	99
LIITE 3	HOTDOG-aineisto.....	101
LIITE 4	PULSSI-aineisto.....	102
LIITE 5	Menetelmien ja testien ryhmittelystä muuttujan roolin mukaan.	103
	HAKEMISTO	104

1 JOHDANTO

Tilastotiede on menetelmätiede, joka käsittelee tietojen hankinnan suunnittelua (otantamenetelmät, koejärjestelyt, kyselylomakkeet), tietojen keruuta, tietojen esittämistä (kuvailevaa tilastotiedettä) ja tietojen analysointia (johtopäätelmien tekoa erilaisten analysointimenetelmien avulla).

Soveltajat käyttävät tilastotieteilijöiden kehittämiä menetelmiä tietoaineiston keruuseen, kuvailuun ja analysointiin. Tilastotiedettä käytetään hyväksi aina, kun käsitellään havainnoimalla tai mittaamalla hankittuja tietoaineistoja (empiirisiä tietoaineistoja).

Tilastollinen analyysi voidaan karkeasti jakaa kuvailevaan analyysiin (*descriptive statistics*) ja tilastolliseen päättelyyn (*statistical inference*).

Kuvaileva osuus pyrkii kuvailemaan tietoaineistoa erilaisten graafisten esitysten ja aineistosta laskettujen tunnuslukujen sekä taulukoiden avulla. Tilastollinen päättely eli inferenssi käsittelee johtopäätelmien tekoa aineiston (otoksen) perusteella. Johtopäätelmät tehdään erilaisten todennäköisyyslaskentaan perustuvien tilastollisten testien ja analysointimenetelmien avulla.

Kehittynyt tietotekniikka luo mahdollisuudet "helppoon" aineiston analysointiin; tietokone hoitaa laskennan tehokkaasti sekä tarjoaa analysoinnin tuloksia käyttäjälle. Käyttäjän on kuitenkin tiedettävä mitä milloinkin voi tehdä: mitä analysointimenetelmiä voi käyttää, miten niitä tulkitaan ja millä tavalla tehdään johtopäätelmiä. Tietoaineiston analysointia ei voida tehdä siten, että syötetään aineisto tietokoneeseen ja saadaan nappia painamalla automaattisesti tutkimustulokset!

Tietojenkäsittelyä ja matematiikkaa voidaan pitää eräänlaisina tilastotieteen apuvälineinä. Itse tilastotieteen teorian tutkiminen vaatii melko vankkaa matematiikan osaamista.

Tällä opintojaksolla käsitellään aluksi empiirisen aineiston hankintaan liittyviä asioita sekä aineiston sisältämän tiedon esittämistä kuvailevan analyysin keinoin. Kuvailevan osuuden jälkeen tutustutaan lyhyesti joihinkin todennäköisyysjakauksiin, testiteorian alkeisiin sekä muutamiin tilastollisiin testeihin.

Tässä monisteessa lähes jokaiseen asiakokonaisuuteen liittyen on lyhyesti esitetty myös se, miten kyseinen analyysi saadaan tehtyä tilastolaskentaohjelmalla SPSS.

Ks. tarkemmin sivuilta

<https://coursepages.uta.fi/mtt1/linkkeja/>, jossa erityisesti hyödyllisiä <http://cs.uef.fi/statistics/newspss/index.php/fi> ja <http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/SPSS/spss.html>

Opiskelun tukena voi käyttää opintojakson www-sivuston materiaalia, liitteessä 1 esitettyä oheiskirjallisuutta (josta myös osa tämän monisteen esimerkeistä on peräisin) sekä tässä monisteessa olevia linkkejä.

2 TILASTOLLINEN TUTKIMUS JA SEN TYÖVAIHEET

Tilastollinen tutkimus kohdistuu tutkimusobjektien muodostamaan joukkoon, jota kutsutaan perusjoukoksi eli populaatioksi (*population*). Lähes aina tilastollinen tutkimus joudutaan suorittamaan käyttäen vain osaa populaatiosta (otos (*sample*)). Populaation yksiköitä kutsutaan tilastoyksiköiksi eli havaintoyksiköiksi. Populaation koosta käytetään merkintää N , otoskoosta merkintää n .

Tilastollinen tutkimus perustuu kokemusperäiseen tietoon populaatiosta. Tällöin on siis kyse empiirisestä tutkimuksesta. Empiirinen havaintoaineisto (*data*) saadaan mittaamalla tilastoyksiköiden ominaisuuksia. Tilastoyksikön ominaisuuksia kutsutaan tilastollisiksi muuttujiksi (*variable, statistical variable*). Muuttujia voidaan yleisesti merkitä $x, y, z, \dots, x_1, x_2, x_3, \dots$

Tilastolliset analyysimenetelmät ovat välineitä havaintoaineiston tutkimiseksi sekä johtopäätelmien tekemiseksi populaatiosta aineiston perusteella.

Esim. 2.1. Kurssille ilmoittautuminen

- tilastoyksikkö opiskelija
- muuttujia
  - opiskelijan tutkinto-ohjelma, sukupuoli, opintojen aloitusvuosi, opintopisteet

Aineiston perusteella saadaan selville vaikkapa miesten ja naisten lukumäärät, opiskelijoiden lukumäärät opintojen aloitusvuoden perusteella, miesten ja naisten prosentuaaliset määrät tutkinto-ohjelmittain. Näin menetellen aineiston sisältämää tietoa tiivistetään. Saadaan kuvattua aineistoa sekä voidaan tutkia erilaisia riippuvuuksia.

Esim. 2.2. Opintojakson tenttiin osallistujat

- tilastoyksikkö opiskelija
- populaatio esim. kaikki opintojakson opiskelijat
- muuttujia esim. opiskelijan tutkinto-ohjelma, saatu tenttipistemäärä

Aineiston perusteella voidaan tutkia esimerkiksi tenttimenestymistä opiskelijan taustan mukaan laskemalla tenttipistemäärän keskiarvot tutkinto-ohjelmittain.

Esim. 2.3.

a) Populaationa Suomen kunnat

- tilastoyksikkö kunta
- muuttujia esim.
  - kunnan asukasluku, asuntojen keskikoko, kunnan sijainti (maakuntaliitto)

Aineiston perusteella voidaan kuvata esimerkiksi kuntien asukasmäärää, asuntojen kokoja ja vertailla maakuntaliitoittain kunnan asukasmäärien keskiarvoja.

b) Populaationa (tai otoksena) Suomen eduskunta 2011

- tilastoyksikkö kansanedustaja

– muuttujia esim. edustajan ikä, sukupuoli, puolue, saatu äänimäärä, koulutus

Eduskunta-aineiston perusteella saadaan selville mm. naisten prosentuaalinen osuus, kansanedustajien ikäjakauma, ikäjakauma naisilla ja miehillä, naisten prosentuaaliset määrät puolueittain. Voidaan myös selvittää, miten hyvin valittu eduskunta edustaa koko kansaa. Onko ikäjakauma samanlainen kuin kaikkien äänioikeutettujen? Onko naisten suhteellinen osuus populaatiota vastaava?

Ks. aineisto http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp_aineistoja/Eduskunta_2011.sav tai http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp_aineistoja/Eduskunta_2011.xls

Esim. 2.4. Tapahtuma tilastoyksikkönä.

a) Synnytys, jolloin voidaan tutkia, ovatko tytöt ja pojat keskimäärin samanhedustajien ikäjakauma, ikäjakauma naisilla ja miehillä, naisten prosentuaaliset määrät puolueittain. Voidaan myös selvittää, miten hyvin valittu eduskunta edustaa koko kansaa. Onko ikäjakauma samanlainen kuin kaikkien äänioikeutettujen? Onko naisten suhteellinen osuus populaatiota vastaava?

ks. esimerkkiaineisto http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp_aineistoja/saidit.sav tai http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp_aineistoja/saidit.xls

b) Liikenneonnettomuus, jolloin muuttujina voisi olla esim. onnettomuuspaikka ja onnettomuusaika, loukkaantuneiden määrä, onnettomuuden osapuolten lukumäärä.

c) Työtapaturma, josta kirjataan itse tapaturmaan liittyviä monenlaisia tietoja sekä tietoja tapaturmasta johtuvista hoitotoimenpiteistä ja -kuluista.

d) Jääkiekko-ottelu, jolloin muuttujia voisi olla esim. yleisömäärä, ottelun lopputulos, jäähyjen yhteismäärä.

Tilastollisen tutkimuksen (siis myös opintojaksoon liittyvän harjoitustyön) työvaiheet voidaan esittää seuraavasti:

1. Suunnittelu
  - tutkimuskohteen ja aiheen valinta (tilastoyksikkö, muuttujat)
  - tutkimuksen suorittamisen suunnittelu (kyselylomake, otantamenetelmä, koejärjestely, jne.)
2. Aineiston keruu ja tallennus analysointia varten
  - suunnitellun havaintoaineiston hankinta
  - tallennus ja muokkaus analysointia varten
3. Aineiston kuvailu
  - kuvailevan tilastotieteen keinoin aineiston sisältämän tiedon tutkimista (myös virheiden ja poikkeavien tietojen etsintä)
4. Tilastolliset testaukset ja mallit
  - populaatiosta tehtyjen erilaisten väittämien testaukset otoksen (aineiston) perusteella
  - todennäköisyysteoriaan perustuvien tilastollisten mallien sovittaminen havaintoaineistoon
5. Raportointi
  - tehdyn tutkimuksen raportointi sisältäen kohtien 1. – 2. tarvittavat kuvaukset sekä varsinaisten tutkimustulosten esittämisen kohdista 3. – 4.

Ks. lisäksi

tutkimuksen työvaiheista sivulta

http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp1/syksy2003/moniste_1.pdf

harjoitustyön ohjeet

<http://www.sis.uta.fi/tilasto/mttp1/syksy2018/htyop118.pdf>

3 HAVAINTOAINEISTO JA HAVAINATOMATRIISI

Tutkimuksen suunnitteluvaiheessa on siis selvitetty tutkimuksen tavoite, määritelty tilastoyksikkö ja populaatio sekä muuttujat, joiden avulla tutkittaviin ongelmiin pyritään löytämään ratkaisuja.

Suunnitteluvaiheen jälkeen on vuorossa aineiston hankinta. Päätetään tehdäänkö otanta- vai kokonaistutkimus. Otantatutkimuksessa tutkitaan vain otos, kokonaistutkimuksessa koko populaatio. Kokonaistutkimusta on harvoin mahdollista tehdä, joten käytännössä tehdään siis otoksen perusteella johtopäätelmiä populaatiosta, jolloin johtopäätelmän tekemiseen liittyy epävarmuutta.

Jotta johtopäätelmien tekemisen luotettavuutta on mahdollista arvioida, niin tarvitaan satunnaisesti tehty otos. Populaation osajoukko on satunnaisotos (*random sample*), jos se on valittu todennäköisyysotannalla eli tiettyjen sääntöjen mukaan satunnaisesti siten, että tutkijan subjektiivinen harkinta ei vaikuta. Myöhemmin esiteltävät luottamusvälit ja testit perustuvat satunnaisotoksiin.

Esim. 3.1.

a) Jos arvioidaan esimerkiksi tietyn puolueen kannatusosuutta, niin voidaan ilmoittaa arvioon liittyvä virhemarginaali (ks. esim. <https://yle.fi/uutiset/3-10187200>). Tällöin onkin muodostettu otoksen avulla luottamusväli todelliselle kannatusosuudelle.

b) Jos halutaan arvioida suomalaisten naisten keskipituutta, niin lasketaan otoksesta keskipituus ja arvioidaan virhettä, joka liittyy päättelyyn. Tässä voidaan muodostaa keskipituudelle luottamusväli.

Tapoja, joilla satunnaisotos voidaan tehdä populaatiosta, kutsutaan otantamenetelmiksi. Otantamenetelmiä ovat yksinkertainen satunnaisotanta (YSO), systemaattinen otanta (SO), ositettu otanta (OO) sekä ryväotanta (RY).

Yksinkertaisessa satunnaisotannassa tilastoyksiköt arvotaan otokseen (voidaan tehdä joko palauttaen tai palauttamatta valittu alkio populaatioon ennen seuraavan arvontaa).

Systemaattinen otanta tarkoittaa tasavälistä otantaa, jossa poimitaan joka k . alkio. Poimintaväli $k = N/n$. Menetelmä soveltuu käytettäväksi populaation alkioden ollessa järjestyksessä, esimerkiksi kortistossa, autojonossa. Olkoon esimerkkinä 12 alkion populaatio, josta halutaan tehdä neljän alkion otos. Jaetaan populaatio kolmen alkion ryhmiin $a_1 a_2 a_3 | a_4 a_5 a_6 | a_7 a_8 a_9 | a_{10} a_{11} a_{12}$ ja valitaan ensimmäisestä ryhmästä satunnaisesti yksi ja sitten joka kolmas. Näin saadaan yksi otos. Kaikki mahdolliset 4 alkion systemaattisella otannalla tehdyt otokset ovat $\{ a_1, a_4, a_7, a_{10} \}$, $\{ a_2, a_5, a_8, a_{11} \}$, $\{ a_3, a_6, a_9, a_{12} \}$. Satunnaistaminen tehdään käytännössä siten, että valittiin satunnaisesti kolmesta ensimmäisestä yksi ja sitten joka kolmas. Poimintaväli tässä on siis $12/4 = 3$. Ositetussa otannassa populaatio jaetaan osiin jonkun ominaisuuden suhteen ja tehdään ositteista otanta jollain otantamenetelmällä.

Ryväsotannassa otosalkiona on joukko tilastoyksiköitä.

Ks. tarkemmin otantamenetelmistä sivulta

<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/otos/otantamenetelmat.html>.

Joskus aineisto voi olla valmiina olemassa tai se saadaan yhdistelemällä useammasta tietolähteestä. Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto <http://www.fsd.uta.fi/fi/> arkistoi ja välittää tutkimusaineistoja ollen Suomessa huomattava tutkimusaineistojen tarjoaja.

Monissa tutkimustilanteissa aineisto on kuitenkin hankittava itse. Voidaan tehdä joko kysely- tai haastattelututkimus (erilaiset mielipidetutkimukset, markkinointitutkimukset) tai kokeellinen tutkimus. Kokeellisessa tutkimuksessa pyritään usein koejärjestelyn avulla selvittämään jonkun käsittelyn vaikutusta tilastoyksiköiden ominaisuuksiin. Tällaisia ovat mm. viljelykokeet, lääketieteelliset kokeet, oppimiskokeet, käytettävyysskokeet.

Kerätty aineisto muokataan ja esitetään taulukkona, jota kutsutaan havaintomatriisiksi (*data matrix*). Tilastolliset ohjelmistot käyttävät havaintomatriisiesitystä aineiston esitystapana.

Olkoon aineistossa n tilastoyksikköä ja p muuttujaa. Merkitään tilastoyksiköitä yleisesti $a_1, a_2, a_3, \dots, a_n$ (toki ne voidaan myös nimetä) ja muuttujia $x_1, x_2, x_3, \dots, x_p$ (tarvittaessa nimetään tilanteen mukaan). Havaintomatriisi sisältää muuttujien arvot jokaiselta tilastoyksiköltä muodossa

	x_1	x_2	...	x_j	...	x_p
a_1	x_{11}	x_{12}	...	x_{1j}	...	x_{1p}
a_2	x_{21}	x_{22}	...	x_{2j}	...	x_{2p}
.						
.						
a_i	x_{i1}	x_{i2}	...	x_{ij}	...	x_{ip}
.						
.						
a_n	x_{n1}	x_{n2}	...	x_{nj}	...	x_{np}

missä x_{ij} on i . tilastoyksikön mittaluku ominaisuudelle x_j . Havaintomatriisi on siis mittaluvuista (ks. mittaaminen luku 4) muodostettu taulukko, jossa i . vaakarivillä on i . tilastoyksikön mittaluvut (kutsutaan havaintovektoriksi, havainnoksi) ja j . pystyrivillä eli sarakkeella on j . muuttujan mittaluvut tilastoyksiköittäin. Sarakkeen luvut muodostavat kyseisen muuttujan jakauman.

Aineistossa ei aina ole jokaiselta tilastoyksiköltä kaikkia muuttujan arvoja. Tällöin on kyse puuttuvista tiedoista, jotka eivät välttämättä hankaloita aineiston analysointia tai vääristä tutkimustuloksia, mutta saattavat näin tehdäkin.

Ks. tarkemmin

<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/puuttuvat/puuttuvat.html> .

Esim. 3.2. Jos muuttujat on nimetty vaikkapa x , y ja z , niin havaintomatriisi voidaan tällöin kirjoittaa muodossa:

	x	y	z
a_1	x_1	y_1	z_1
a_2	x_2	y_2	z_2
$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$
$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$
$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$	$\cdot$
a_n	x_n	y_n	z_n

Tämä esitystapa on joskus mukavampi (mm. tunnuslukujen määritelmien yhteydessä).

Ks. myös

<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/mittaaminen/havaintomatriisi.html>

Esim. 3.3. Havaintomatriisi, tilastoyksikkönä myynnissä oleva asunto.

Selling price of homes in Gainesville, Florida, January 1996. P = selling price in thousands of dollars, S = size of home in thousands of square feet, BE = number of bedrooms, BA = number of bathrooms, New = whether new (1 = yes, 0 = no). Data provided by Jane Myers, Coldwell-Banker Realty.

P	S	Be	Ba	New
61,5	1,01	3	2	0
60,0	1,34	3	2	0
65,9	1,22	3	1	0
86,0	1,15	2	2	1
86,9	1,58	3	2	1
86,9	1,58	3	2	1
67,9	1,28	3	2	0
68,9	1,29	3	2	0
69,9	1,52	3	2	0
70,5	1,25	3	2	0
72,9	1,28	3	2	0
72,5	1,28	3	1	0
72,0	1,36	3	2	0
71,0	1,20	3	2	0
76,0	1,46	3	2	0
72,9	1,56	4	2	0
73,0	1,22	3	2	0
70,0	1,40	2	2	0
76,0	1,15	2	2	0
69,0	1,74	3	2	0

Esim. 3.4. Havaintomatriisi opetuksen ja oppimisen arviointi -aineiston (kyselylomake <http://www.sis.uta.fi/tilasto/kyselylomakkeita/tiltp1.htm>) perusteella.

	Pääaine	Sukup.	Opiskeluv.	Kurssin työläys ...	Lisätyö
Opiskelija 1	1	1	1	2	2
Opiskelija 2	3	2	1	4	1
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.
Opiskelija n	2	1	3	5	1

Esim. 3.5. Havaintomatriisi liitteessä 3 sisältää 54 tilastoyksikköä ja 5 muuttujaa. Havaintomatriisiin voidaan lisätä uusi muuttuja, joka kertoo hotdogin kilohinnan euroina. Koska 1 unssi on 28,35 g ja 1 dollari on n. 0,77 euroa, niin Kilohinta = $(\$/oz) \times 0,77 / 0,02835$.

Esim. 3.6. Sivun <https://coursepages.uta.fi/mtt1/esimerkkiaineistoja/> esimerkkiaineistojen havaintomatriisit, liitteen 4 havaintomatriisi.

SPSS Havaintomatriisin avaaminen tai uuden luominen tapahtuu valikosta

File

New>

Data...

uuden luominen

Open>

Data...

vanhan avaaminen (oletusarvoisesti näkyvät .sav-tunnisteella olevat).

Usein tarvitaan uusia laskennallisia muuttujia. Uuden muuttujan tekeminen havaintomatriisissa olemassa olevien muuttujien avulla (esimerkiksi summat, suhteet, mittayksikkövaihdot) suoritetaan valikosta

Transform

Compute...

Avautuvassa ikkunassa nimetään uusi muuttuja (Target Variable) ja määritellään laskukaava (Numeric Expression).

4 MITTAAMINEN

Mittaaminen tarkoittaa menettelyä (sääntöä), jolla tilastoyksikköön liitetään sen tiettyä ominaisuutta kuvaava luku, mittaluku. Joidenkin muuttujien kohdalla voidaan valita käytetäänkö mittalukuna merkkiä vai numeroa. Monet tilastolliset ohjelmistot sallivat myös merkkitiedon käytön, joka ei kuitenkaan yleensä ole suositeltavaa.

Mittaamisen yhteydessä esiintyy usein mittausvirhettä johtuen mittarin tarkkuudesta tai mittaukseen liittyvistä häiriötekijöistä. Mittausmenetelmä saattaa olla sellainen, että toisistaan riippumattomat samalle tilastoyksikölle tehdyt mittaukset antavat huomattavasti poikkeavia tuloksi. Tällöin sanotaan mittarin reliabiliteetin olevan alhainen. Mittari saattaa olla myös huonosti laadittu. Se ei mittaakaan sitä ominaisuutta, mitä sen olisi tarkoitus mitata. Sanotaan, että mittari ei ole validi. Ks. tarkemmin <http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/mittaaminen/mittaaminen.html>.

Osa muuttujista on suoraan mitattavissa ja tulkittavissa; esimerkiksi pituus, paino, kunnan asukasluku ovat suoraan mitattavissa eikä muuttujien tulkinnassa ole vaikeuksia. Mutta esimerkiksi muuttujat älykkyys, musikaalinen lahjakkuus, uskonnollisuus, asenne johonkin, www-sivun käytettävyyttä eivät ole suoraan mitattavissa eikä niiden määrittäminen ole yksikäsitteistä. Näitä nk. teoreettisia muuttujia mitataan usean indikaattorimuuttujan avulla. Uskonnollisuutta voidaan mitata esimerkiksi kirkossa käyntien määrällä, uskonnollisen kirjallisuuden lukemisella, jne. Asenne- ja mielipidemittauksissa asetetaan asennetta tai mielipidettä peilaavia väitteitä. Väittämien suunnittelussa on oltava huolellinen. Väittämät on osattava asettaa siten, että ne mittaavat sitä mitä tutkija haluaa niiden mittaavan.

Väittämä asetetaan usein siten, että vastaaja valitsee esimerkiksi vaihtoehdoista

- 1 täysin samaa mieltä
- 2 jokseenkin samaa mieltä
- 3 ei samaa eikä eri mieltä
- 4 jokseenkin eri mieltä
- 5 täysin eri mieltä

Ks. myös kyselylomakkeen laatimisesta

<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kyselylomake/laatiminen.html> sekä postikyselyn tekemisestä

<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/postikysely/postikysely.html>.

Esim. 4.1. Opintojakson MTTTP1 palautekyselyt

<https://coursepages.uta.fi/mtttp1/palaute/>.

Muuttujia voidaan luokitella monella tavalla. Tilastolliset muuttujat voidaan jakaa kahteen päätyyppiin: kategoriisiin eli kvalitatiivisiin ja numeerisiin eli kvantitatiivisiin. Kvantitatiivinen muuttuja on joko diskreetti (epäjatkuva) tai jatkuva. Diskreetti muuttuja voi saada arvokseen äärellisen määrän erisuuria arvoja tai äärettömän määrän siten, että arvot ovat numeroitavissa positiivisia kokonaislukuja käyttäen. Muuttujat voidaan luokitella myös nk. mitta-asteikkojen perusteella. Nämä mitta-

asteikot vaikuttavat tilastollisten menetelmien käyttömahdollisuuksiin, joten mitta-asteikkojen määrittäminen on empiirisen tutkimuksen yhteydessä olennaista.

Kvalitatiiviset muuttujat jakavat tilastoyksiköt tarkasteltavan ominaisuuden suhteen luokkiin. Tällaisia muuttujia ovat esimerkiksi henkilön siviilisäätö, kansanedustajan puolue, opiskelijan tutkinto-ohjelma, kaupungin sijainti.

Jos kvalitatiivisen muuttujan luokkia ei voida asettaa järjestykseen (kuten paremmuus, suuruus, kovuus) sanotaan, että muuttuja on luokittelu- eli laatuero- eli nominaaliasteikollinen. Luokitteluasteikollisia muuttujia ovat esimerkiksi henkilön siviilisäätö ja sukupuoli, opiskelijan tutkinto-ohjelma, kaupungin sijainti, yrityksen toimiala.

Jos kvalitatiivisen muuttujan luokat voidaan asettaa tarkasteltavan ominaisuuden suhteen mielekkääseen järjestykseen, on kyse järjestys- eli ordinaaliasteikosta. Tyypillisiä esimerkkejä, joilla saadaan järjestysasteikollisia muuttujia, ovat kaikki asenne- ja mielipidekysymykset.

Kvalitatiiviset muuttujat voidaan koodata numeerisesti, mutta numeroarvoilla ei ole määrällistä tulkintaa; ne ovat vain luokkien nimiä tai kertovat luokkien "suuruusjärjestyksen".

Kvantitatiivisen muuttujan arvo on jo mitattaessa reaalinen. Mitataan lukumäärää tai suoritetaan mittaus jotain mittayksikköä (esimerkiksi g, kg, ml, l, cm, km, s) käyttäen. Kvantitatiivisessa mittauksessa sama mittalukujen erotus vastaa kaikkialla samansuuruisia ominaisuuksien eroja. Esimerkiksi lasten lukumäärä perheessä, lapsen paino kilogrammoina, henkilön pituus senttimetreinä, 100 metrin juoksuaika, tehopisteet jääkiekossa ovat kvantitatiivisia muuttujia.

Jos kvantitatiivisen muuttujan arvo nolla vastaa tarkasteltavan ominaisuuden "häviämistä", absoluuttista nollapistettä, niin on kyse suhdeasteikollisesta muuttujasta, esimerkiksi paino kilogrammoina, pituus metreinä. Jos muuttujan arvolla nolla ei ole tätä tulkintaa, niin on kyse välimatka- eli intervalliasteikosta, esimerkiksi lämpötila Celsius-asteina. Suhdeasteikolla muuttujan arvojen suhteilla on mielekäs tulkinta, intervalliasteikolla voidaan vertailla arvojen eroja mutta ei suhteita.

Välimatka- ja suhdeasteikolla mittayksikköä voidaan vaihtaa. Absoluuttinen asteikko on kyseessä, jos suhdeasteikollinen muuttuja voidaan mitata vain tiettyä mittayksikköä käyttäen, esimerkiksi lasten lukumäärä perheessä.

Kvantitatiivisen muuttujien yhteydessä lähes samat tilastolliset menetelmät ja tunnusluvut soveltuvat kaikille kolmelle mitta-asteikolle.

Esim. 4.2. Tehdään liikuntaa harrastaville kysely liikuntamääristä.

Kvantitatiivisesti mitattuna:

Harrastan liikuntaa (väh. 30 min/kerta) keskimäärin ____ kertaa viikossa.
Keskimäärin kerralla liikun ____ min.

Kvalitatiivisesti mitattuna:

Harrastan liikuntaa (väh. 30 min/kerta) keskimäärin
____ alle 3 kertaa viikossa
____ 3–4 kertaa viikossa
____ enemmän kuin 4 kertaa viikossa.

Keskimäärin kerralla liikun

____ alle tunnin
____ 1–2 tuntia
____ yli 2 tuntia

Ks. lisätietoja mittaamisesta

<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/mittaaminen/ominaisuudet.html>,

http://tilastokoulu.stat.fi/verkkokoulu_v2.xql?course_id=tkoulu_tlkt&lesson_id=4&subject_id=1&page_type=sisalto

http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp1/syksy2003/moniste_2.pdf

5 EMPIIRISET JAKAUMAT

5.1 Yksiulotteinen jakauma

Empiirisen aineiston erityismuotona käytetään siis havaintomatriisia, jossa $n:n$ tilastoyksikön $p:n$ muuttujan arvot esitetään tilastoyksiköittäin seuraavasti:

	X_1	X_2	...	X_j	...	X_p
a_1	X_{11}	X_{12}	...	X_{1j}	...	X_{1p}
a_2	X_{21}	X_{22}	...	X_{2j}	...	X_{2p}
.						
.						
a_i	X_{i1}	X_{i2}	...	X_{ij}	...	X_{ip}
.						
.						
a_n	X_{n1}	X_{n2}	...	X_{nj}	...	X_{np}

Havaintomatriisissa sarakkeilla on muuttujien $x_1, x_2, x_3, \dots, x_p$ jakaumat. Nämä yksiulotteiset (yhden muuttujan) jakaumat eivät sellaisenaan ole havainnollisia vaan niiden sisältämää tietoa on syytä tiivistää. Yksi tapa on muodostaa luokiteltu yksiulotteinen jakauma eli frekvenssijakauma.

5.1.1 Frekvenssijakauma

Yhden muuttujan frekvenssijakauma muodostetaan siten, että jaetaan (tarvittaessa) muuttujan arvot luokkiin ja ilmoitetaan jokaisen luokan osalta kuinka monta on sellaista tilastoyksikköä, joilla tarkasteltavan muuttujan arvo kuuluu tähän luokkaan. Tilastoyksiköiden lukumäärästä käytetään nimitystä frekvenssi.

Esim. 5.1.1. Tarkastellaan 80 henkilön leposykettä (levossa mitattu sydämen sykintiätiheys, yksikkönä lyöntiä minuutissa) liitteen 4 aineistosta. Muodostetaan aineistosta tämän pulssi-muuttujan frekvenssijakauma.

Pulssi -muuttujan luokat	Tilastoyksiköiden määrä luokassa
42–52	4
53–63	7
64–74	31
75–85	25
86–96	12
97–107	1

Esim. 5.1.2. Yritykset toimialoittain.

Toimiala	Frekvenssi
Elintarviketeollisuus	7
Ilmailu	18
IT	22
Lääketeollisuus	12
Paperinjalostus	11
Öljynjalostus	27
	97

Jos muuttuja on järjestysasteikollinen, niin esitetään luokat "suuruus" järjestyksessä.

Esim. 5.1.3. Opetuksen, oppimisen ja opintojakson arviointia, tilastotieteen johdantokurssi [MTTTP1], 2013. Aineiston muuttujien frekvenssijakaumia on esitetty yhteenvedossa

http://www.sis.uta.fi/tilasto/mtttp1/syksy2013/MTTTP1_pal_2013.html , jossa esimerkiksi jakauma

Luennoilla käynti (%)	
lähes joka kerta	44
noin joka toinen kerta	13
silloin tällöin	26
en ollenkaan	18

Esim. 5.1.4. Tampereen yliopiston työelämäpalvelut

<http://www.uta.fi/rekrytointi/index.html> seuraa valmistuneiden työelämään sijoittumista sijoittumis- ja uraseurantakyselyillä. Helmikuussa 2018 julkaistu seurantaraportti maisterin tai lääketieteen lisensiaatin tutkinnon vuonna 2016 suorittaneiden työelämään sijoittumisesta <https://intra.uta.fi/portal/documents/159280/44060654/sijoittumis seuranta+2016.pdf/71ca38b5-90a6-4378-bbbf-1e697853e49a> sisältää lukuisia frekvenssijakaumia.

Kun siis ilmoitetaan muuttujan x luokat $E_1, E_2, \dots, E_k$ ja näiden luokkien frekvenssit $f_1, f_2, \dots, f_k$, niin on muodostettu muuttujan x yksiulotteinen luokiteltu jakauma eli suora jakauma eli frekvenssijakauma (*frequency distribution*). Luokat ovat käyttäjän määrättävissä. Jos kvantitatiivisen muuttujan kaikki luokat ovat samanpituisia, niin kyseessä on tasavälinen luokitus.

Kvantitatiivisen muuttujien yhteydessä määritellään pyöristetyt luokkarajat ja todelliset luokkarajat. Pyöristetyt luokkarajat ovat mittaustarkkuudella ilmoitettuja rajoja. Jos mittaustarkkuus on d , niin luokan todellinen yläraja = pyöristetty yläraja + $d/2$ ja todellinen alaraja = pyöristetty alaraja - $d/2$.

Esim. 5.1.5. Pulssi-muuttujan jakauma esimerkissä 5.1.1 (aineisto liite 4). Pulssin mittaustarkkuus on 1.

<u>pyöristetyt luokkarajat</u>	<u>todelliset luokkarajat</u>	<u>frekv.</u>
42–52	41,5–52,5	4
53–63	52,5–63,5	7
64–74	63,5–74,5	31
75–85	74,5–85,5	25
86–96	85,5–96,5	12
97–107	96,5–107,5	1

Luokan E_j suhteellinen frekvenssi $p_j = f_j / n$, prosentuaalinen frekvenssi $100 \cdot (f_j / n)$, summafrekvenssi $F_j = f_1 + f_2 + \dots + f_j$ ja suhteellinen summafrekvenssi $P_j = p_1 + p_2 + \dots + p_j$.

Kvantitatiivisen muuttujan luokkakeskus on luokan keskikohta. Luokan pituus lasketaan todellisten luokkarajojen erotuksena (tasavälisessä luokituksessa myös luokkakeskusten erotuksena).

Esim. 5.1.6. Jatkoa esim. 5.1.5.

<u>Pulssi</u>	<u>Luokkak.</u>	<u>Frekv.</u>	<u>Summafrev.</u>
42–52	47	4	4
53–63	58	7	11
64–74	69	31	42
75–85	80	25	67
86–96	91	12	79
97–107	102	1	80

Tässä on käytetty tasavälistä luokitusta, jossa luokan pituus on 11.

Ehdollinen frekvenssijakauma saadaan muodostamalla tarkasteltavasta muuttujasta frekvenssijakaumat toisen muuttujan eri luokissa. Voidaan selvittää, miten tämä ehdollistettu muuttuja vaikuttaa tarkasteltavan muuttujan jakaumaan. Ehdollisia jakaumia vertailtaessa käytetään suhteellisia tai prosentuaalisia frekvenssejä.

Esim. 5.1.7. Lepopulssi miehillä ja naisilla erikseen (aineisto liite 4).

	Mies	Nainen	
Pulssi	42–52	4 9,1 %	4 0,0 %
	53–63	6 13,6 %	7 2,8 %
	64–74	18 40,9 %	31 36,1 %
	75–85	13 29,5 %	25 33,3 %
	86–96	3 6,8 %	12 25,0 %
	97–107	0 0 %	1 2,8 %
		44	36 80

Prosentuaaliset jakaumat ovat erilaiset (ks. myös esim. 5.1.13).

SPSS   Frekvenssijakauman saa taulukkona valikosta

Analyze

Descriptive Statistics>

Frequencies...

Kvantitatiivisten muuttujan yhteydessä luokituksen tekeminen tai kvalitatiivisten muuttujien tapauksessa luokkien yhdistäminen tapahtuu tekemällä uusi muuttuja havaintomatriisiin uudelleen koodauksen kautta. Koodaus tapahtuu valikosta

Transform

Recode Into Different Variables...

jossa annetaan luokiteltava muuttuja (Input Variable), luokituksen seurauksena syntyvän muuttujan nimi (Output Variable) sekä koodauksen (luokituksen) määrittely (Old and New Values...);

Ehdollisten jakaumien (tai yleensä ehdollistamisen) teon yhteydessä ilmoitetaan ohjelmistolle, että jatkossa halutaan analysoinnit tehtävän jonkun muuttujan (tai muuttujien) eri luokissa erikseen (esimerkiksi miehillä ja naisilla erikseen) antamalla ehdollistava muuttuja valikossa

Data

Split file...

vaihtoehto Compare groups ja valitsemalla muuttujaluettelosta ryhmittelymuuttuja;
ryhmittelyn purkaminen vaihtoehto Analyze all cases.

Tämän määrittelyn jälkeen tehtävät analyysit tapahtuvat erikseen kaikissa ehtomuuttujan ryhmissä (myös puuttuvien tietojen ryhmässä!) erikseen. Ehto on päällä siihen asti kun se otetaan pois.

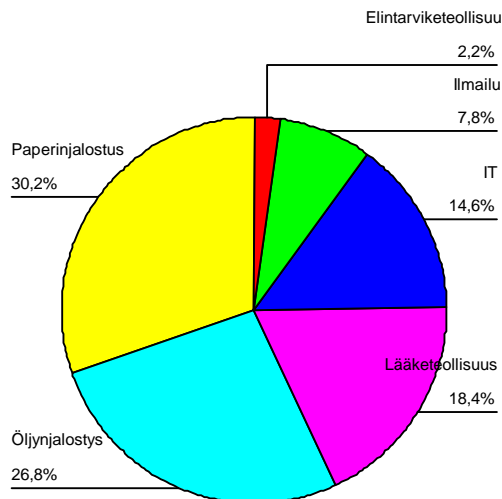
5.1.2 Frekvenssijakaumien graafiset esitykset

Frekvenssijakaumat esitetään usein graafisesti käyttäen tilanteeseen sopivaa esitystapaa. Graafinen esitys on usein havainnollisempi kuin taulukko, jos luokkia on useita. Tilastolliset ohjelmistot tarjoavat erilaisia graafisia esitystapoja, joista käyttäjä voi itse valita parhaiten tilanteeseen sopivan.

Luokitteluasteikollisen muuttujan yhteydessä käytetään yleisesti piirakkakuvioita eli sektoridiagrammeja tai pylväsdiagrammeja kuvaamaan graafisesti frekvenssijakaumaa. Pylväsdiagrammi sopii erityisesti järjestysasteikollisen muuttujan jakauman esittämiseen. Graafinen esitys voidaan tehdä frekvensseihin, prosentuaalisiin tai suhteellisiin frekvensseihin perustuen.

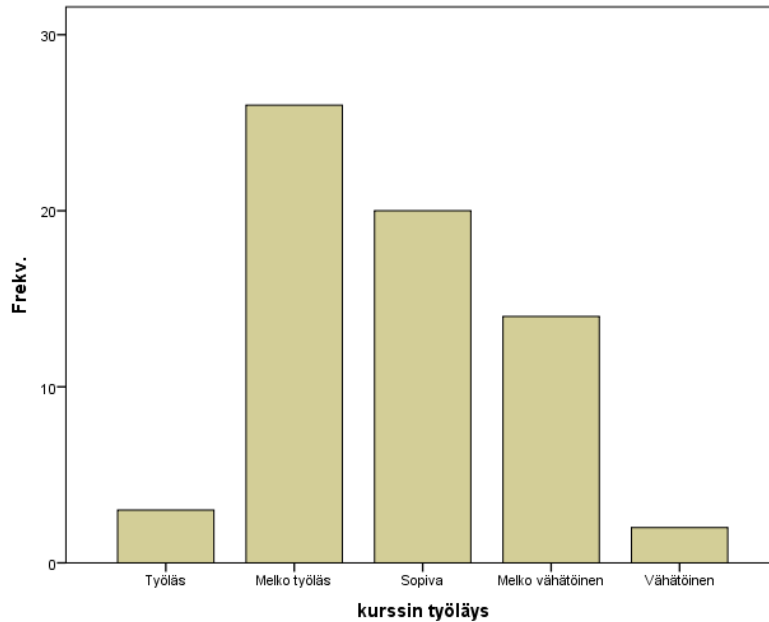
Esim. 5.1.8.

- a) Esimerkin 5.1.2 jakauma graafisesti piirakkakuvion avulla. Huomataan helposti, että kaksi suurinta toimialaa sisältää yli puolet havainnoista (57 %).

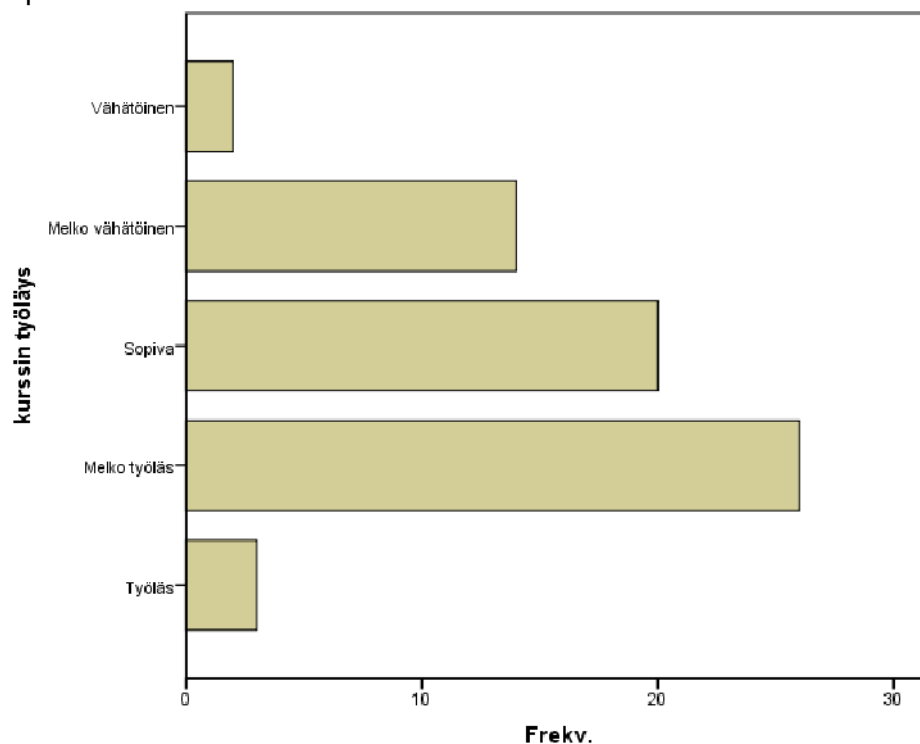

- b) Erään kurssin opiskelijapalaute, mielipiteet kurssin työläydestä pylväsdiagrammina, aineisto
http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp_aineistoja/arvio.sav

Tapa 1

Tapa 2

Esim. 5.1.9. Joidenkin kvalitatiivisten muuttujien jakaumia ja graafisia esityksiä ks.
http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp7/moniste_2.pdf .

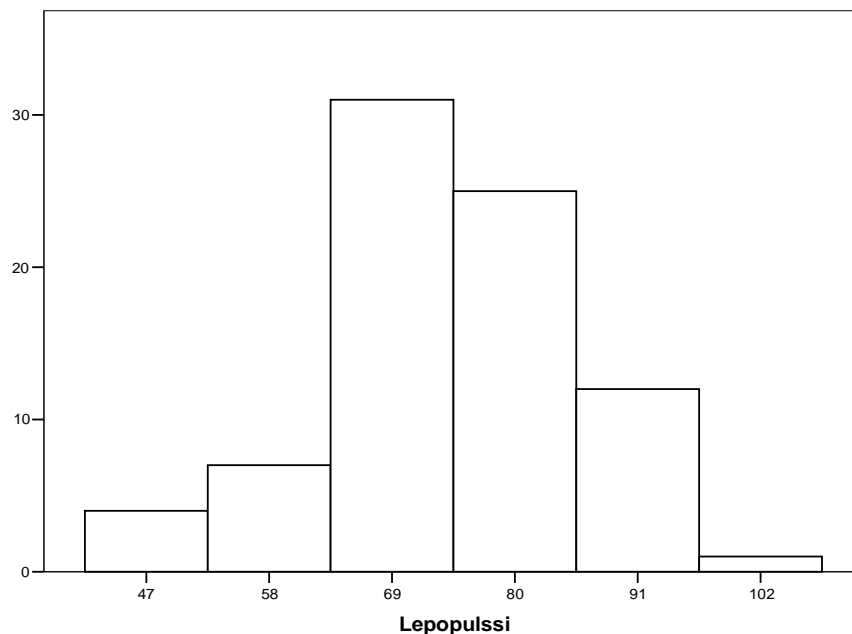
Kvantitatiivisten muuttujien yhteydessä voidaan, tilanteesta riippuen, erottaa diskreetin ja jatkuvan muuttujan esitystavat toisistaan. Jos muuttuja on diskreetti saaden vain jokusia arvoja (esimerkiksi opiskelijan meneillään oleva opiskeluvuosi, sisarusten lukumäärä), niin kvalitatiivisten muuttujien yhteydessä käytetty pylväsdiagrammi sopii käytettäväksi. Pylväsdiagrammin sijaan voi käyttää janadiagrammia. Muuten kvantitatiivisten muuttujien esityksessä käytetään frekvenssihistogrammia tai frekvenssimonikulmiota, jotka voi piirtää käyttäen joko absoluuttisia, suhteellisia tai prosentuaalisia frekvenssejä.

Histogrammi piirretään xy-koordinaatistoon siten, että se muodostuu suorakulmioista, joiden leveys on luokan pituus, korkeus (tasavälisessä luokituksessa) luokan frekvenssi ja kantojen kärkipisteet ovat x-akselilla todellisissa luokkarajoissa. Frekvenssimonikulmio piirretään yhdistäen pisteet, jotka muodostuvat luokkakeskuksista ja luokkafrekvensseistä. Ajatellaan ensimmäisen luokan alapuolelle ja viimeisen luokan yläpuolelle luokat, joiden frekvenssi on nolla. Näin kuvio lähtee vaakakselilta ja palaa sinne. Kuvion ja x-akselin väliin jäävät pinta-alat ovat samoja sekä histogrammissa että monikulmiossa. Frekvenssihistogrammi ja -monikulmio kuvaavat jakauman muotoa.

Ks. myös http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp7/moniste_3.pdf

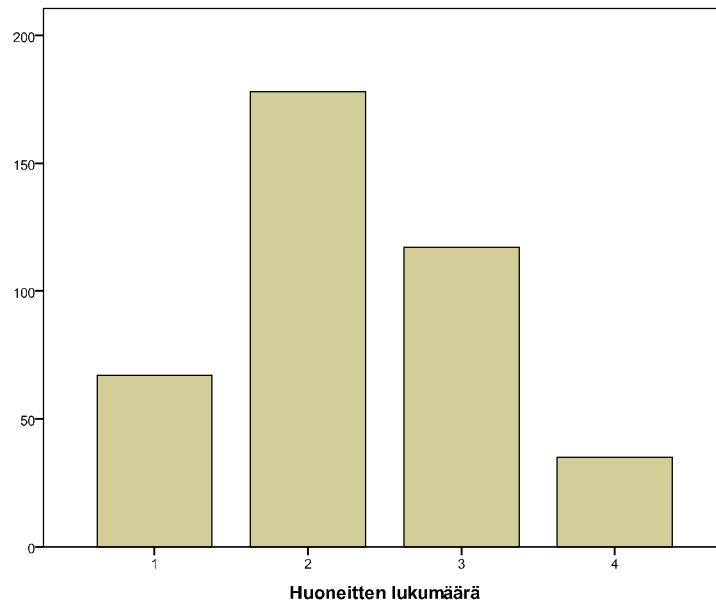
Esim. 5.1.10.

a) Esimerkin 5.1.5 jakauma graafisesti histogrammin avulla.

b) Tampereella 2012 myytyjä asuntoja, huoneiden lukumäärän pylväsdiagrammi, aineisto

http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp_aineistoja/Tre_myydyt_asunnot_2012.sav

Usein kvantitatiivinen muuttuja on nk. normaalijakaumaa noudattava. Tällöin on kyse symmetrisestä, yksihuippuisesta jakaumasta, joka levittäytyy keskiarvon ympärille tietyllä tavalla, ks. alaluku 7.4.

Summakäyrä piirretään summafrekvensseistä (tai suhteellisista tai prosentuaalisista). Summakäyrää piirrettäessä yhdistetään pisteet, jotka muodostuvat todellisista luokkarajoista sekä summafrekvensseistä (ks. http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp7/moniste_3.pdf). Summakäyrän avulla voidaan arvioida mikä on se muuttujan arvo, jota pienempiä arvoja on p % tai kuinka monta prosenttia arvoista on pienempiä kuin luku a .

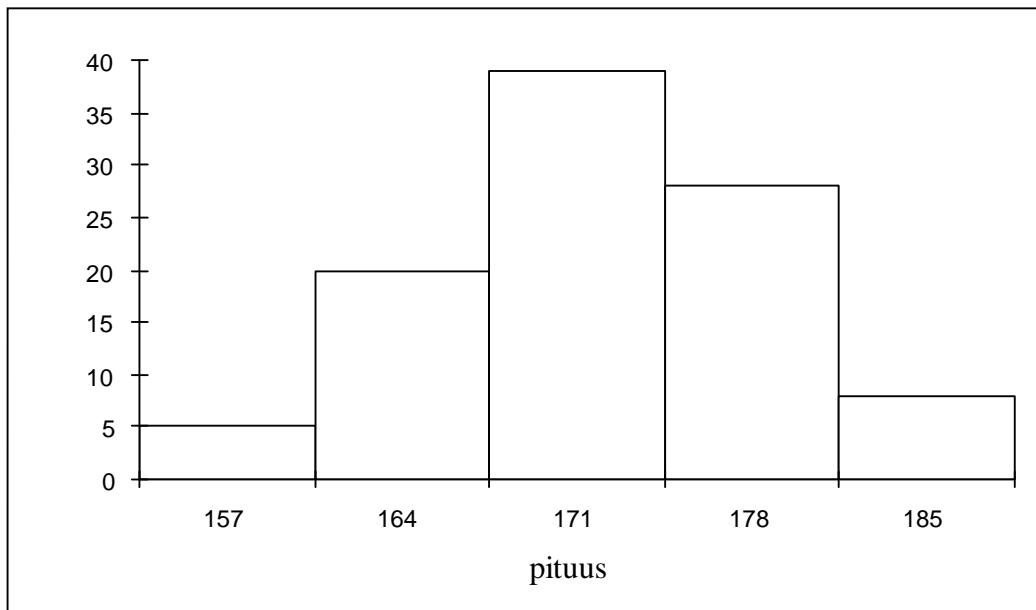
Histogrammi, monikulmio ja summakäyrä piirretään edellä esitetyllä tavalla silloin, kun käytetään tasavälistä luokitusta. Jos käytetään ei-tasavälistä luokitusta, tulee frekvenssit suhteuttaa luokan pituuteen pylvään korkeutta määrättäessä.

Esim. 5.1.11. Erästä aineistosta laskettuna miesopiskelijoiden lukumäärät pituuden mukaan ovat:

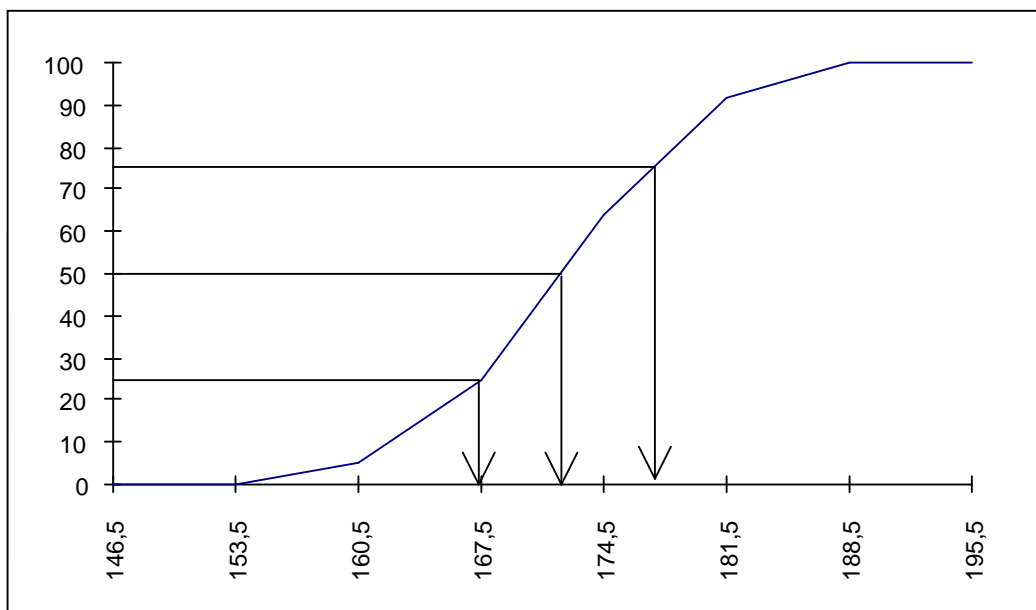
Pituusluokka (cm)	154–160	161–167	168–174	175–181	182–188
Frekvenssi	5	20	39	28	8

Käytetyssä luokituksessa luokkakeskukset ovat 157, 164, 171, 178, 185, todelliset luokkarajat 153,5, 160,5, 167,5, 174,5, 181,5, 188,5 sekä prosentuaaliset frekvenssien kertymät 5, 25, 64, 92, 100.

Koska kyseessä on jatkuva muuttuja, niin jakauman graafinen esitys on histogrammi:

Summakäyrä on (piirretään pisteistä (153,5, 0), (160,5, 5), ...)

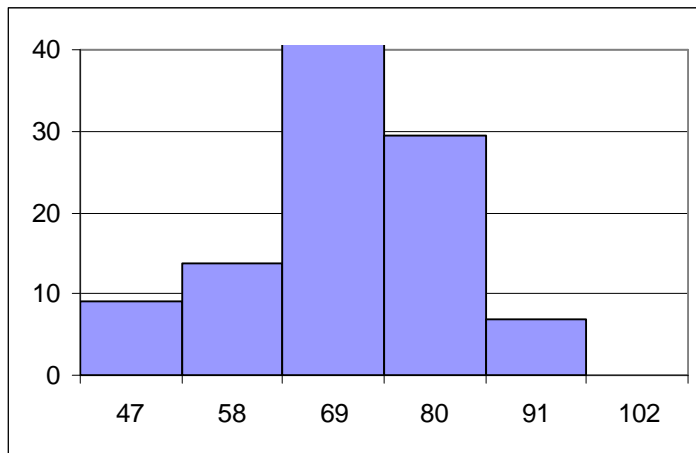

Summakäyrästä voidaan arvioida, että 25 % opiskelijoista oli alle 167 cm, puolet oli pituudeltaan alle 172 cm ja alle 177 cm pitkiä oli 75 %.

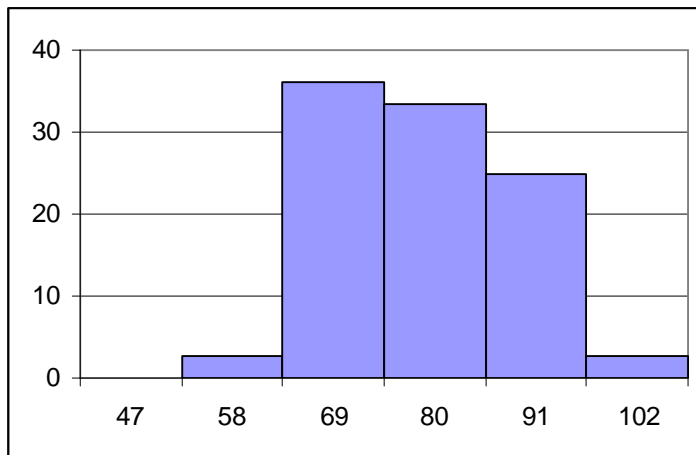
Esim. 5.1.12. Ks. http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp7/moniste_4.pdf, jossa esimerkkejä erilaisista jakaumista.

Esim. 5.1.13. Pulssi-muuttujan histogrammit miehillä ja naisilla esimerkin 5.1.7 taulukosta. Histogrammit piirretään käyttäen prosentuaalisia frekvenssejä, jotta jakaumien vertailu olisi paremmin mahdollista.

Lepopulssin jakauma miehillä

Lepopulssin jakauma naisilla

Jakaumat näyttävät erilaisilta: ne ovat muodoltaan erilaiset ja naisten jakauma on "ylempänä".

Ks. lisätietoja graafisista esityksistä

<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kuviot/kuviot.html>

SPSS	Graafiset esitykset löytyvät valikosta	
	Graphs	
	Legacy Dialogs>	
	Bar...	pylväs- ja janadiagrammit,
	Pie...	piirakat,
	Histogram...	frekvenssihistogrammit; grafiikan valinnan jälkeen annetaan muuttuja(t), jolle graafinen esitys tehdään.

5.1.3 Yksiulotteisen jakauman tunnuslukuja

Tunnusluvun avulla pyritään kuvaamaan muuttujan jakaamaa muuttujan arvoista lasketulla luvulla. Kuvataan esimerkiksi jakauman sijaintia sopivan keskiluvun avulla tai muuttujien arvojen vaihtelua hajontaluvun avulla. Esiteltävät tunnusluvut ovat otoksen perusteella laskettuja. Niillä voidaan arvioida (estimoida, ks. alaluku 7.6) populaation vastaavia tunnuslukuja.

Mittaustaso rajoittaa sitä, millaista tunnuslukua jakauman piirteen kuvaamiseen voidaan käyttää. Syynä tähän on se, että mitta-asteikosta riippuu millaisilla matemaattisilla operaatioilla on empiirinen tulkinta. Seuraavassa esityksessä ilmoitetaan aina alin mitta-asteikko, joka vaaditaan tarkasteltavan tunnusluvun käyttöön.

Sijainnin tunnuslukuja

Jakauman sijaintia kuvaavilla tunnusluvuilla mitataan useimmiten muuttujan arvojen keskimääräistä suuruutta tai laatua. Tällöin on kyse keskiluvuista, joita ovat moodi, mediaani ja keskiarvo.

Moodi eli tyyppiarvo (*mode*) on se muuttujan arvo tai luokka, joka esiintyy useimmin tai jossa on eniten havaintoja. Moodin (merk. *Mo*) ominaisuuksia: ei yksikäsitteinen, ei aina jakauman keskellä, voidaan käyttää jo luokitteluasteikollisen muuttujan yhteydessä. Kvantitatiivisten muuttujien yhteydessä moodi on harvemmin käyttökelpoinen, tällöin voidaan ilmoittaa moodiluokka eli luokka, jossa on eniten havaintoja.

Mediaani (*median*) on sellainen muuttujan arvo, jota pienempiä ja suurempia arvoja on yhtä paljon. Mediaanin (merk. *Md*) ominaisuuksia: ei herkkä poikkeaville arvoille, usein "paras" keskiluku, voidaan käyttää kun järjestyksellä on tulkinta eli kun muuttuja on vähintään järjestysasteikollinen. Jos havaintoja on parillinen määrä, voidaan mediaani määritellä kvantitatiivisten muuttujien yhteydessä kahden keskimmäisen keskiarvona. Järjestyksasteikolla vastaavassa tilanteessa mediaani ei ole yksikäsitteinen.

Esim. 5.1.14. Eräeseen tenttiin osallistui seitsemän opiskelijaa saaden pisteet 95, 86, 78, 90, 62, 73, 89. Kun järjestetään pisteen suuruusjärjestykseen, niin 4. (keskimäinen) arvo on 86, siis $Md = 86$.

Seuraavassa otetaan käyttöön summamerkintä. Tarvittaessa summan käyttöön voi tutustua sivulla http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp1/syky2003/moniste_5.pdf

Olkoon muuttujan x arvot tilastoyksiköittäin $x_1, x_2, \dots, x_n$. Tällöin muuttujan x keskiarvo (*mean*)

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i$$

Esim. 5.1.15. Edellisessä esimerkissä keskiarvo $\bar{x} = (95+86+78+90+62+73+89)/7 = 573/7 = 81,9$.

Keskiarvo on herkkä poikkeaville arvoille (varsinkin pienissä aineistoissa) ja se on käytettävissä vasta kvantitatiivisten muuttujien yhteydessä.

Esim. 5.1.16. Pulssi-muuttujan (liite 4) mediaani on 74 ja keskiarvo 73,75.

SPSS-tulos:

Statistics		
Pulssi		
N	Valid	80
	Missing	0
	Mean	73,7500
	Median	74,0000
	Std. Deviation	11,12814

Esim. 5.1.17. Keskilukujen käyttäytyminen symmetristen ja vinojen jakaumien tapauksissa, ks. http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp7/moniste_4.pdf.

Ks. lisätietoja keskiluvuista

<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/keskiluvut/keskiluvut.html>

Usein halutaan vertailla muuttujan arvoja tilastoyksiköittäin keskiarvoon, jolloin suoritetaan muuttujan keskistäminen.

Olkoon muuttujan x arvot tilastoyksiköittäin $x_1, x_2, \dots, x_n$. Keskistetty muuttuja y määritellään

$$y_i = x_i - \bar{x}, \quad i = 1, 2, \dots, n.$$

Jos muuttujalle x tehdään lineaarinen muunnos

$$y_i = ax_i + b, \quad i = 1, 2, \dots, n,$$

niin (voidaan osoittaa)

$$\bar{y} = a\bar{x} + b.$$

Esim. 5.1.18. Mittayksikkö vaikuttaa keskiarvoon. Olkoon muuttuja $x =$ pituus (cm). Muutetaan mittayksikkö metreiksi, tehdään muunnos $y = x/100$. Tällöin y :n keskiarvo on sadasosa x :n keskiarvosta.

Esim. 5.1.19. Voidaan osoittaa, että keskistetyn muuttujan keskiarvo on nolla (ks. laskuharjoitukset).

Tarkastellaan ryhmäkeskiarvojen avulla keskiarvon määrittämistä. Olkoon muuttujan x keskiarvot ryhmittäin $\bar{x}_1, \bar{x}_2, \dots, \bar{x}_k$ ja vastaavasti havaintojen määrät $n_1, n_2, \dots, n_k$

Tällöin koko aineistosta laskettu muuttujan x keskiarvo

$$\bar{x} = (n_1 \bar{x}_1 + \dots + n_k \bar{x}_k) / (n_1 + \dots + n_k).$$

Ryhmäkeskiarvoja voidaan käyttää riippuvuuden tutkimisessa. Vertaillaan tarkasteltavan muuttujan keskiarvoja ryhmittäin ja tehdään johtopäätelmät mahdollisista eroista. Näistä ryhmäkeskiarvoista käytetään myös nimitystä ehdolliset keskiarvot. Ne on siis laskettu toinen muuttuja ehdollistettuna. Usein verrataan myös ryhmittäin laskettuja mediaaneja.

Esim. 5.1.20. Lepopulssin keskiarvo miehillä 70,6 ja naisilla 77,6, mediaani miehillä 70 ja naisilla 77,5 (aineisto liite 4). Aineistossa naisilla lepopulssin keskiarvo on korkeampi kuin miehillä, samoin mediaani.

SPSS-tulos:

Report				
Pulssi				
Sukupuoli	Mean	Std. Deviation	N	Median
Mies	70,6364	11,27684	44	70,0000
_ Nainen	77,5556	9,80800	36	77,5000
Total	73,7500	11,12814	80	74,0000

Koko aineistosta laskettu lepopulssin keskiarvo voidaan laskea ryhmäkeskiarvojen avulla $(44 \cdot 70,6364 + 36 \cdot 77,5556)/80 = 73,7500$.

Esim. 5.1.21. Pyritään selvittämään vaikuttaako viljelymenetelmä saatavaan satomäärään. Voidaanko siis satomäärän vaihtelua selittää käytetyllä menetelmällä? Tällöin sanotaan, että

satomäärä = selitettävä eli riippuva muuttuja (usein merk. y) ja
viljelymenetelmä = selittävä eli riippumaton muuttuja (usein merk. x).

Jos oletetaan, että satomäärä on mitattu kvantitatiivisesti, niin eräs mahdollisuus riippuvuuden selvittämisessä on satomäärän keskiarvojen vertailu ryhmittäin (viljelymenetelmittain) eli siis ehdollisten keskiarvojen käyttö. Lasketaan satomäärämuuttujasta keskiarvot eri viljelymenetelmillä ja vertaillaan keskiarvoeroja. Jos nämä ehdolliset keskiarvot (ryhmäkeskiarvot) poikkeavat (tarpeeksi) toisistaan sanotaan, että viljelymenetelmä-muuttujalla voidaan selittää satomäärä-muuttujan vaihtelua. Sanotaan, että satomäärä-muuttuja riippuu viljelymenetelmä-muuttujasta. Jos ehdolliset keskiarvot ovat lähes samoja, niin riippuvuutta ei ole. Milloin poikkeama on riittävän suuri? Päätely vaatii tilastollisen testauksen tai sopivan luottamusvälin määrittämisen. Testauksessa päätellään otoksen perusteella se, voidaanko eri viljelymenetelmillä saatujen satomäärien keskiarvot (populaatiossa) olettaa yhtä suuriksi. Luottamusvälin yhteydessä lasketaan otoksen perusteella väli, jolle populaatioiden keskiarvon erotuksen arvellaan kuuluvan. Luvussa 7.6 esitellään luottamusväli ja luvussa 7.7.4 testaus tilanteisiin, joissa selittävä muuttuja on kaksiluokkainen.

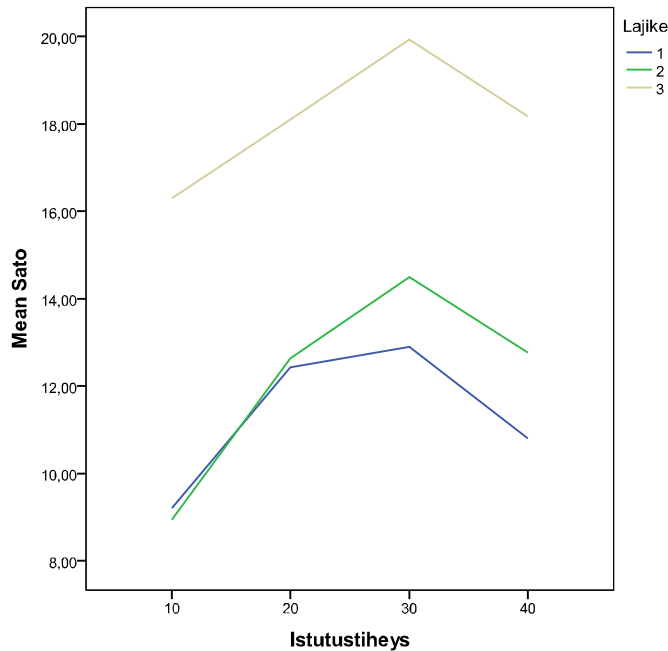
Esim. 5.1.22. Satomäärät istutustiheyksittäin ja lajikkeittain (L1, L2, L3).

	istutustiheys (1000 tainta/ha)			
	10	20	30	40
L1	7,9;9,2;10,5	11,2;12,8;13,3	12,1;12,6;14,0	9,1;10,8;12,5
L2	8,1;8,6;10,1	11,5;12,7;13,7	13,7;14,4;15,4	11,3;12,5;14,5
L3	15,3;16,1;17,5	16,6;18,5;19,2	18,0;20,8;21,0	17,2;18,4;18,9

Sadon ehdolliset keskiarvot (ryhmäkeskiarvot):

	istutustiheys (1000 tainta/ha)				
	10	20	30	40	
L1	9,2	12,4	12,9	10,8	11,3
L2	8,9	12,6	14,5	12,8	12,2
L3	16,3	18,1	19,9	18,2	18,1
	11,5	14,4	15,8	13,9	13,9

Nyt voidaan vertailla lajikkeittain satomäärien keskiarvoa ja todeta, että tässä viljelykokeessa lajike L3 tuottaa keskimäärin korkeimman sadon. Istutustiheydellä 30000 tainta/ha saadaan keskimäärin korkein sato. Tässä on syytä kuitenkin huomioida yhdessä sekä lajike että istutustiheys, jolloin tuottoisin vaihtoehto on lajike L3 käytettäessä istutustiheyttä 30000 tainta/ha. Voidaan myös tutkia sitä, vaikuttaako istutustiheys kaikilla lajikkeilla samalla tavalla. Tilannetta havainnollistaa keskiarvokuvio:

Ei näyttäisi olevan suuria eroja siinä miten istutustiheys vaikuttaa sadon keskiarvoon lajikkeittain tarkasteltuna. Keskiarvojen käyttäytymistä kuvaavat murtoviivat käyttäytyvät hyvin samalla tavalla lajikkeittain istutustiheyden muuttuessa. Tulosten yleistäminen vaatisi tilanteeseen sopivien tilastollisten testien tekemisen.

Keskilukujen lisäksi on muitakin jakauman sijaintia kuvaavia tunnuslukuja. Alakvartiili (*lower quartile*) ja yläkvartiili (*upper quartile*) ovat mediaanin kaltaisia tunnuslukuja, jotka kuvaavat jakauman sijaintia. Alakvartiili on luku, joka jakaa muuttujan arvot kahteen osaan siten, että korkeintaan 25 % havaituista arvoista on pienempiä kuin alakvartiili. Yläkvartiili on luku, joka jakaa muuttujan arvot kahteen osaan siten, että korkeintaan 75% arvoista on pienempiä kuin yläkvartiili.

Alakvartiili, mediaani ja yläkvartiili jakavat muuttujan arvot neljään havaintomääriltään yhtä suuriin osiin. Yhdessä näitä kolmea tunnuslukua kutsutaan kvartiileiksi.

Muuttujan arvot voidaan jakaa viiteen, kuuteen, jne. havaintomääriltään yhtä suureen osaan. Yleisesti näitä osiin jakavia tunnuslukuja kutsutaan fraktiileiksi.

Esim. 5.1.23. Esimerkistä 5.1.11 summakäyrän avulla arvioituna alakvartiili ≈ 167 , mediaani ≈ 172 ja yläkvartiili ≈ 177 .

Esim. 5.1.24. Tarkastellaan myytyjen kerrostaloasuntojen neliöhintoja Tampereella. Käytetään sivun <https://coursepages.uta.fi/mtt1/esimerkkiaineistoja/> aineistoa Tre_myydyt_asunnot_2012.sav .

Alueittain neliöhinnan tunnuslukuja (keskiarvot, mediaanit, keskihajonnat (ks. s. 31), suurimmat ja pienimmät arvot, ylä- ja alakvartiilit), SPSS-tulos:

Statistics

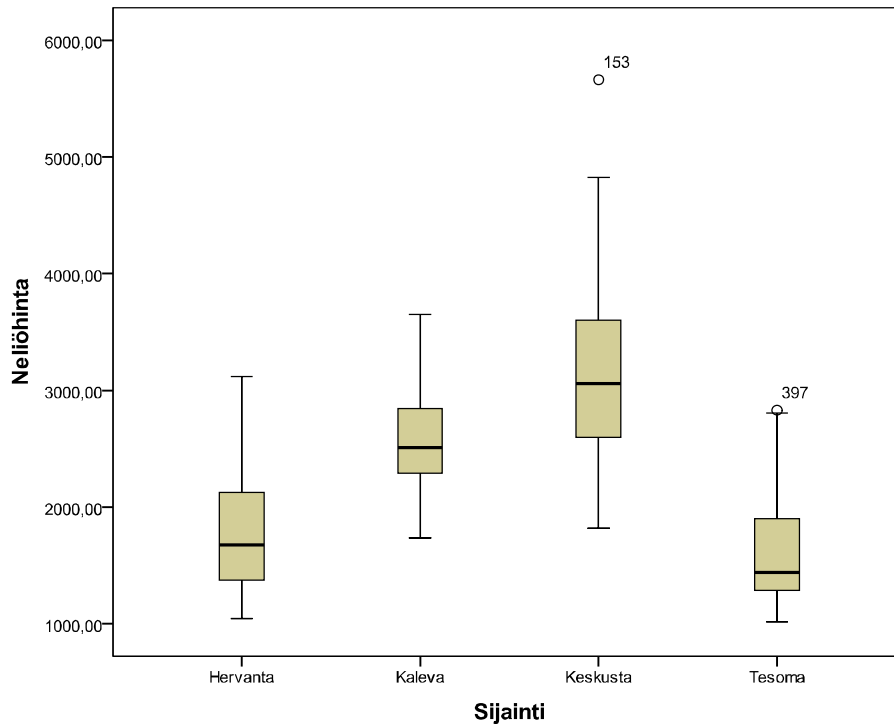
Neliöhinta

Hervanta				Keskusta			
	N	Valid		N	Valid		
	Missing		1	Missing			0
Mean			1752,61	Mean			3118,45
Median			1677,00	Median			3057,50
Std. Deviation			456,788	Std. Deviation			712,479
Minimum			1046	Minimum			1821
Maximum			3121	Maximum			5662
Percentiles		25	1366,00	Percentiles		25	2594,25
		50	1677,00			50	3057,50
		75	2125,00			75	3606,50
Kaleva				Tesoma			
	N	Valid		N	Valid		
	Missing		0	Missing			0
Mean			2569,17	Mean			1593,33
Median			2510,00	Median			1438,00
Std. Deviation			394,447	Std. Deviation			484,130
Minimum			1736	Minimum			1017
Maximum			3652	Maximum			2830
Percentiles		25	2292,00	Percentiles		25	1282,75
		50	2510,00			50	1438,00
		75	2844,50			75	1901,50

Esimerkin 5.1.24 tunnuslukujen avulla voidaan kuvata neliöhinnan jakaumien käyttäytymistä alueittain ja havainnollistaa käyttäytymistä sopivalla grafiikalla. Kvantitatiivisten muuttujien yhteydessä jakaumaa tai ehdollisia jakaumia voidaan havainnollistaa laatikko-jana-kuviolla (*box and whiskers display, boxplot*), joka useimmiten laaditaan kvartiilien sekä suurimman ja pienimmän arvon avulla.

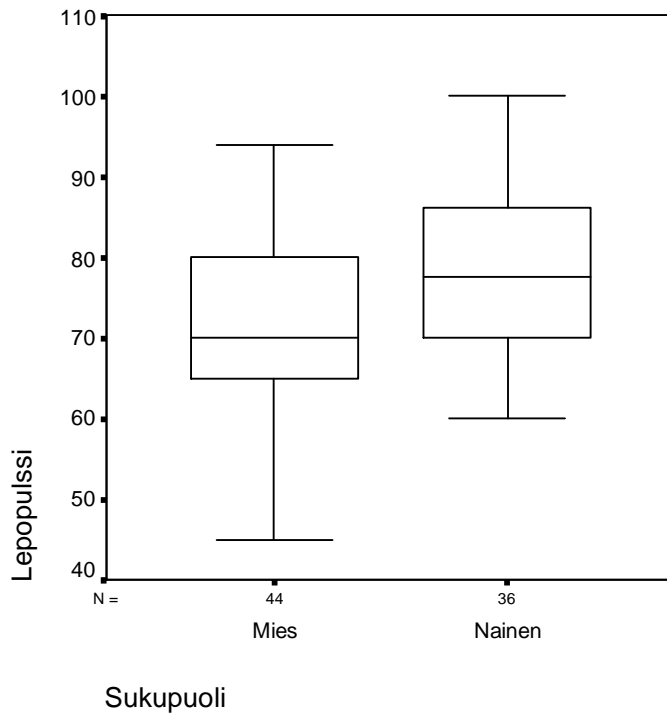
Ks. myös <http://www.fsd.uta.fi/metelmaopetus/kuviot/kuviot.html>

Esim. 5.1.25. Edellisestä esimerkistä neliöhinnan laatikko-jana-kuvio.

Laatikoissa keskimäinen viiva on medianin kohdalla, ylimmäinen viiva yläkvartiilin ja alimmainen alakvartiilin kohdalla. Janojen ylä- ja alarajat ovat suurimpien ja pienimpien arvojen kohdalla (ellei ole kovin poikkeavia arvoja). Huomataan, että keskustassa neliöhinnan mediaani on suurin, Tesomalla alhaisin. Keskustassa 50 % keskimäisistä arvoista levittäytyy laajemmalle välille kuin muilla alueilla. Jakaumat ovat eri kohdissa ja erimuotoisia. Sijainti selittää neliöhintaa.

Esim. 5.1.26. Laatikko-jana-kuvio Pulssi-muuttujasta (liite 4) miehillä ja naisilla.

Kuviosta nähdään, että miesten jakauma on alempana kuin naisten, muoto näkyy ehkä paremmin histogrammeista esimerkissä 5.1.13.

Vaihtelua mittaavia tunnuslukuja

Muuttujan arvot vaihtelevat tilastoyksiköstä toiseen. Vaihtelun voimakkuutta pyritään mittaamaan erilaisia tunnuslukuja käyttäen. Tarkastellaan jatkossa vain kvantitatiivisten muuttujien vaihtelua mittaavia tunnuslukuja. Kvalitatiivisten muuttujien yhteydessä vaihtelua mittaavan tunnusluvun käsite on vaikeampi mieltää ja niiden käyttö käytännössä melko harvinaista.

Kvantitatiivisten muuttujien yhteydessä yleensä ilmoitetaan muuttujan vaihteluväli ja lasketaan nk. varianssi, joka mittaa muuttujan vaihtelun voimakkuutta.

Olkoon muuttujan x arvot tilastoyksiköittäin $x_1, x_2, \dots, x_n$. Muuttujan x (otos)varianssi s^2 (*variance*) määritellään

$$s^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 .$$

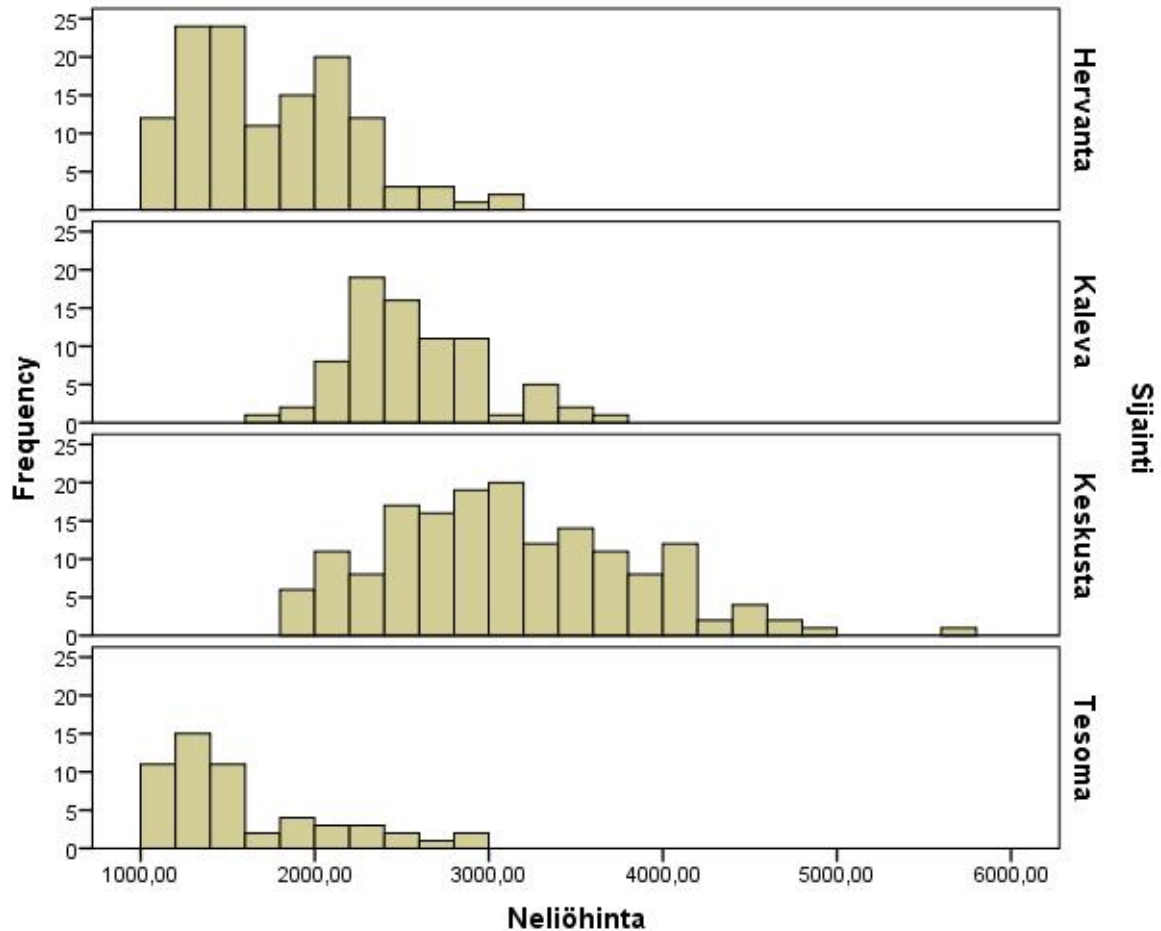
Kaavakokoelmassa (liite 2) kaavassa (2) on varianssin, usein laskuja helpottava laskukaava. Varianssin (positiivinen) neliöjuuri s on nimeltään keskihajonta (hajonta) (*standard deviation*). Useimmiten muuttujan hajontalukuna ilmoitetaan juuri tämä keskihajonta.

Varianssi (ja keskihajonta) mittaa sitä, kuinka tiiviisti muuttujien arvot ovat keskittyneet keskiarvon ympärille. Jos kaikki mittaustulokset ovat samoja, niin $s^2 = 0$, muulloin $s^2 > 0$. Varianssi on riippumaton jakauman sijainnista, mutta riippuu käytetystä mittayksiköstä.

Tarvittaessa merkitään muuttujan x hajontaa s_x ja muuttujan y hajontaa s_y (varianssit vastaavasti alaindeksoiden).

Esim. 5.1.27. Esimerkin 5.1.24 tilanteesta neliöhintojen jakaumat sijainnin mukaan.

Histogrammeista voidaan arvioida, että eniten vaihtelua keskiarvon ympärillä on keskustassa ja vähiten Kalevassa. Keskihajonnat sijainnin mukaan ovat 457 (Hervanta), 394 (Kaleva), 712 (Keskusta), 484 (Tesoma), ks. esim. 5.1.24.

Esim. 5.1.28. Esimerkin 5.1.15 muuttujasta otosvarianssi

$s^2 = ((95-81,9)^2 + (86-81,9)^2 + \dots + (89-81,9)^2) / (7-1) = 132,5$, josta $s = 11,5$. Varianssi voidaan laskea myös $((95^2 + 86^2 + \dots + 89^2) - 7 \cdot 81,9^2) / (7-1)$, ks. liite 2, kaava (2).

SPSS-tulos:

Statistics		
x		
N	Valid	7
	Missing	0
Mean		81,8571
Median		86,0000
Std. Deviation		11,50983
Variance		132,476

Esim. 5.1.29. Ohessa lapsen Sisarusten lukumäärä -muuttujan frekvenssijakauma.

Sisarusten lukumäärä	Frekv.
0	56
1	39
2	13
3	10
4	5
5	2
6	1
Yht.	126

Aineistossa lapsella on keskimäärin 1,04 sisarusta, koska

$$\bar{x} = (0 \cdot 56 + 1 \cdot 39 + \dots + 6 \cdot 1) / 126 = 131 / 126 \approx 1,04.$$

Sisarusten lukumäärän varianssi

$$s^2 \approx (56 \cdot (0 - 1,04)^2 + 39 \cdot (1 - 1,04)^2 + \dots + 1 \cdot (6 - 1,04)^2) / (126 - 1) \approx 1,7$$

Mediaani on 1, koska esikoisia on 56, joka on vielä alle puolet havainnoista, mutta $56 + 39 = 95 > 126/2$.

Esim. 5.1.30. Tutkittiin kahden lisäaineen (A ja B) vaikutusta teräksen kovuuteen. Koska teräksen tuote-erien laatu vaihtelee, poimittiin näytteet 10 tuote-erästä, joista kukin jaettiin edelleen kahtia. Toiseen osaan lisättiin lisäainetta A ja toiseen lisäainetta B. Mitattiin kovuusindeksit ja saadaan aineisto:

Tuote-erä	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Lisäaine A	22	26	29	22	31	34	31	20	33	34
Lisäaine B	27	25	31	27	29	41	32	27	32	34

Jos aineistosta muodostetaan havaintomatriisi, niin siinä on 10 tilastoyksikköä ja kaksi muuttujaa (jos ei mukana tuote-erää identifioivaa tunnusmuuttujaa).

Onko perusteita pitää toista lisäainetta parempana kuin toista? Tarkastellaan kovuusindeksien erotusta. Kovuusindeksien erotukset tuote-erittäin ovat:

-5   1   -2   -5   2   -7   -1   -7   1   0.

Erotuksista laskettu keskiarvo on $-2,3$. Jos erotusten keskiarvo on lähellä nollaa, niin lisäaineet tuottavat keskimäärin samanlaiset kovuusindeksit. Jos keskiarvoa voidaan pitää riittävästi nolasta poikkeava, niin päätellään eroa olevan. Päätely vaatii kuitenkin tilastollisen testauksen tai luottamusvälin laskun (ks. esimerkit 7.6.8 ja 7.7.5).

Lasketaan vielä erotuksista varianssi

$s^2 = ((-5 - (-2,3))^2 + (1 - (-2,3))^2 + \dots + (0 - (-2,3))^2) / (10 - 1) = 11,79$, joten keskihajonta on 3,4.

Kovuusindeksien erotus olisi kolmas muuttuja havaintomatriisiin.

SPSS-tulos:

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Kovuusindeksien erotus	10	-7	2	-2,30	3,433

Esim. 5.1.31. Tutkitaan sairauden vuoksi työstä poissaoloja. Halutaan vertailla päivätyötä ja yötyötä tekeviä. Valitaan satunnaisesti molemmista ryhmistä työntekijöitä ja lasketaan heidän sairauspoissaolopäivien lukumäärät kuluneen vuoden ajalta. Saadaan oheiset tulokset (Ott & Mendenhall (1985) *Understanding Statistics*):

Yötyö	15	10	10	7	7	4	9	6	10	12
Päivätyö	8	9	2	0	0	9	9	7	3	3

Vastaavassa havaintomatriisissa on 20 tilastoyksikköä ja kaksi muuttujaa (poissaolopäivät ja ryhmä).

Nyt $n_{yö} = n_{päivä} = 10$, $\bar{y}_{yö} = 90/10 = 9$, $\bar{y}_{päivä} = 50/10 = 5$,

$SS_{yö} = 900 - 90^2/10 = 90$,

(15 + 10 + 10 + 7 + 7 + 4 + 9 + 6 + 10 + 12 = 90 ja $15^2 + 10^2 + 10^2 + 7^2 + 7^2 + 4^2 + 9^2 + 6^2 + 10^2 + 12^2 = 900$)

$$SS_{\text{päivä}} = 378 - 50^2/10 = 128,$$

$$(8 + 9 + 2 + 0 + 0 + 9 + 9 + 7 + 3 + 3 = 50 \text{ ja}$$

$$8^2 + 9^2 + 2^2 + 0^2 + 0^2 + 9^2 + 9^2 + 7^2 + 3^2 + 3^2 = 378).$$

Poissaolopäivien ehdolliset hajonnat ovat siten $s_{y_0} = \sqrt{90/9}$ ja $s_{\text{päivä}} = \sqrt{128/9}$.

Onko keskimääräisissä poissaoloissa eroja? Otokeskiarvot poikkeavat toisistaan, muuta onko ero riittävä? Tämän selvittäminen vaatii tilastollisen testauksen tai luottamusvälin laskun (ks. laskuharjoitus 4).

SPSS-tulos tunnusluvuista:

Report			
Poissaolopäivät			
ryhma	Mean	N	Std. Deviation
yötyöläinen	9,0000	10	3,16228
päivätyöläinen	5,0000	10	3,77124
Total	7,0000	20	3,96033

Ks. lisätietoja ja esimerkkejä hajontaluvuista

<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/hajontaluvut/hajontaluvut.html>

Jos muuttujan arvoista vähennetään sen keskiarvo ja nämä erotukset jaetaan hajonnalla, on muuttuja standardoitu. Muuttujan x standardoidaan tekemällä lineaarinen muunnos

$$z_i = (x_i - \bar{x})/s, \quad i = 1, 2, \dots, n.$$

Standardoitu arvo ilmoittaa, kuinka monen hajonnan päässä muuttujan arvo on keskiarvon ylä- tai alapuolella.

Esim. 5.1.32. Opiskelija osallistui tentteihin A ja B saaden pisteet 25 ja 24. Tentissä A tuloksen keskiarvo oli 20 ja keskihajonta 4. Vastaavat luvut tentissä B olivat 20 ja 2. Kummassa tentissä opiskelija menestyi suhteellisesti paremmin? Standardoidut arvot ovat $5/4$ ja 2 , joten menestyminen tentissä B oli parempi.

Jos muuttujalle x tehdään lineaarinen muunnos

$$y_i = ax_i + b, \quad i = 1, 2, \dots, n,$$

niin (voidaan osoittaa)

$$s_y = |a| s_x.$$

Esim. 5.1.33. Mittayksikkö vaikuttaa keskihajontaan. Olkoon muuttuja x = pituus (cm). Muutetaan mittayksikkö metreiksi, tehdään siis muunnos $y = x/100$. Tällöin y :n keskihajonta on sadasosa x :n keskihajonnasta.

Esim. 5.1.34. Voidaan osoittaa, että standardoidun muuttujan keskiarvo on 0 ja keskihajonta 1 (ks. laskuharjoitukset).

Esim. 5.1.35. Normaalijakauma, ks.

http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp7/moniste_6.pdf

Variaatiokerroin (*coefficient of variation*) on hajonnan tunnusluku, joka määritellään $s/\bar{x}$. Variaatiokerroin edellyttää suhteasteikollista mittausta. Variaatiokerroin on riippumaton mittayksiköstä. Variaatiokerroin soveltuu tilanteisiin, jossa vertaillaan kahden tai useamman sijainniltaan tai havaintoarvoiltaan täysin erilaisen aineiston hajontoja keskenään, esimerkiksi elefanttien ja hiirien painojakauman vertailu.

Ks. tarkemmin

<http://www.fsd.uta.fi/metelmaopetus/hajontaluvut/hajontaluvut.html>

Muita tunnuslukuja

Voidaan mitata esimerkiksi jakauman vinoutta ja huipukkuutta.

SPSS

Jakaumaa kuvaavia erilaisia tunnuslukuja saadaan mm. seuraavilla tavoilla:

Analyze

Descriptive Statistics>

Frequencies...

saadaan halutuista muuttujista mm. keskiarvo, mediaani, fraktiilit, moodi, keskihajonta, varianssi, pienin arvo, suurin arvo

Descriptives...

saadaan halutuista muuttujista mm. keskiarvo, keskihajonta, varianssi, pienin arvo, suurin arvo, vaihteluväli

Explore...

saadaan mm. keskiarvo, keskihajonta, varianssi, pienin arvo, suurin arvo, vaihteluväli sekä tunnusluvut ehdollisina antamalla ehtomuuttuja (selittävä) kohdassa Factor List

Compare Means>

Means...

saadaan tunnusluvut ehdollisina antamalla ehtomuuttuja (selittävä) kohdassa Independent List

Ehdollisia jakaumia voidaan havainnollistaa laatikko-jana-kuvion (boxplot) avulla:

Graphs

Legacy Dialogs>

Boxplot...

antamalla Variable-kohtaan tutkittava muuttuja ja Category Axis -kohtaan ryhmittelymuuttuja.

5.2 Kaksiulotteinen jakauma

5.2.1 Pisteparvi

Esim. 5.2.1. Eräs pieni tehdas työllistää 12 työntekijää, jotka tekevät puutarhakalusteita. Työntekijät saavat palkan, joka perustuu tehtyjen kalusteiden lukumäärään. Tehtaan omistajalla on käsitys, että työntekijän kokemus vaikuttaa merkittävästi siihen, paljonko hän ehtii tehdä kalusteita. Erään tyypillisen kuukauden aikana kirjattiin tulokset ja saatiin aineisto:

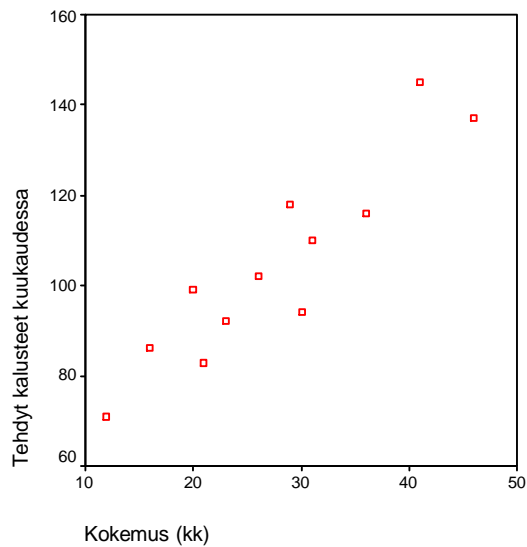
Työntekijän kokemus kuukausina (x)	Työntekijän tekemien kalusteiden lukumäärä kuukauden aikana (y)
36	116
26	102
23	92
16	86
29	118
20	99
21	83
31	110
30	94
12	71
41	145
46	137

Tässä on kyse kaksiulotteisesta jakaumasta.

Kaksiulotteisessa jakaumassa tarkastellaan kahta muuttujaa samanaikaisesti. Kaksiulotteisen jakauman avulla pyritään selvittämään voidaanko y :n vaihtelua selittää x :n avulla eli riippuuko y -muuttuja x -muuttujasta.

Kaksiulotteinen jakauma voidaan esittää graafisesti pisteparven eli korrelaatiodiagrammin (*scatter plot*, *scatter diagram*) avulla silloin, kun selitettävä muuttuja on kvantitatiivinen. Pisteparvi muodostetaan piirtämällä pisteet (x_1, y_1) , (x_2, y_2) , ..., (x_n, y_n) koordinaatistoon selitettävän muuttujan ollessa pystyakselilla.

Esim. 5.2.2. Pisteparvi esimerkin 5.2.1 aineistosta.

Pisteparvi antaa hyvän yleissilmäyksen mahdollisesta riippuvuudesta. Esimerkissä 5.2.2 riippuvuus on hyvin suoranomaista, kokemuksen lisääntyessä tehtyjen kalusteiden määrä kasvaa lineaarisesti.

Esim. 5.2.3. Erilaisia riippuvuuksia kvantitatiivisten muuttujien yhteydessä, ks. http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp7/moniste_8.pdf

Esim. 5.2.4. Riippuvuuksia, kun x-muuttuja kvalitatiivinen, ks. http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp7/moniste_9.pdf

---

SPSS   Pisteparvi saadaan valikosta
 Graphs
 Legacy Dialogs>
 Scatter/Dot...
           antamalla selitettävä y pystyakselille ja selittävä x vaaka-akselille.

5.2.2 Ristiintaulukko

Esim. 5.2.5. Automallien lukumäärät auton koon ja valmistusmaan mukaan.

		Valmistusmaa			
		USA	Eur.	Japani	
Koko	Iso	36	4	2	42
	Kesk.	53	17	54	124
	Pieni	26	19	92	137
		115	40	148	303

Koko-muuttujan ehdolliset prosenttijakaumat eli koko-muuttujan prosentuaaliset jakaumat erikseen valmistusmaittain:

		Valmistusmaa		
		USA	Eur.	Japani
Koko	Iso	31,30	10,00	1,35
	Kesk.	46,09	42,50	36,49
	Pieni	22,61	47,50	62,16
		100,00	100,00	100,00

Edellisessä esimerkissä tarkasteltiin havaintojen määrää kahden muuttujan luokissa. Tämän nk. ristiintaulukon avulla voidaan tutkia kahden muuttujan välistä yhteyttä. Tutkitaan sitä, onko auton koko riippuvainen valmistusmaasta. Riippuvuustarkastelu tehdään vertailemalla selitettävän muuttujan ehdollisia prosenttijakaumia keskenään. Jos jakaumat poikkeavat toisistaan, niin sanotaan selitettävän muuttujan riippuvan selittäjästä (tässä koon riippuvan valmistusmaasta). Jos ehdolliset prosenttijakaumat ovat lähes samanlaiset, niin riippuvuutta ei ole. Prosenttijakaumat maittain näyttävät poikkeavan toisistaan. Huomataan esimerkiksi, että amerikkalaisista autoista pieniä on 22,61 % kun taas japanilaisista peräti 62,16 %. Tässäkin halutaan tehdä otoksen perusteella yleistys koko populaatioon, joten ristiintaulukon lisäksi tilastollinen testaus on tarpeen, ks. alaluku 7.7.3.

Määritellään ristiintaulukko yleisessä muodossa. Olkoon muuttujan x arvot jaettu luokkiin $E_1, E_2, \dots, E_J$ ja y muuttujan arvot luokkiin $F_1, F_2, \dots, F_I$. Tällöin kaksiulotteinen frekvenssijakauma eli ristiintaulukko on

		x				
		E_1	E_2	...	E_J	
	F_1	f_{11}	f_{12}	...	f_{1J}	$f_{1\cdot}$
	F_2	f_{21}	f_{22}	...	f_{2J}	$f_{2\cdot}$
y	·	·	·	...	·	·
	·	·	·	...	·	·
	F_I	f_{I1}	f_{I2}	...	f_{IJ}	$f_{I\cdot}$
		$f_{\cdot 1}$	$f_{\cdot 2}$	...	$f_{\cdot J}$	$f_{\cdot \cdot} = n$

missä f_{ij} = solun (F_i, E_j) solufrekvenssi, $f_{i\cdot}$ on i . rivin frekvenssien summa ja $f_{\cdot j}$ on sarakkeen j frekvenssien summa. Reunafrekvenssit $f_{1\cdot}, f_{2\cdot}, \dots, f_{I\cdot}$ muodostavat y -muuttujan frekvenssijakauman ja reunafrekvenssit $f_{\cdot 1}, f_{\cdot 2}, \dots, f_{\cdot J}$ muuttujan x frekvenssijakauman. Sarakkeiden frekvenssit muodostavat y :n ehdolliset jakaumat. Sarakkeiden prosenttifrekvenssit muodostavat y :n ehdolliset prosenttijakaumat.

Ristiintaulukko voidaan esittää myös toisin päin: muuttuja x rivimuuttujaksi ja y sarakemuuttujaksi.

Ristiintaulukosta, joka siis on kaksiulotteisen luokiteltu jakauma, käytetään myös nimityksiä $I \times J$ -frekvenssitaulu ja kontingenssitaulu, 2×2 -frekvenssitaulusta käytetään nimitystä nelikenttä. Ristiintaulukko voidaan muodostaa vaikka x ja y olisivat vain luokitteluasteikollisia.

Esim. 5.2.6. Tutkittiin onko tavaratalon koolla (mitattuna henkilöstömäärällä) vaikutusta markkinointisuunnitelman olemassaoloon. Ohessa tutkimustulokseen liittyvä ristiintaulukko.

		Markkinointisuunnitelma		
		on	ei	
Henkilöstö- määrä	alle 100	13	10	23
	100 – 500	18	12	30
	yli 500	32	6	38

Koska henkilöstön määrä on selittävä muuttuja, lasketaan tässä prosenttijakaumat riveittäin. Saadaan ehdolliset prosenttijakaumat:

		Markkinointisuunnitelma		
		on	ei	
Henkilöstö- määrä	alle 100	56,6	43,5	100
	100 – 500	60,0	40,0	100
	yli 500	84,2	15,8	100

Henkilöstömäärällä näyttäisi olevan vaikutusta markkinointisuunnitelman olemassaoloon. Suurista yrityksistä suunnitelma oli 84,2 %:lla kun taas alle 100 hengen yrityksillä vain 56,6 %:lla.

Esim. 5.2.7. Tampereen yliopiston työelämäpalvelut

<http://www.uta.fi/rekrytointi/index.html> seuraa valmistuneiden työelämään sijoittumista sijoittumis- ja uraseurantakyselyillä. Helmikuussa 2018 julkaistu seurantaraportti maisterin tai lääketieteen lisensiaatin tutkinnon vuonna 2016 suorittaneiden työelämään sijoittumisesta koulutusaloittain

<https://intra.uta.fi/portal/documents/159280/44060654/sijoittumisseuranta+2016.pdf/71ca38b5-90a6-4378-bbbf-1e697853e49a> (s. 15).

Kolmas muuttuja voidaan ottaa mukaan riippuvuustarkasteluihin esimerkiksi ehdollisten pisteparvien (ks. esim. 5.2.16) tai ehdollisten ristiintaulukoiden (ks. <http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/ristiintaulukointi/ristiintaulukointi.html> taulukko 3) avulla. Voidaan myös laskea ristiintaulukon "soluissa" keskiarvot kolmannen muuttujan arvoista (ks. esim. 5.1.22). On muistettava, että keskiarvon käyttö edellyttää kvantitatiivista mittaamista.

Ks. ristiintaulukoinnista

<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/ristiintaulukointi/ristiintaulukointi.html>

SPSS Ristiintaulukointi tehdään valikosta

Analyze

Descriptive Statistics>

Crosstabs... annetaan sarake- ja rivimuuttujat, lisämääreinä

Cells... -painike, ehdolliset prosenttijakaumat, "suunta" valitaan siten, että saadaan selitettävän prosenttijakaumat selittäjän luokissa.

SPSS muodostaa ristiintaulukon siten, että molempien muuttujien jokainen arvo on omana luokkana. Jos on tarve yhdistellä muuttujien arvoja, tehdään se muodostamalla uusi muuttuja havaintomatriisiin Transform> Recode Into Different Variables...

Kvantitatiivista muuttujaa voi myös käyttää ristiintaulukoinnissa, kunhan sen ensin luokittelee (Transform> Recode Into Different Variables...).

5.2.3 Kaksiulotteisen jakauman tunnuslukuja

Kaksiulotteisten jakaumien tunnusluvuilla pyritään mittaamaan riippuvuuden voimakkuutta. Tunnuslukuja määritellään joko luokiteltuun tai luokittelemattomaan jakaumaan perustuen. Yleisesti käytössä olevat kaksiulotteisen jakauman tunnusluvut ovat kvantitatiivisten muuttujien yhteydessä lineaarista riippuvuutta mittaava korrelaatiokerroin, järjestysasteikollisilta muuttujilta järjestyskorrelaatiokertoimet ja ristiintaulukosta laskettava kontingenssikerroin.

Jos muuttujat x ja y ovat kvantitatiivisia, niin niiden välistä lineaarista eli suoranomaista riippuvuutta voidaan mitata korrelaatiokertoimen avulla. Korrelaatiokerroin mittaa miten tiiviisti pisteparvi on keskittynyt pisteparveen ajatellun suoran ympärille.

Lineaarinen riippuvuus voi olla joko positiivista, negatiivista tai täydellistä.

Olkoot muuttujan x arvot $x_1, x_2, \dots, x_n$ ja muuttujan y arvot $y_1, y_2, \dots, y_n$. Tällöin muuttujien välinen korrelaatiokerroin r (*coefficient of correlation*), Pearsonin tulomomenttikorrelaatiokerroin, määritellään

$$r = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}$$

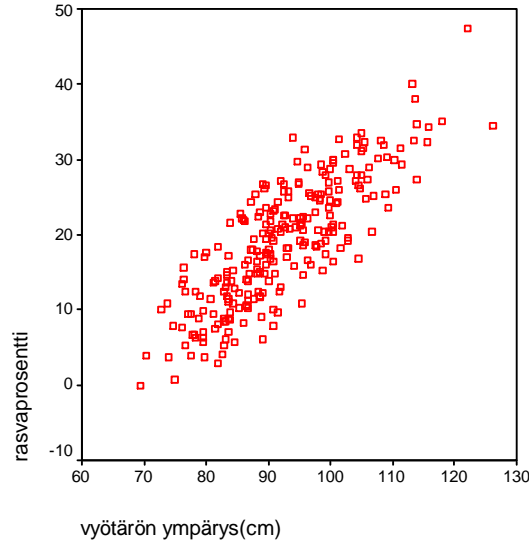
Kaavakokoelman (liite 2) kaavassa (4) on korrelaatiokertoimen, usein laskuja helpottava laskukaava.

Tarvittaessa korrelaatiokertoimesta voidaan käyttää merkintöjä $r_{xy}, r_{zy}, \dots$

Korrelaatiokertoimen ominaisuuksia:

- 1) $-1 \leq r \leq 1$
- 2) Jos pisteet ovat kaikki samalla nousevalla suoralla, niin $r = 1$. Jos pisteet ovat samalla laskevalla suoralla, niin $r = -1$. Tällöin on kyse täydellisestä lineaarisesta riippuvuudesta.
- 3) Jos lineaarinen riippuvuus on negatiivista, niin $r < 0$. Jos lineaarinen riippuvuus positiivista, niin $r > 0$. Jos lineaarista riippuvuutta ei ole, niin $r \approx 0$.
- 4) Jos $r \approx 0$, niin tarkasteltavien muuttujien välillä ei ole *lineaarista* riippuvuutta, mutta voi tuki olla muunlaista riippuvuutta.

Esim. 5.2.8. Eräseen tutkimukseen osallistuneiden miesten rasvaprosentin ja vyötärön ympärysmittan välinen riippuvuus. Korrelaatiokerroin $r = 0,825$. Pisteparveen voitaisiin sovittaa suora, jonka ympärille pisteet ovat asettuneet. Suoran avulla voitaisiin arvioida rasvaprosenttia, jos vyötärön ympärysmitta olisi esimerkiksi 90 cm.

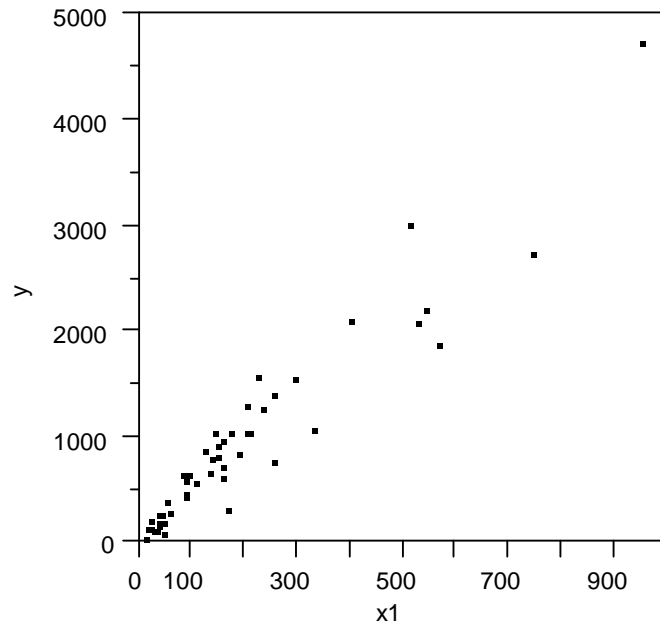
Esim. 5.2.9. Korrelaatiokerroimen lasku, esimerkin 5.2.1 aineisto.

X_i	Y_i	X_i^2	$X_i Y_i$	Y_i^2
36	116	1296	4176	13456
26	102	676	2652	10404
23	92	529	2116	8464
16	86	256	1376	7396
29	118	841	3422	13924
20	99	400	1980	9801
21	83	441	1743	6889
31	110	961	3410	12100
30	94	900	2820	8836
12	71	144	852	5041
41	145	1681	5945	21025
46	137	2116	6302	18769
331	1253	10241	36794	136105

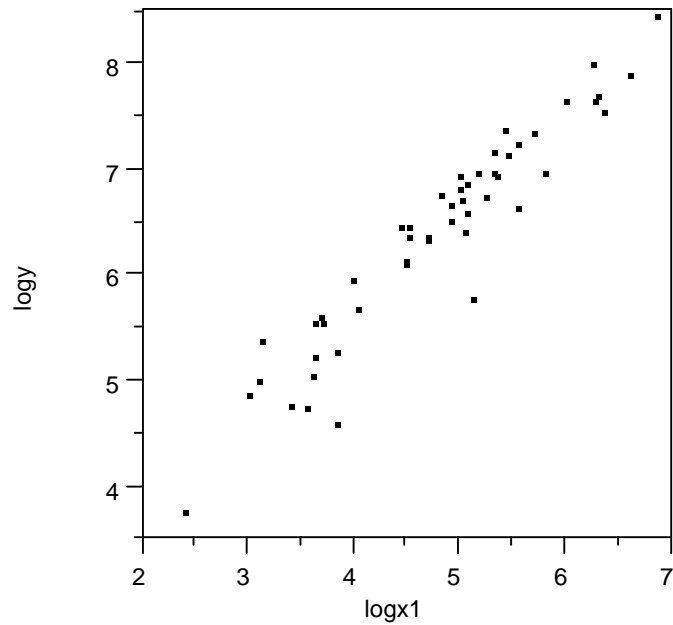
$$r = \frac{\sum x_i y_i - n \bar{x} \bar{y}}{\sqrt{(\sum x_i^2 - n \bar{x}^2)(\sum y_i^2 - n \bar{y}^2)}}$$

$$= \frac{36794 - 12 \cdot (331/12) \cdot (1253/12)}{\sqrt{(10241 - 12 \cdot (331/12)^2)(136105 - 12 \cdot (1253/12)^2)}} = 0,922$$

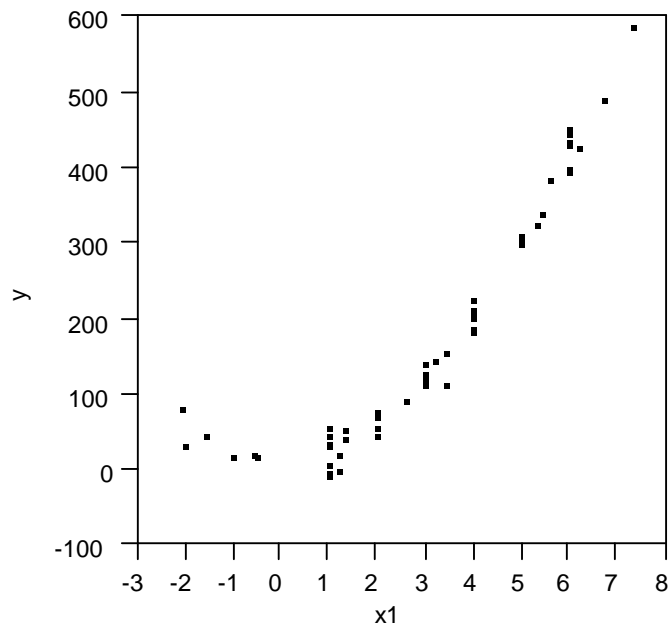
Esim. 5.2.10. Oheisesta pisteparvesta $r = 0,9559$.

Esim. 5.2.11. Esimerkin 5.2.10 tilanne, kun logaritmoidaan muuttujat. Näin saadaan poistettua pisteparvesta viuhkamaisuus, jolloin pisteet ovat paremmin suoran ympärille ryhmittyneitä. Saadaan $r = 0,9537$.

Esim. 5.2.12. Muuttujien välillä riippuvuutta, joka ei ole lineaarinen.

Esim. 5.2.13. Pisteparvia ja korrelaatiokertoimia
http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp7/moniste_8.pdf .

Muuttujien väliset korrelaatiokertoimet esitetään usein korrelaatiomatriisina

	X_1	X_2	...	X_p
X_1	1	r_{12}	...	r_{1p}
X_2	r_{21}	1	...	r_{2p}
·	·			·
·	·			·
·	·			·
X_p	r_{p1}	r_{p2}	...	1

missä r_{ij} ($= r_{ji}$) on muuttajien x_i ja x_j välinen korrelaatiokerroin, ks. esim. 5.2.17.

Jos muuttujille x ja y tehdään lineaariset muunnokset

$$u_i = ax_i + b, \quad i = 1, 2, \dots, n,$$

$$v_i = cy_i + d, \quad i = 1, 2, \dots, n,$$

niin $r_{uv} = r_{xy}$, jos $ac > 0$ ja $r_{uv} = -r_{xy}$, jos $ac < 0$.

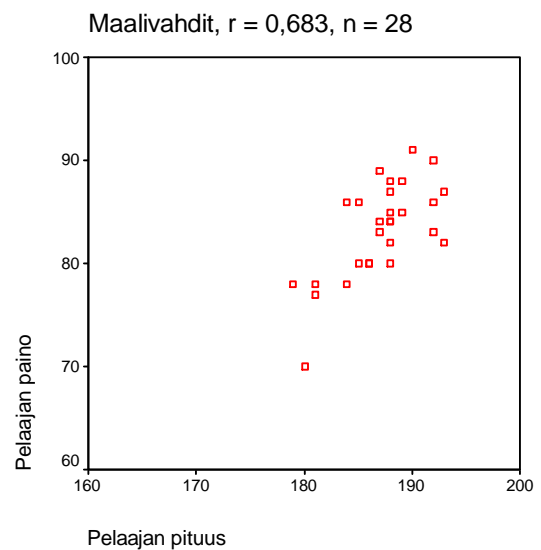
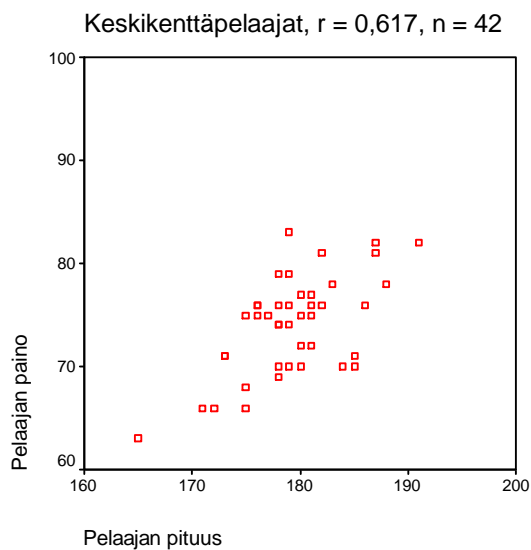
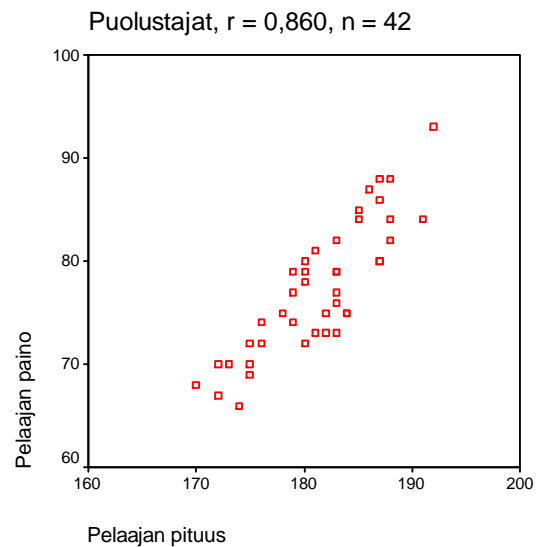
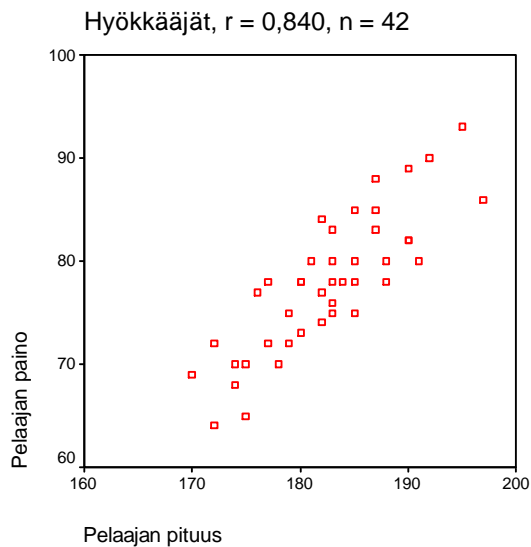
Esim. 5.2.14. Mittayksikön vaihdokset eivät siis vaikuta korrelaatiokertoimiin.

Pisteparvia ja korrelaatiokertoimia voidaan tarkastella myös ehdollisina.

Esim. 5.2.15. Voidaan tarkastella syntyneiden lasten painon riippuvuutta pituudesta tytöillä ja pojilla erikseen.

Esim. 5.2.16. Veikkausliigan pelaajia 2006.

Aineisto http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp_aineistoja/Jalkapalloilijat_2006.sav tai
http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp_aineistoja/Jalkapalloilijat_2006.xls sivulla
<https://coursepages.uta.fi/mttp1/esimerkkiaineistoja/>

Kahden muuttujan x ja y välistä lineaarista riippuvuutta, kun kolmas muuttuja z on vakioitu (vaikutus poistettu), mitataan osittaiskorrelaatiokertoimella

$$r_{xy \cdot z} = \frac{r_{xy} - r_{xz} r_{yz}}{\sqrt{(1 - r_{xz}^2)(1 - r_{yz}^2)}}$$

Esim. 5.2.17. Tarkastellaan eri-ikäisiä (peruskoululaisia ja lukiolaisia) poikia ($n = 153$). Saadaan SPSS-ohjelman antamia analyysituloksia.

Correlations

		ika	pituus	paino	cooper
ika	Pearson Correlation	1	,807**	,768**	,399**
	Sig. (2-tailed)		,000	,000	,000
	N	152	152	152	152
pituus	Pearson Correlation	,807**	1	,892**	,236**
	Sig. (2-tailed)	,000		,000	,003
	N	152	153	153	153
paino	Pearson Correlation	,768**	,892**	1	,102
	Sig. (2-tailed)	,000	,000		,210
	N	152	153	153	153
cooper	Pearson Correlation	,399**	,236**	,102	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,003	,210	
	N	152	153	153	153

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Koska pojan iällä on vaikutusta tarkasteltaviin muuttujiin, niin sen vaikutus on syytä huomioida. Lasketaan osittaiskorrelaatiokerroimet ikä vakioituna.

Correlations

Control Variables			cooper	paino	pituus
ika	cooper	Correlation	1,000	-,349	-,160
		Significance (2-tailed)	.	,000	,050
		df	0	149	149
	paino	Correlation	-,349	1,000	,719
		Significance (2-tailed)	,000	.	,000
		df	149	0	149
	pituus	Correlation	-,160	,719	1,000
		Significance (2-tailed)	,050	,000	.
		df	149	149	0

Huomataan, että pituus vaikuttaa Cooperin testin tulokseen positiivisesti ($r_{\text{cooper, pituus}} = 0,236$), mutta ikä huomioiden korrelaatiokerroin on negatiivinen (pituuden kasvaessa Cooperin testin tulos huononee, $r_{\text{cooper, pituus} \cdot \text{ikä}} = -0,160$). Vastaavalla tavalla riippuvuus painon ja Cooperin testin tuloksen välillä ($r_{\text{cooper, paino}} = 0,102$, $r_{\text{cooper, paino} \cdot \text{ikä}} = -0,349$).

Lineaarisen riippuvuuden mittarina voidaan siis käyttää korrelaatiokerrointa. Jos tarkasteltavat muuttujat ovat vähintään järjestysasteikollisia, voidaan riippuvuuden tunnuslukuna käyttää järjestyslukuihin perustuvia tunnuslukuja. N_s järjestyskorrelaatiokerroimia voidaan pitää korrelaatiokerroimen vastineina järjestysasteikollisten muuttujien tapauksessa. Spearmanin järjestyskorrelaatiokerroin r_s sekä Kendallin järjestyskorrelaatiokerroin r_k mittaavat monotonista riippuvuutta ja ovat arvoiltaan aina välillä $[-1,1]$, ja arvo itseisarvoltaan sitä suurempi mitä voimakkaammasta monotonisesta riippuvuudesta kyse.

Ristiintaulukosta riippuvuuden voimakkuutta voidaan mitata kontingenssikertoimen C avulla. Kontingenssikerroin mittaa minkä tyyppistä riippuvuutta hyvänsä.

Otoskorrelaatiokerroimen r perusteella päättelyn tekeminen vaatii myös testauksen (ks. alaluku 7.7.5). On siis selvitettävä, voidaanko otoskorrelaatiokerroin katsoa riittävästi nolosta poikkeavaksi, siis voidaanko lineaarista riippuvuutta olettaa olevan populaatiossa kyseisten muuttujien välillä.

Ks. lisätietoja korrelaatiokerroimista

<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/korrelaatio/korrelaatio.html>

SPSS   Korrelaatiokerroimen (korrelaatiomatriisin) saa valikosta
  Analyze
    Correlate>
      Bivariate... (Pearson)
        antamalla halutut muuttujat.

6 AIKASARJOISTA

Aikasarja on joukko havaintoja, jotka on saatu tarkasteltavasta ilmiöstä peräkkäisinä ajankohtina $t_1, t_2, \dots, t_n$. Näihin ajankohtiin liittyvät mittaustulokset $x_{t_1}, x_{t_2}, \dots, x_{t_n}$ muodostavat aikasarjan, jonka pituus on n . Usein mittaustulokset ovat tasavälein kuten vuosittain, kuukausittain, päivittäin.

Esim. 6.1. a) Tampereen kaupungin asukasluku vuosina 1954–2009, b) työttömyysaste kuukausittain vuosilta 1980–94 c) keskilämpötilat vuosittain, kuukausittain, päivittäin, d) yhtiön myynti kuukausittain 1960–92, e) erilaiset indeksisarjat.

Tavanomaisissa empiirisissä aineistoissa havainnot ovat toisistaan riippumattomia ja havaintojen järjestyksellä ei ole merkitystä analysoinnin kannalta. Aikasarjojen yhteydessä lähtökohta on toisenlainen. Aikasarja on jono havaintoarvoja mitattuna tarkasteltavasta ilmiöstä nimenomaan peräkkäisinä ajankohtina. Mitattaessa tiettyä ilmiötä peräkkäisinä ajankohtina, ovat havaintoarvot toisistaan jollain tavalla riippuvia. Esimerkiksi Tampereen kaupungin asukaslukusarjassa vuoden 2004 asukasluku riippuu suuresti vuoden 2003 vastaavasta luvusta.

Aikasarjojen analysointiin on kehitetty omat menetelmät, jotka poikkeavat tavanomaisista tilastollisista menetelmistä. Aikasarjojen käsittelyssä voi olla monenlaisia tavoitteita. Voidaan haluta ainoastaan kuvailla tarkasteltavaa ilmiötä. Tällöin piirretään sarjan kuvaaja, lasketaan joitain tunnuslukuja, arvioidaan sarjan kehityssuuntaa, jne. Usein halutaan ennustaa sarjan tulevia arvoja. Ennustaminen voi perustua vaikkapa havaitun sarjan avulla laskettuihin erilaisiin painotettuihin summiin.

Tarkastellaan jatkossa tasavälein mitattuja aikasarjoja. Mittaustuloksen oletetaan olevan kvantitatiivinen.

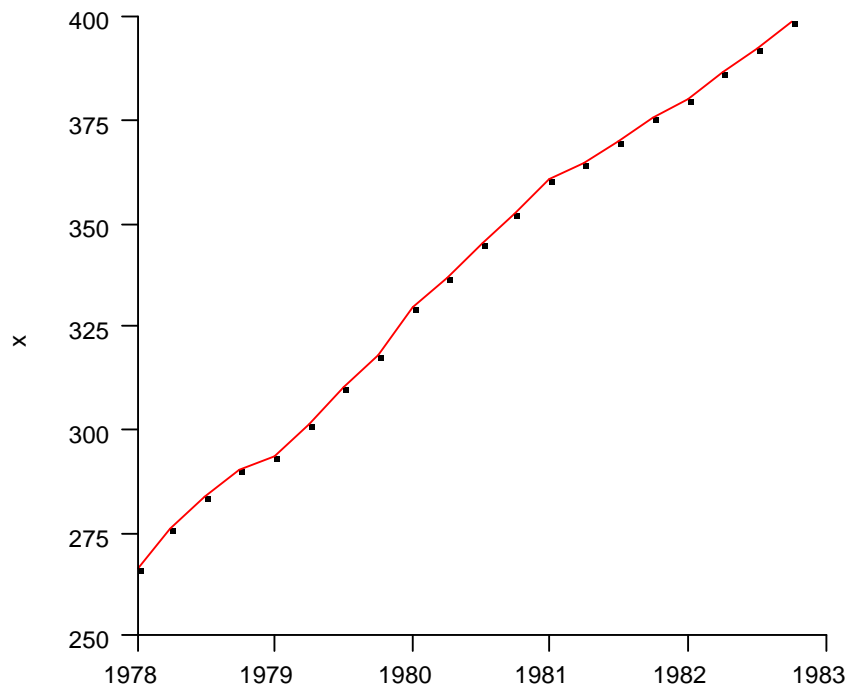
6.1 Aikasarjan graafinen esitys

Aikasarjan kuvaaja piirretään siten, että vaaka-akselilla on mittausajankohdat ja pystyakselilla aikasarjan arvot. Havaintopisteet (t_i, x_{t_i}) , $i = 1, \dots, n$, yhdistetään janoihin toisiinsa, jolloin kuvaajasta saadaan yhtäjaksoinen.

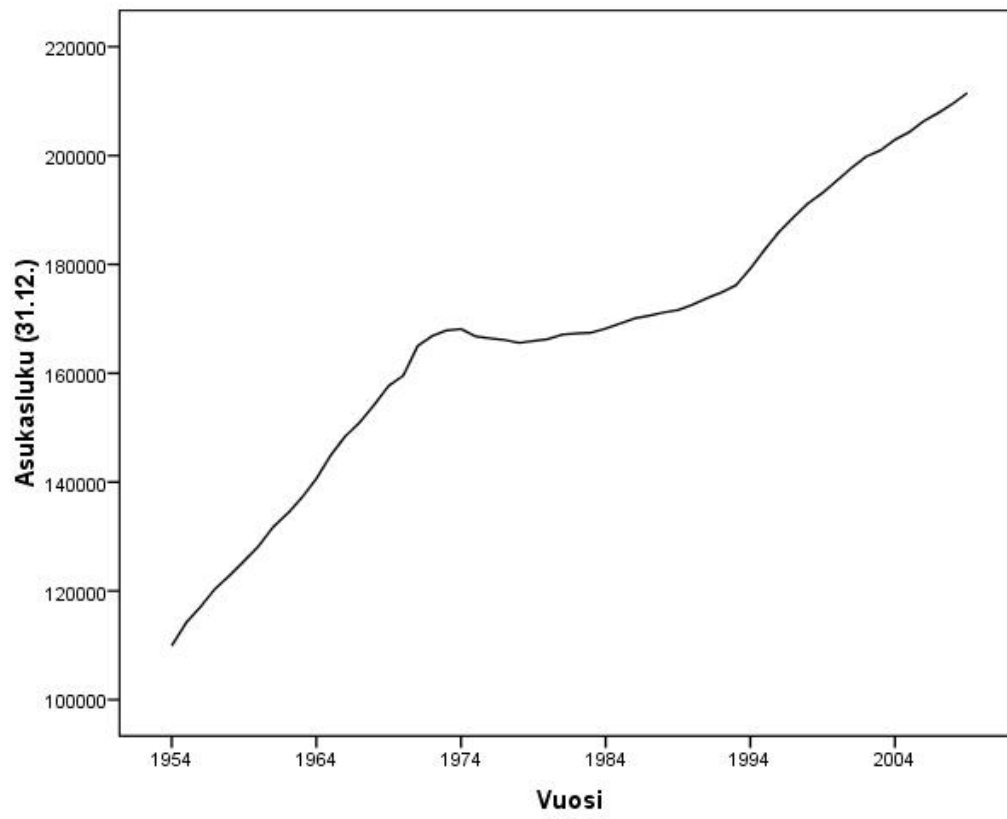
Esim. 6.1.1. Oheinen aikasarja graafisesti esitettyinä.

Year	Quarter	x_t	Year	Quarter	x_t
1978	I	266,2	1981	III	345,2
	II	276,0		IV	352,8
	III	284,2		I	361,1
	IV	290,6		II	365,0
1979	I	293,4	1982	III	370,1
	II	301,6		IV	375,7
	III	310,4		I	380,4
	IV	318,3		II	386,6
1980	I	329,6	III	392,7	
	II	337,2	IV	398,9	

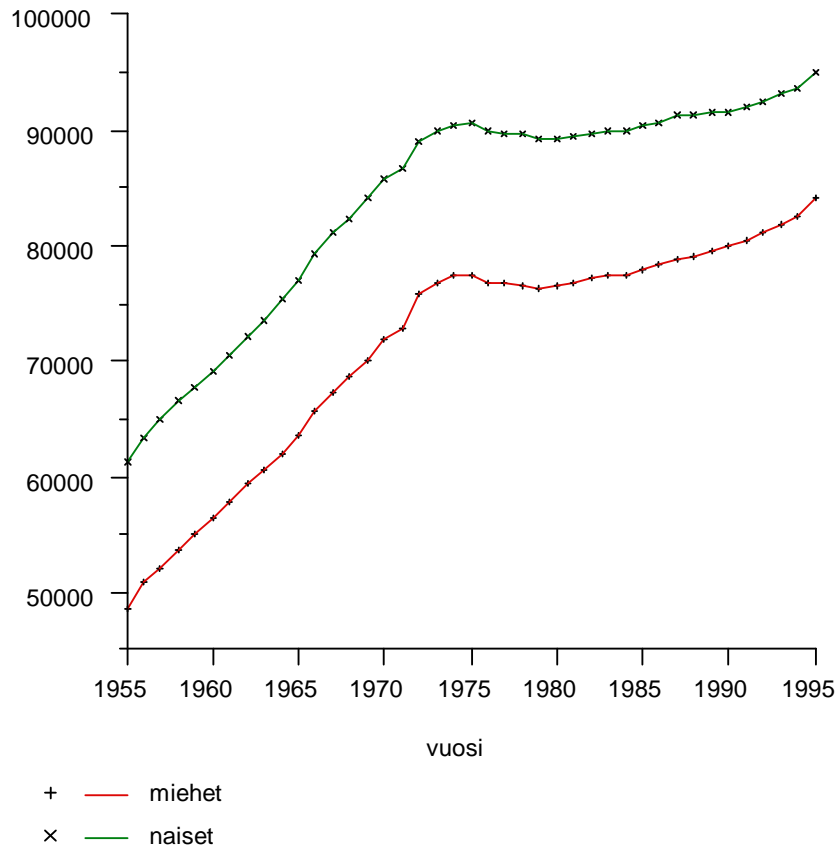
(State and Local Government Purchases, quarterly, 1978 thru 1982, x_t = annualized rate (\$ billion))

Esim. 6.1.2. Tampereen kaupungin asukasluku vuosina 1954–2009.

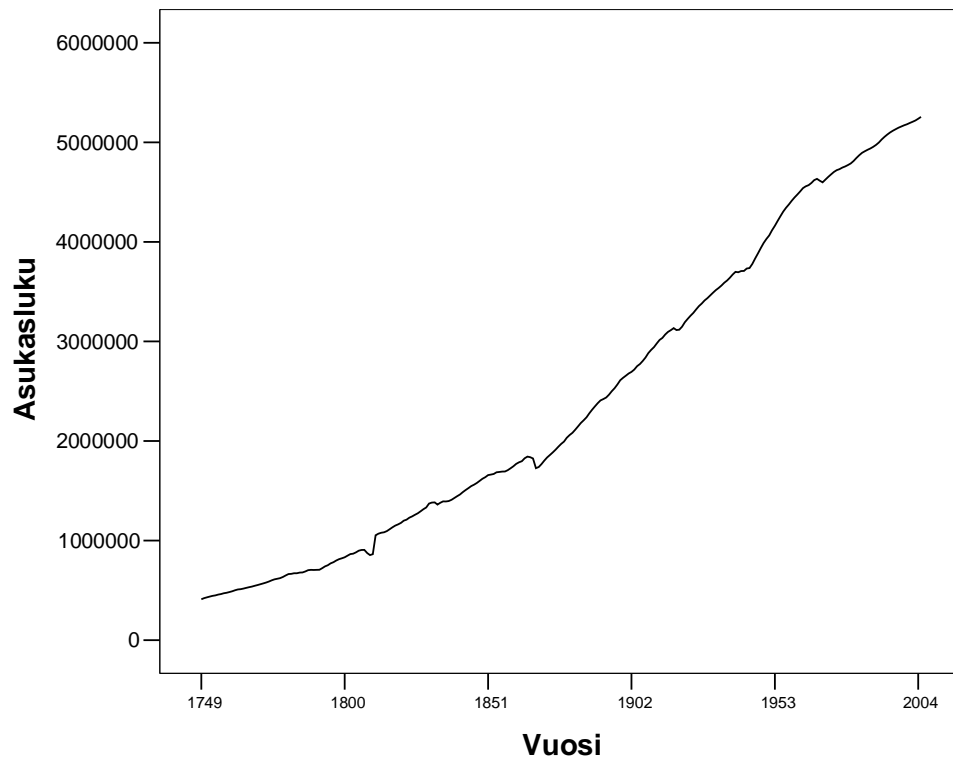

Esim. 6.1.3. Naisten ja miesten lukumäärät Tampereella vuosina 1955–1995.

Tampereen kaupungin asukasluvussa on ollut voimakasta nousua aina 70-luvulle asti. Tällainen yleinen kehityssuunta (suoranomainen tai muunlainen) on nimeltään trendi. Hyvin usein aikasarjoissa on voimakas nouseva trendi.

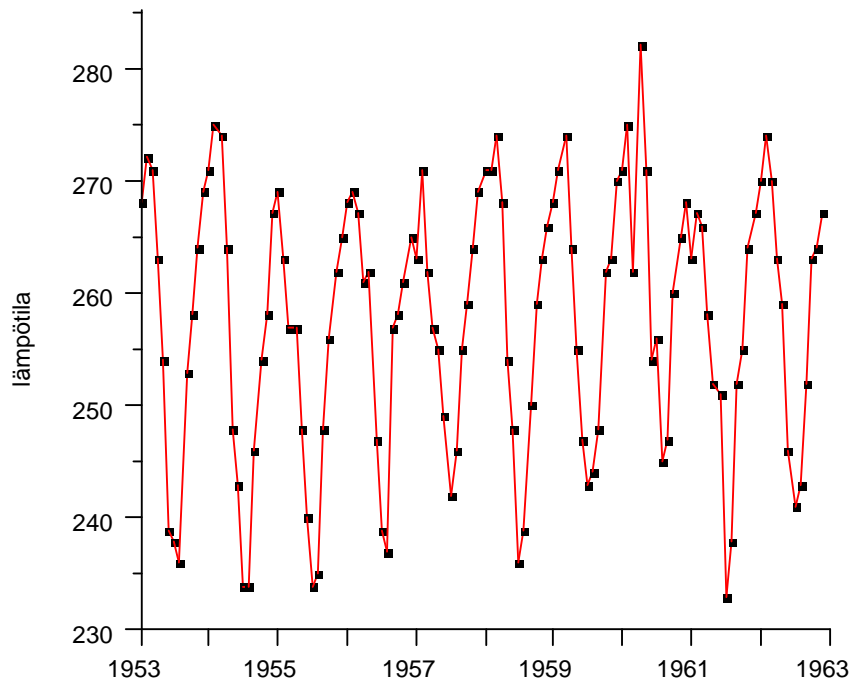
Esim. 6.1.4. Suomen asukasluvun kehitys 1749–2005.

Asukaslukuun on vaikuttanut mm. sotavuodet 1789–1791, 1808–1809, 1918, 1940–1944, koleravuosi 1836, nälkävuodet 1866–1868, siirtolaisuus Ruotsiin 1969–1970.

Vuodenajat aiheuttavat toisinaan aikasarjaan jaksottaista vaihtelua. Tätä vaihtelua kutsutaan kausivaihteluksi.

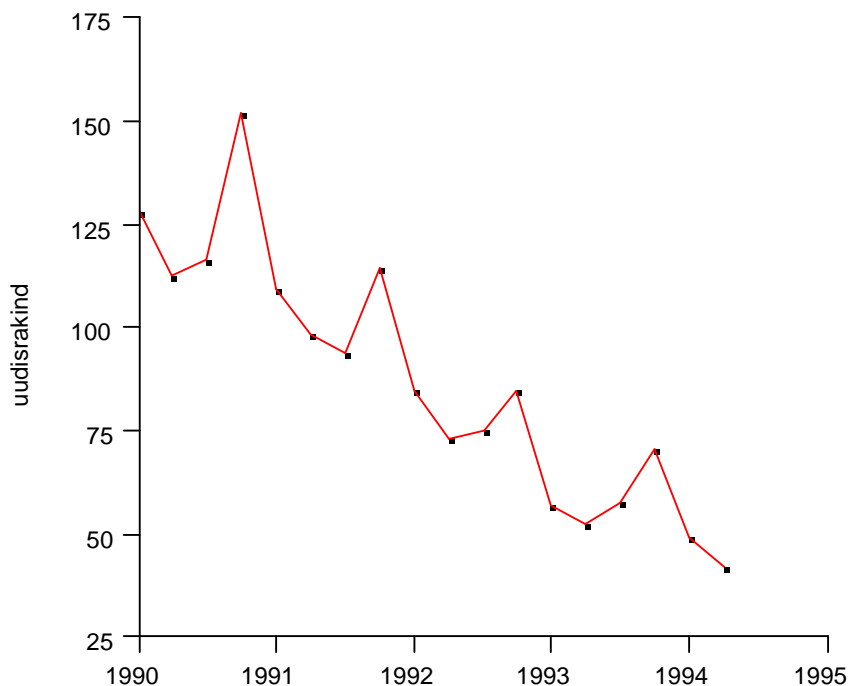
Esim. 6.1.5. Kuukausikeskilämpötilat 1953–1962, Recife, Brasilia.

Kuukausikeskilämpötiloissa on vaihtelua vuodenajan mukaan. Korkeimmillaan lämpötilat ovat talvella ja alhaisimmillaan kesällä. Eri vuosien samojen kuukausien lämpötilat muistuttavat toisiaan. On kyse kausivaihtelua sisältävästä aikasarjasta, jossa kausivaihtelujakson pituus on 12.

Esimerkissä 6.1.6 on aikasarja, joka sisältää sekä trendin että kausivaihtelua.

Esim. 6.1.6. Uudisrakentamisen volyyymi-indeksi neljännesvuosittain (1985=100).

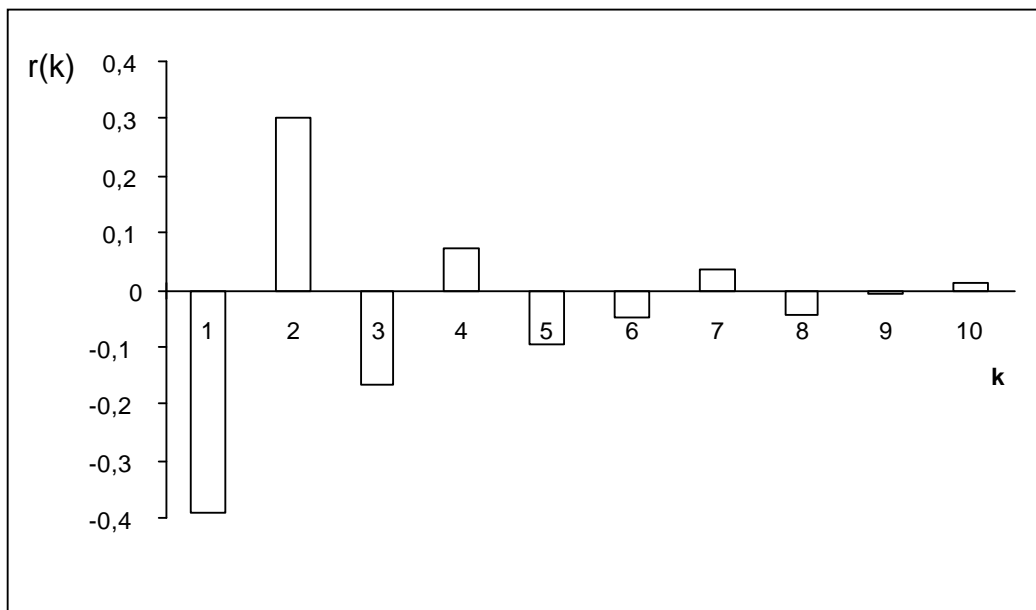
Kausivaihtelun ja trendin lisäksi sarja voi sisältää syklisiä vaihtelua, muusta kuin vuodenajoista johtuvaa, sekä muuta epäsäännöllistä, satunnaista vaihtelua. Aikasarjan voidaan ajatella muodostuva näistä komponenteista.

6.2 Otosautokorrelaatio

Aikasarjan peräkkäiset havainnot ovat usein toistensa kaltaisia. Tätä samankaltaisuuden astetta kuvataan korrelaatiokerroimen tapaisella tunnusluvulla n k. otosautokorrelaatiokerroimella. Otosautokorrelaatiokerroin viiveellä k , r_k , kuvaa havaintojen $(x_1, x_{1+k}), (x_2, x_{2+k}), \dots$ välistä korrelaatiota. Autokorrelaatio viiveellä 1 kuvaa peräkkäisten havaintojen korreloituneisuutta, autokorrelaatio viiveellä 2 kertoo miten joka toinen arvo korreloi keskenään jne. Otosautokorrelaatiolle on oma laskukaava, mutta sitä voidaan arvioida tavanomaisen korrelaatiokerroimen avulla.

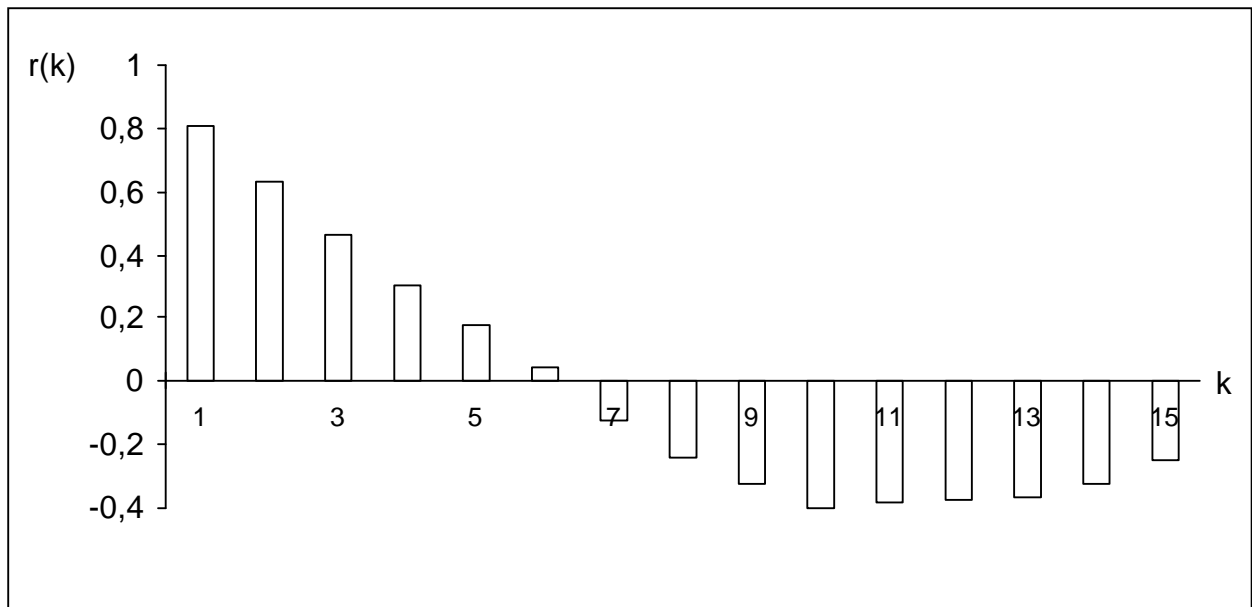
Otosautokorrelaation graafinen erityys näkyy kuviossa 6.2.1. Usein pylväiden sijaan käytetään janoja.

Kuvio 6.2.1. Otosautokorrelaatiofunktio graafisesti.

Jos sarjassa on trendi, niin peräkkäiset arvot ovat voimakkaasti korreloituneita, jolloin otosautokorrelaatiofunktio voisi näyttää vaikka kuvion 6.2.2. mukaiselta.

Kuvio 6.2.2. Otosautokorrelaatiofunktio trendisarjasta esimerkissä 6.2.3.

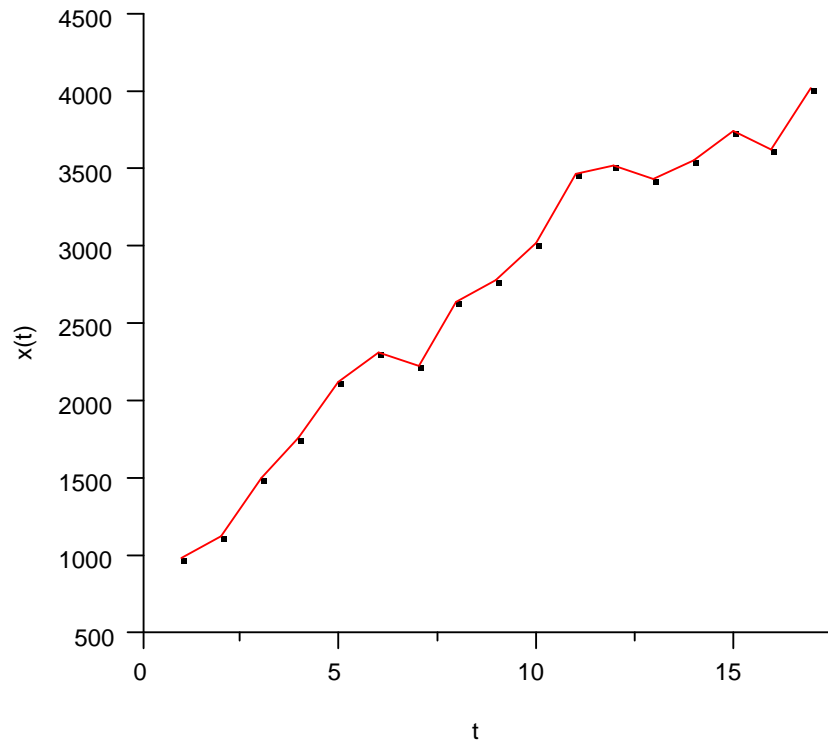
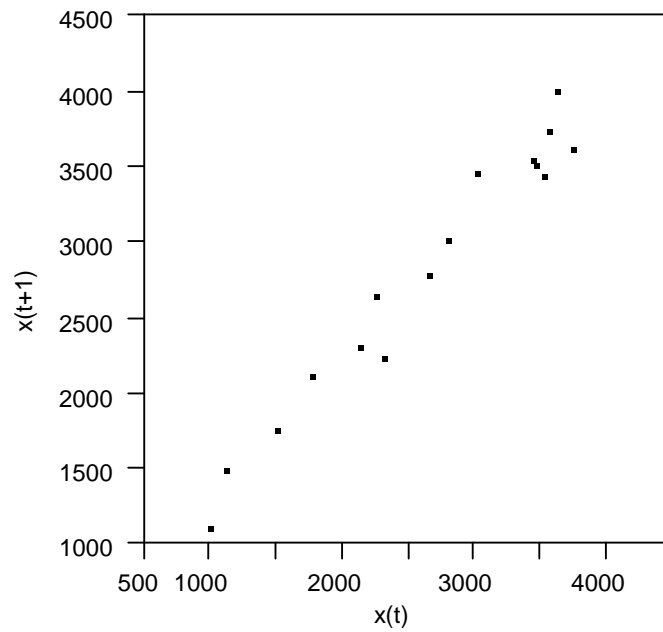
Jos sarjassa on kausivaihtelua ilman trendiä, niin autokorrelaatiota on kausivaihtelujakson viiveellä, sen kerrannaisilla sekä mahdollisesti näiden viiveiden ympärillä.

Sarjassa, jossa on sekä trendi että kausivaihtelu, otosautokorrelaatiofunktio muistuttaa trendisarjan vastaavaa sisältäen lisäksi suuria autokorrelaation arvoja kausivaihtelujakson (sekä mahdollisesti sen kerrannaisilla) viiveillä (mahdollisesti myös näiden viiveiden ympäristössä).

Esim. 6.2.3. Autokorrelaation arviointi pisteparven perusteella.

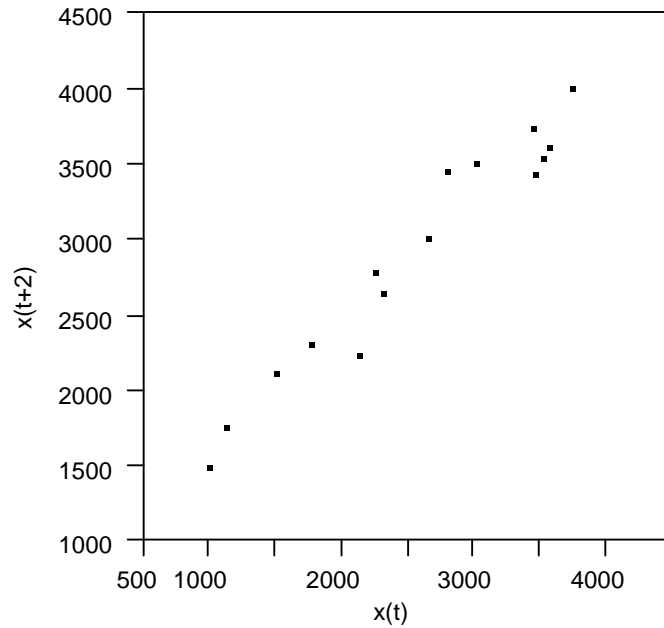
t	X_t	X_{t+1}	X_{t+2}
1	999	1123	1503
2	1123	1503	762
3	1503	1762	2126
4	1762	2126	2315
5	2126	2315	2239
6	2315	2239	2655
7	2239	2655	2787
8	2655	2787	3024
9	2787	3024	3467
10	3024	3467	3528
11	3467	3528	3441
12	3528	3441	3558
13	3441	3558	3746
14	3558	3746	3628
15	3746	3628	4021
16	3628	4021	-
17	4021	-	-

Aikasarjan kuvaaja

Pisteparvi pisteistä (x_t, x_{t+1})

Tästä voidaan arvioida, että autokorrelaatio viiveellä 1 on positiivinen, koska pisteparvi on nouseva ja korrelaatio selvästi positiivinen.

Pisteparvi pisteistä (x_t, x_{t+2})

Voidaan arvioida, että autokorrelaatio viiveellä 2 on myös positiivinen, koska pisteparvi on nouseva. Autokorrelaatio kuitenkin pienempi kuin viiveellä 1 tarkasteltuna.

Korrelaatiomatriisi

Variable	$x(t)$	$x(t+1)$	$x(t+2)$
$x(t)$	1,0000	0,9821	0,9738
$x(t+1)$	0,9821	1,0000	0,9764
$x(t+2)$	0,9738	0,9764	1,0000

SPSS   Aikasarjan piirtäminen ja autokorrelaatioiden laskeminen
 Analyze
     Forecasting
         Sequence Charts...   sarjan kuvaaja
         Autocorrelations...   autokorrelaatiot

7 TILASTOLLISEN PÄÄTTELYN PERUSTEITA

Kun havaintoaineisto on alustavasti tutkittu käyttäen kuvailevan analyysin keinoja, suoritetaan varsinaiset tilastolliset analyysit; tutkitaan mm. erilaisia riippuvuuksia sopivien tilastollisten menetelmien ja testien avulla ja tehdään päätelmiä populaatiosta aineiston (otoksen) perusteella. Tilastollinen analyysi pohjautuu siis otokseen, jonka perusteella tuloksia halutaan yleistää koko populaatioon. Tähän yleistykseen liittyy aina epävarmuutta.

Tilastolliset analyysit voidaan jakaa monellakin tavalla ryhmiin. Voidaan ryhmitellä vaikka sen mukaan millaiset roolit tarkasteltavilla muuttujilla on, mikä on muuttujien mittaustaso, mitä oletuksia voidaan tehdä, onko kyse aikasarjoista, tehdäänkö pitkittäistutkimusta, suoritetaanko laaduntarkkailua, onko selitettäviä muuttujia yksi vai useampia, ovatko selitettävät muuttujat kvantitatiivisia vai kvalitatiivisia.

Menetelmä voi olla hyvin yksinkertainenkin. Esimerkiksi voidaan haluta selvittää milloin on mahdollista sanoa ehdollisten otoskeskiarvojen perusteella, että populaatioissa keskiarvot poikkeavat toisistaan. Voidaan myös arvioida tiettyä prosenttiosuutta populaatiossa (esimerkiksi selvitetään tietyn puolueen kannatusta) tai arvioida vaikkapa populaation keskiarvoa. Toisaalta voidaan myös tutkia useampia muuttujia samanaikaisesti.

Tässä luvussa esitellään vain muutamia yksinkertaisia menetelmiä ja testejä, tutustutaan niiden käyttöön lähinnä joidenkin esimerkkien avulla. Liitteessä 5 on lueteltu useampia menetelmiä ja niiden ryhmittelytapoja. Esimerkkiluettelo antaa yleiskuvan olemassa olevien menetelmien laajasta kirjosta, ks. myös <http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/menetelma/menetelmatyypit.html>.

Tilastollisten päätelmien teko perustuu satunnaisotoksesta (ks. alaluku 7.5) määriteltyjen tunnuslukujen (kuten esimerkiksi otoskeskiarvojen tai prosenttiosuuksien) todennäköisyysjakaumiin. Johtopäätelmät tehdään erilaisten tilastollisten testien ja analysointimenetelmien avulla. Tällaiseen päättelyyn sisältyy epävarmuutta, jota pyritään arvioimaan käyttäen hyväksi todennäköisyyslaskentaa ja erilaisia todennäköisyysjakaumia.

Seuraavassa tutustutaankin hyvin lyhyesti, lähinnä esimerkkien avulla, todennäköisyyslaskentaan ja todennäköisyysjakaumiin sekä tilastollisen päättelyn peruskäsitteisiin. Luodaan katsaus otosjakaumiin ja niiden käyttöön tilastollisessa päättelyssä. Käydään läpi estimointiin liittyviä käsitteitä sekä hypoteesien testausta.

7.1 Satunnaisilmiö ja tapahtuma

Esim. 7.1.1. Heitettäessä rahaa ei tiedetä saadaanko kruunu vai klaava. Tiedetään, että molemmat vaihtoehdot ovat yhtä todennäköisiä. Heitettäessä noppaa tiedetään, että saadaan silmäluku 1, 2, 3, 4, 5 tai 6, mutta ei tiedetä etukäteen silmälukua. Tiedetään, että jokaisen silmäluvun todennäköisyys on sama. Kortin vetäminen sekoitetusta korttipakasta, lottoaminen, veikkaaminen, bussin saapuminen pysäkillä ja päivän sää

ennustaminen ovat myös esimerkkejä ilmiöistä, joihin liittyy epävarmuutta.

Satunnaisilmiö on mikä tahansa ilmiö, johon liittyy useita eri tulomahdollisuuksia sekä epävarmuutta ilmiön tuloksesta. Puhutaan myös satunnaiskokeesta.

Satunnaisilmiöön liittyvien kaikkien mahdollisten tulosten joukkoa kutsutaan perusjoukoksi (otosavaruudeksi) E . Käytännössä ollaan kiinnostuneita joistain perusjoukon osajoukoista (sekä niiden esiintymistodennäköisyyksistä). Perusjoukon osajoukko on nimeltään tapahtuma. Tapahtumia merkitään $A, B, C, \dots$

Esim. 7.1.2.

Rahanheitto

E = "kaikki mahdolliset tulokset" = {kruunu, klaava}

tapahtumia:

A = "saadaan kruunu" = {kruunu}

B = "saadaan klaava" = {klaava}

Nopanheitto

E = {1, 2, 3, 4, 5, 6}

tapahtumia:

A = "saadaan parillinen" = {2, 4, 6}

B = {1}

C = {1, 2, 3}

D = "saadaan suurempi kuin 4" = {5, 6}

Kortin vetäminen sekoitetusta korttipakasta

E = "kaikki kortit"

tapahtumia:

A = "saadaan pata"

B = "saadaan kuningas"

C = "saadaan punainen ässä"

7.2 Klassinen todennäköisyys

Olkoon tarkasteltavan satunnaisilmiön perusjoukossa n tulosta, jotka ovat kaikki yhtä mahdollisia. Olkoon tapahtumaan A liittyviä tuloksia k kappaletta ($0 \leq k \leq n$). Tällöin tapahtuman A todennäköisyys $P(A) = k/n$. Todennäköisyys voidaan ilmoittaa myös prosentteina.

Esim. 7.2.1.

Rahanheitto

A = "saadaan kruunu"

$P(A) = 1/2$

Nopanheitto

A = "saadaan parillinen" = {2, 4, 6}

$P(A) = 3/6$

$B = \{1\}, P(B) = 1/6$

$D = \text{"suurempi kuin 4"} = \{5, 6\}, P(D) = 2/6.$

Klassisen todennäköisyyden (voidaan liittää vain äärellisiin perusjoukkoihin) yhteydessä lukujen n ja k määrittäminen ei aina ole yksinkertaista. Usein joudutaan käyttämään hyväksi kombinatoriikkaa, jota ei tässä yhteydessä kuitenkaan käydä läpi.

Tapahtuman A todennäköisyys voidaan myös määritellä arvoksi, jota tapahtuman suhteellinen frekvenssi lähestyy satunnaiskoetoistojen määrää kasvatettaessa.

Tapahtumat A ja B ovat (tilastollisesti, stokastisesti) riippumattomia, jos B :n tapahtuminen tai tapahtumatta jääminen ei vaikuta A :n tapahtumisen todennäköisyyteen ja A :n tapahtuminen tai tapahtumatta jääminen ei vaikuta B :n tapahtumisen todennäköisyyteen.

7.3 Satunnaismuuttuja ja todennäköisyysjakauma

Funktiota, joka liittää yksikäsitteisen reaaliluvun jokaiseen tarkasteltavan satunnaisilmiön perusjoukon tulokseen, sanotaan satunnaismuuttujaksi. Eri tuloksiin liittyviä reaalilukuja sanotaan satunnaismuuttujan arvoksi. Jatkossa merkitään (useimmiten) satunnaismuuttujia isoin kirjaimin ($X, Y, Z, \dots$) ja satunnaismuuttujan arvoja pienin kirjaimin ($x, y, z, \dots$).

Esim. 7.3.1. Satunnaisilmiö nopanheitto. Satunnaismuuttuja X = saatu silmäluku.

Esim. 7.3.2. Heitetään kolikkoa neljä kertaa. Määritellään satunnaismuuttuja X = klaavojen lukumäärä heittosarjassa. Etukäteen ei tiedetä, montako klaavaa saadaan, mutta voidaan laskea eri arvojen todennäköisyydet. Tässä satunnaismuuttujan X mahdolliset arvot ovat 0, 1, 2, 3 ja 4. Erilaisia heittosarjoja on kaikkiaan 16.

	klaavojen lukumäärä		klaavojen lukumäärä
Kl,Kl,Kl,Kl	4	Kr,Kl,Kl,Kr	2
Kr,Kl,Kl,Kl	3	Kl,Kr,Kl,Kr	2
Kl,Kr,Kl,Kl	3	Kr,Kl,Kr,Kl	2
Kl,Kl,Kr,Kl	3	Kl,Kr,Kr,Kr	1
Kl,Kl,Kl,Kr	3	Kr,Kl,Kr,Kr	1
Kl,Kl,Kr,Kr	2	Kr,Kr,Kl,Kr	1
Kr,Kr,Kl,Kl	2	Kr,Kr,Kr,Kl	1
Kl,Kr,Kr,Kl	2	Kr,Kr,Kr,Kr	0

$$P(X = 0) = 1/16, P(X = 3) = 4/16, P(X = 1) = 4/16, P(X = 4) = 1/16, P(X = 2) = 6/16.$$

Esim. 7.3.3. Satunnaisilmiönä vakioveikkaaminen (13 kohdetta, joissa jokaisessa 3 vaihtoehtoa). Tällöin voidaan määritellä satunnaismuuttuja X = oikein veikattujen kohteiden lukumäärä. X voi saada arvoja 0, 1, 2, ..., 13. Näiden arvojen todennäköisyydet voidaan laskea nk. binomijakauman avulla olettaen, että veikkaus tehdään täysin arvaamalla.

Esim. 7.3.4. Tehdään kahden alkion otos luvuista 1, 2, 3, 4, 5, 6 käyttäen systemaattista otantaa. Tällöin mahdolliset otokset ovat $\{1, 4\}, \{2, 5\}, \{3, 6\}$ ja näistä

lasketut keskiarvot 2,5, 3,5 ja 4,5. Siis $P(\bar{X} = 2,5) = P(\bar{X} = 3,5) = P(\bar{X} = 4,5) = 1/3$. Tässä on määritetty ko. tilanteeseen liittyen otoskeskiarvon (erään otossuureen) todennäköisyysjakauma.

Esimerkissä 7.3.2 ja 7.3.4 ilmoitettiin tarkasteltavan satunnaismuuttujan mahdolliset arvot ja eri arvojen todennäköisyydet. Näin tehtäessä muodostettiin satunnaismuuttujien todennäköisyysjakaumat.

Satunnaismuuttuja voi olla joko jatkuva tai diskreetti. Edellisissä esimerkeissä satunnaismuuttujat olivat diskreettejä. Satunnaismuuttujaa sanotaan diskreetiksi, jos se voi saada arvokseen äärellisen määrän erisuuria arvoja tai äärettömän määrän siten, että arvot ovat numeroitavissa positiivisia kokonaislukuja käyttäen. Muulloin satunnaismuuttuja on jatkuva.

Diskreetin satunnaismuuttujan arvojen todennäköisyyksien summa on aina yksi, ja todennäköisyysjakauma saadaan määrittämällä eri arvojen todennäköisyydet. Diskreetin muuttujan yhteydessä puhutaan myös pistetodennäköisyyksistä.

Jatkossa tilastolliseen päättelyyn liittyen tarkastellaan vain kahta jatkuvaa jakaumaa. Jakaumien havainnollistamiseksi edellä kuitenkin tarkasteltiin muutamia diskreettejä jakaumia.

Jatkuvien muuttujien yhteydessä todennäköisyysjakauma määritellään jatkuvan funktion avulla. Funktiota, joka määrittää satunnaismuuttujan todennäköisyysjakauman kutsutaan tiheysfunktioksi, merkitään $f(x)$. Jotta funktio f olisi jatkuvan satunnaismuuttujan tiheysfunktio, vaaditaan, että $f(x) \geq 0$ ja $f(x)$:n ja x -akselin väliin jäävä pinta-ala on yksi. Tiheysfunktio kuvaa siis ykkösen suuruisen todennäköisyysmassan jakaumaa. Tiheysfunktion voidaan ajatella kuvaavan populaation jakaumaa (vrt. frekvenssimonikulmio empiiristen jakaumien yhteydessä).

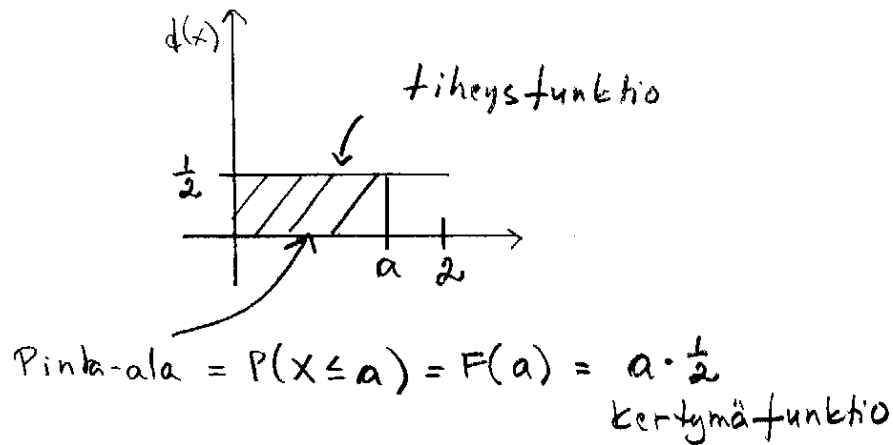
Satunnaismuuttujan X kertymäfunktio F määritellään

$$F(x) = P(X \leq x).$$

Kertymäfunktion arvo pisteessä x ilmoittaa siis todennäköisyyden sille, että satunnaismuuttujan X arvo on pienempi tai yhtäsuuri kuin x .

Esim. 7.3.5. Esimerkki erään jatkuvan muuttujan tiheys- ja kertymäfunktioista

Empiiristen jakaumien yhteydessä jakaumaa voitiin kuvailla tunnuslukujen avulla. Myös todennäköisyysjakaumiin liitetään samantyyppisiä tunnuslukuja, jotka määrittävät todennäköisyysjakauman avulla.

Empiirisen jakauman keskiarvoa vastaavaksi tunnusluvuksi todennäköisyysjakauman (populaation) yhteydessä kutsutaan jakauman odotusarvoksi (populaation keskiarvo) sekä otosvarianssia ja otoskeskihajontaa vastaaviksi populaation varianssiksi ja keskihajonnaksi. Odotusarvo kuvaa jakauman keskikohtaa ja varianssi mittaa miten tiiviisti todennäköisyysmassa on keskittynyt odotusarvon ympärille. Molemmat tunnusluvut määrittävät käyttäen todennäköisyysjakaumaa.

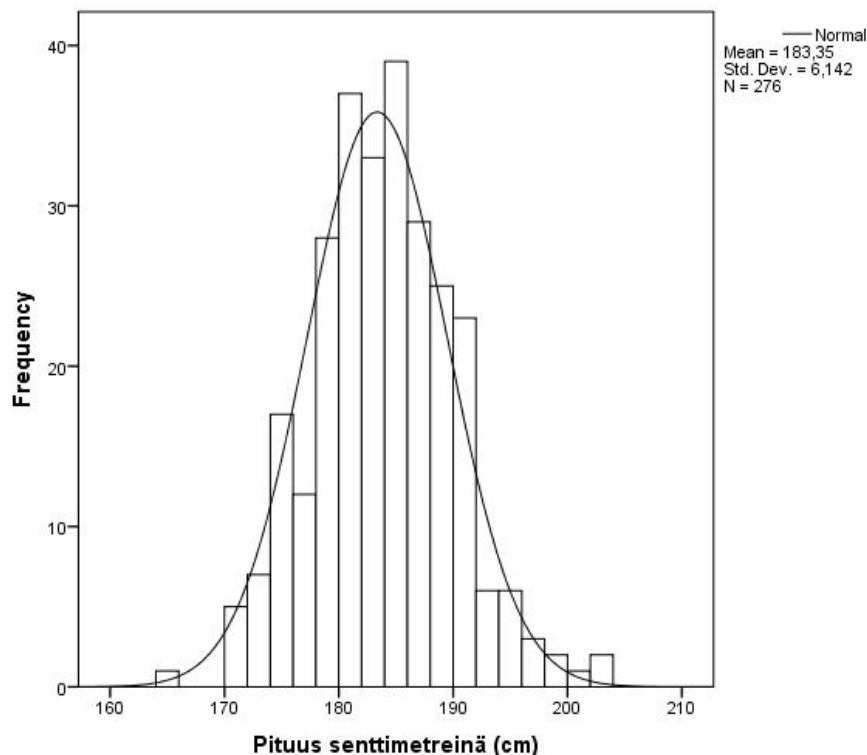
Satunnaismuuttujan X odotusarvoa merkitään $E(X) = \mu$ sekä varianssia $\text{Var}(X) = \sigma^2$, jonka neliöjuuri σ on nimeltään keskihajonta.

Satunnaismuuttujien riippumattomuus määrittävät vastaavalla tavalla kuin tapahtumien riippumattomuuskin.

7.4 Normaalijakauma

Seuraavaksi esitellään todennäköisyysjakauma, joka on tilastotieteessä hyvin keskeinen. Useat empiiriset jakaumat käyttäytyvät tämän nk. normaalijakauman mukaisesti.

Esim. 7.4.1. Vaahteraliigassa 2007 amerikkalaista jalkapalloa pelanneiden pelaajien pituusjakauma sekä siihen sovitettu normaalijakauma, aineisto sivulla <https://coursepages.uta.fi/mttp1/esimerkkiaineistoja/>.

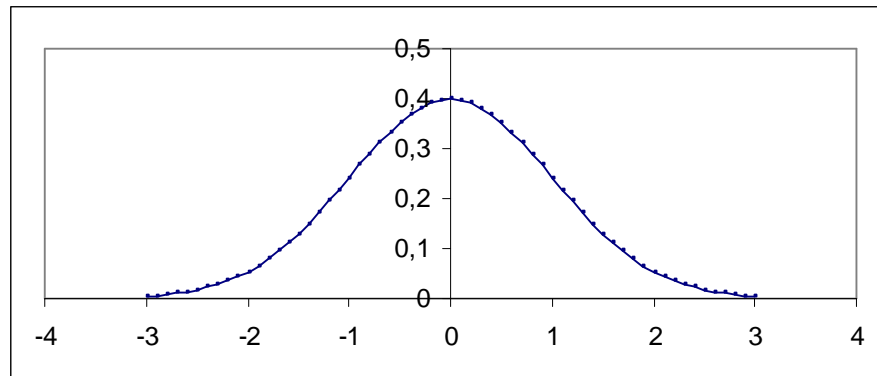

Tarkastellaan jatkuvaa satunnaismuuttujaa X , joka voi saada arvokseen kaikki reaaliluvut. Satunnaismuuttuja X noudattaa normaalijakaumaa parametrein μ ja σ^2 ($\sigma > 0$), jos sen tiheysfunktio on μ :n suhteen symmetrinen yksihuippuinen, tietyllä tavalla määritelty jatkuva funktio, merkitään $X \sim N(\mu, \sigma^2)$. Tällöin $E(X) = \mu$ ja $\text{Var}(X) = \sigma^2$. Varianssi kertoo jakauman levittäytymisestä odotusarvon μ ympärille ja nämä parametrit μ ja σ^2 määrittävät normaalijakauman yksikäsitteisesti. Esimerkissä 7.4.1 on piirretty normaalijakauman $N(183,35, 6,142^2)$ tiheysfunktion kuvaaja.

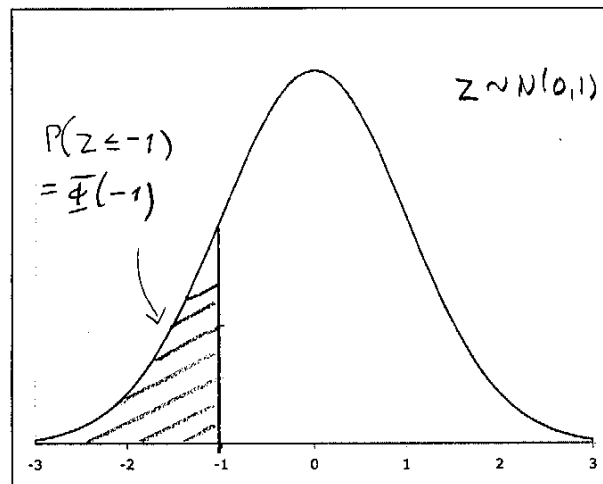
Usein tarkastellaan normaalijakaumaa, jonka odotusarvo on nolla ja varianssi yksi. Tätä kutsutaan standardoiduksi normaalijakaumaksi, tällöin merkitään $Z \sim N(0, 1)$ ja $F(z) = P(Z \leq z) = \Phi(z)$.

Esim. 7.4.2.

a) Standardoidun normaalijakauman tiheysfunktio

b) Kertymäfunktio tiheysfunktion avulla graafisesti, esimerkkinä $\Phi(-1) = P(Z \leq -1)$

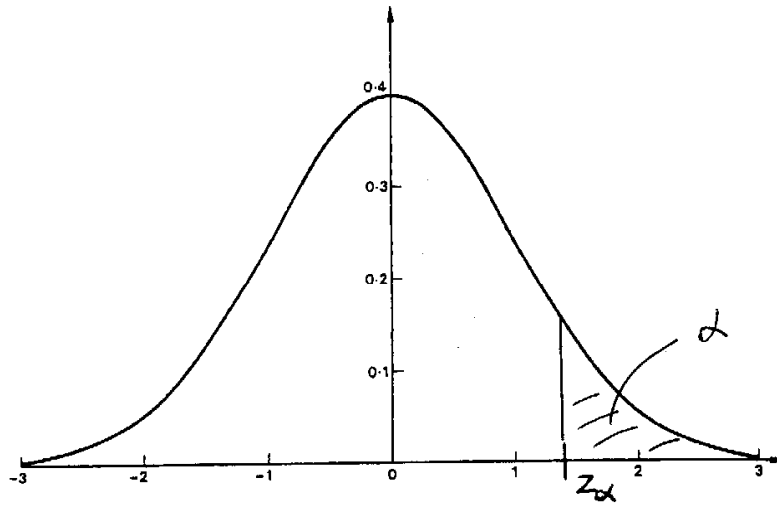

Standardoidun normaalijakauman kertymäfunktion $\Phi(z) = P(Z \leq z)$ arvoja on taulukoitu (ks. liite 2 tai taulukko

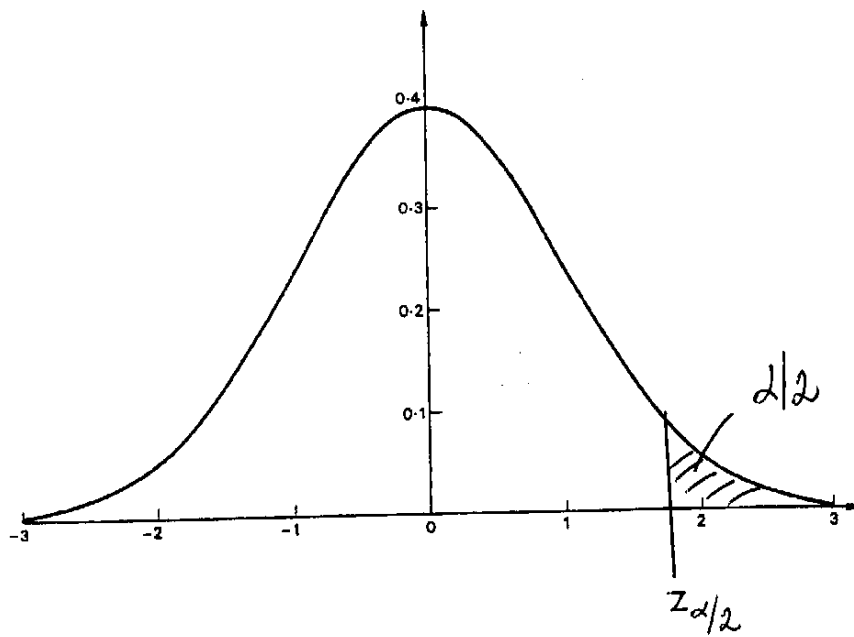
[http://www.sis.uta.fi/tilasto/mtt5/syksy2018/N\(0_1\).pdf](http://www.sis.uta.fi/tilasto/mtt5/syksy2018/N(0_1).pdf) .

Taulukoiden avulla voidaan määrittää kertymäfunktion arvoja ja laskea erilaisia todennäköisyyksiä, joihin ei kuitenkaan tällä opintojaksolla tarkemmin perehdytä. Myöhemmin, luottamusvälien ja testauksen yhteydessä, tarvitaan kuitenkin nk. harvinaisten arvojen rajaa, johon liittyen määritellään z_α .

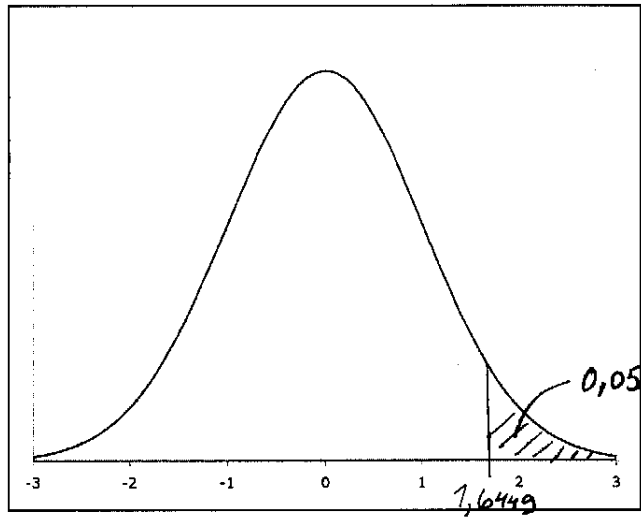
Olkoon $Z \sim N(0, 1)$. Määritellään z_α siten, että $P(Z \geq z_\alpha) = \alpha$, graafisesti:

Samoin $z_{\alpha/2}$ siten, että $P(Z \geq z_{\alpha/2}) = \alpha/2$, graafisesti:

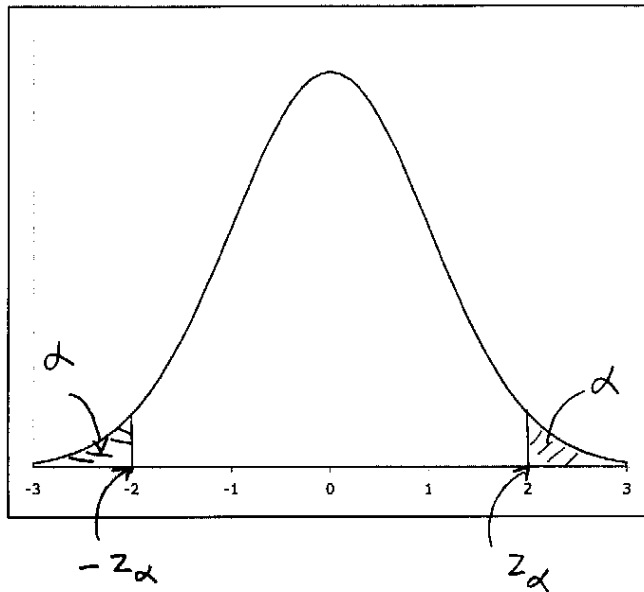

Esim. 7.4.3. Taulukosta (liite 2) katsottuna $z_{0,05} = 1,6449$, graafisesti:

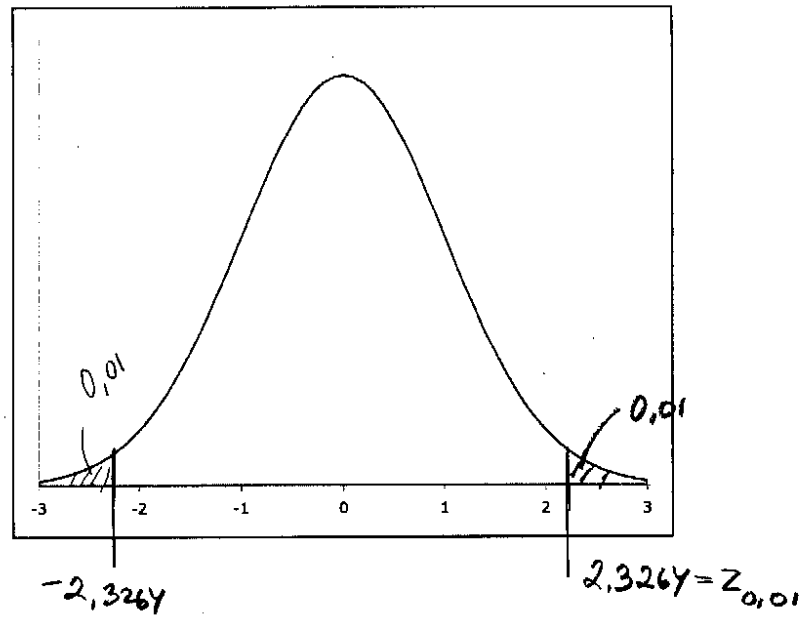

Vastaavalla tavalla $z_{0,01} = 2,3264$, $z_{0,05/2} = 1,96$.

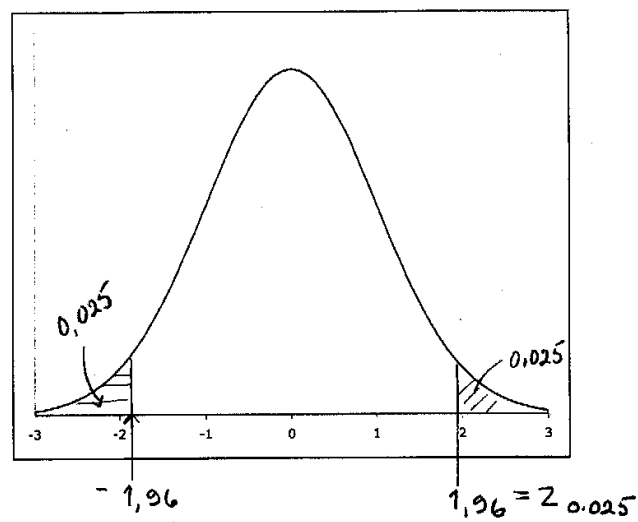
Standardoitu normaalijakauma on symmetrinen nollan suhteen, joten $P(Z \leq -z_\alpha) = \alpha$, graafisesti:

Esim. 7.4.4. Olkoon $Z \sim N(0, 1)$. Tällöin $P(Z \geq 2,3264) = 0,01$, $P(Z \leq -2,3264) = 0,01$, graafisesti:

$P(Z \geq 1,96) = 0,025$, $P(Z \leq -1,96) = 0,025$, graafisesti:

Vastaavalla tavalla $P(Z \geq 1,6449) = 0,05$, $P(Z \leq -1,6449) = 0,05$

7.5 Satunnaisotos, otossuure ja otantajakauma

Tilastolliset johtopäätelmät, jotka koskevat populaation eli perusjoukon ominaisuuksia, tehdään otoksen avulla. Jotta erilaisten otoksesta laskettujen tunnuslukujen luotettavuutta voidaan arvioida, otos valitaan poimimalla se todennäköisyysotannalla. Todennäköisyysotannassa kaikki mahdolliset n alkion otokset voidaan luetella, tunnetaan jokaisen mahdollisen otoksen poimintatodennäköisyys ja otokset poimitaan näiden todennäköisyyksien mukaan. On myös tiedettävä, miten otoksen perusteella yleistetään tulokset koko populaatioon.

Jatkossa tarkastellaan yksinkertaisella satunnaisotannalla tehtyyn otokseen liittyviä tuloksia. Lisäksi ollaan kiinnostuneita vain yhdestä populaation alkioihin liittyvästä ominaisuudesta eli muuttujasta.

Olkoon $X_1, X_2, \dots, X_n$ n :n satunnaismuuttujan jono. Tätä jonoa sanotaan satunnaisotokseksi, jos X_i :t ovat riippumattomia ja noudattavat samaa jakaumaa.

Sanonta " $X_1, X_2, \dots, X_n$ on satunnaisotos $N(\mu, \sigma^2)$:sta" tarkoittaa sitä, että jokainen $X_i \sim N(\mu, \sigma^2)$ ja X_i :t ovat riippumattomia.

Kun äärettömästä populaatiosta tehdään otanta yksinkertaisella satunnaisotannalla (palauttaen tai palauttamatta) ja tarkastellaan yhtä tiettyä muuttujaa (tilastoyksikön ominaisuutta), on kyse satunnaisotoksesta. Jos populaatio on äärellinen YSO palauttaen johtaa satunnaisotokseen, mutta palauttamatta ei, koska riippumattomuusoletus ei ole voimassa. Kuitenkin, jos populaatio on suuri, YSO palauttamattakin johtaa lähes riippumattomiin satunnaismuuttujiin.

Satunnaisotos määritellään siis satunnaismuuttujien perusteella. Nämä satunnaismuuttujat saavat arvot, kun otos on tehty. Siis otoksen tekemisen jälkeen satunnaisotokselle saadaan arvo, joka vaihtelee otoksesta toiseen.

Satunnaisotoksen avulla määriteltyä funktiota, joka myös on satunnaismuuttuja, kutsutaan otossuureeksi. Koska otossuure on satunnaismuuttuja, liittyy siihen todennäköisyysjakauma. Esimerkissä 7.3.4 oli esillä otossuureen otoskeskiarvo todennäköisyysjakauma, kun populaatio ja otantamenetelmä oli kiinnitetty. Otossuureen todennäköisyysjakaumasta käytetään nimitystä otanta- tai otosjakauma.

Otossuureen todennäköisyysjakauman avulla saadaan selville miten otossuure voi vaihdella otoksesta toiseen. Tämä taas auttaa, kun olemme kiinnostuneita populaatioon liittyvistä arvioista perustaen arviot otokseen.

Tarkastellaan nyt kahta otossuuretta: otoskeskiarvoa ja tietyn tyyppisten alkioiden prosenttiosuutta otoksessa. Otoskeskiarvo on käyttökelpoinen, jos halutaan tehdä päättelyä populaation odotusarvosta. Usein halutaan arvioida tietyn tyyppisten alkioiden prosenttiosuutta populaatiossa, jolloin vastaava prosenttiosuus otoksessa on sopiva arviointiväline. Koska tarvitsemme päättelyn tekemiseen arvion otossuureen vaihtelusta, niin tarvitsemme myös otossuureen todennäköisyysjakauman. Seuraavassa esitellään näiden kahden otossuureen todennäköisyysjakaumat.

Otoskeskiarvon $\bar{X}$ jakauma tunnetaan silloin, kun otos on normaalijakaumasta. Jos $X_1, X_2, \dots, X_n$ on satunnaisotos $N(\mu, \sigma^2)$:sta, niin

$$\bar{X} \sim N(\mu, \sigma^2/n).$$

Vaikka X_i :t eivät olisikaan normaalisti jakautuneita, niin otoskoon ollessa riittävä, $\bar{X}$ on likimain normaalisti jakautunut odotusarvona μ ja varianssina σ^2/n . Otoskoon ja jakauman vaikutusta otoskeskiarvon jakaumaan voi tutkia ja havainnollistaa tekemällä otoksia erilaisista jakaumista.

Satunnaisotoksesta määritellyn otossuureen, joka määrittelee tietyn tyyppisten alkioiden prosenttiosuuden, todennäköisyysjakaumaa voidaan arvioida. Olkoon populaatiossa π % tietyn tyyppisiä alkioita, joita kutsutaan jatkossa "viallisiksi", ja olkoon p = "viallisten" prosenttiosuus otoksessa. Voidaan osoittaa, että

$$p \sim N(\pi, \pi(100 - \pi)/n), \text{ likimain.}$$

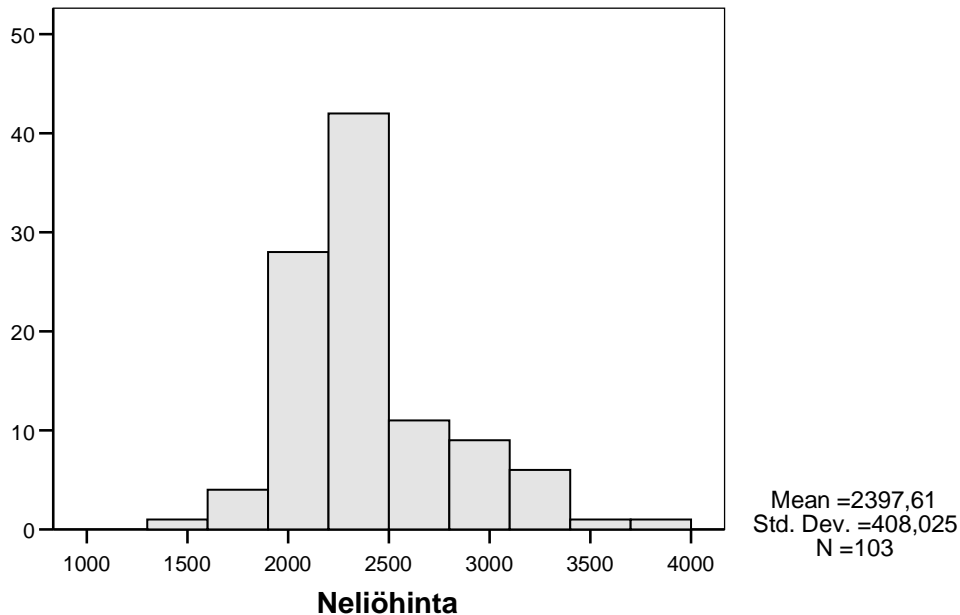
Nyt tiedetään siis otossuureen p :n otosjakauma.

7.6 Piste-estimointi ja luottamusvälejä

Estimointi on populaation tuntemattoman parametrin (esimerkiksi odotusarvon) arviointia sopivan otossuureen avulla. Näin tehtäessä puhutaan piste-estimoinnista. Esimerkiksi populaation odotusarvoa voidaan estimoida otoskeskiarvolla ja populaation varianssia otosvarienssilla.

Esim. 7.6.1. Tarkastellaan kerrostalohuoneistojen neliöhintoja. Eräältä alueelta tehdyssä satunnaisotoksessa myynnissä olleiden huoneistojen neliöhinnat olivat keskimäärin 2398 euroa keskihajonnan ollessa 408 euroa (ks. oheinen histogrammi). Otoskeskiarvolla voidaan estimoida kaikkien alueella myynnissä olevien kerrostalohuoneistojen keskineliöhintaa. Vaihtelua alueen neliö hinnassa voidaan arvioida otoskeskihajonnalla.

Esim. 7.6.2. Puolue haluaa arvioida kannatusprosenttinsa ja kysyy satunnaisesti valituilta sadalta kansalaiselta mielipidettä. Sadan vastaajan joukossa kannattajia on 18%. Todellista kannatusprosenttia π ei siis tiedetä, mutta sitä voidaan arvioida otoksen perusteella. Arvio puolueen kannatusprosentiksi olisi 18. Ks. myös <https://yle.fi/uutiset/3-10187200>.

Olkoon populaatiossa π % "viallisia". Pyritään arvioimaan π :tä otoksen perusteella. Luonnollinen arvio π :lle on siis vastaava luku otoksessa eli p = "viallisten" prosenttiosuus otoksessa.

Kun p on otossuure, jolla estimoidaan π :tä, sanotaan, että p on π :n estimaattori. Kun otos on tehty, voidaan p :lle laskea arvo eli estimaatti.

Otossuureen p keskihajontaa $\sqrt{\pi(100 - \pi)/n}$ sanotaan otoksen prosenttiosuuden keskivirheeksi.

Koska p :n keskivirheen lauseke sisältää tuntemattoman parametrin π , on keskivirhekin estimoitava. Se voidaan tehdä käyttämällä p :tä π :n estimaattorina. Näin siis p :n estimoitu keskivirhe on $\sqrt{p(100 - p)/n}$. Keskivirhe kuvaa otossuureen vaihtelua, tässä sitä tiiviisti p :n todennäköisyysjakauma on keskittynyt oikean π :n ympärille. Keskivirheen avulla voidaan arvioida sitä epävarmuutta, joka liittyy estimointiin. Keskivirhettä käytetään hyväksi luottamusvälien ja testauksien yhteydessä.

Esim. 7.6.3. Esimerkissä 7.6.2 p :n estimoitu keskivirhe on $\sqrt{18(100-18)/100} = 3,8$.

Riippumatta otossuureesta sen hajontaa kutsutaan keskivirheeksi. Voidaan siis tarkastella esimerkiksi otoskeskiarvon tai otoskeskiarvojen erotuksen keskivirhettä.

Piste-estimointi tuottaa siis (otoksen teon jälkeen) yhden luvun, jolla arvioidaan estimoitavaa parametria. Estimointiin liittyy tietysti aina epävarmuutta. Usein halutaankin määrätä yksittäisen arvon sijaan väli, jolla arvellaan tuntemattoman parametrin olevan. Tällöin puhutaan väliestimoinnista. Väliestimoinnissa muodostetaan nk. luottamusväli vastaavan piste-estimaattorin ja piste-estimaattorin otantajakauman keskihajonnan eli estimaattorin keskivirheen avulla.

Luottamusväliä määriteltäessä on kyseessä satunnaisvälistä, joka sisältää populaation tuntemattoman, estimoitavan parametrin todennäköisyydellä $1 - \alpha$. Kun otos on tehty, voidaan luottamusvälin ylä- ja alaraja laskea. Näin saadaan väli, joka joko sisältää parametrin tai ei sisällä. Käytännössä ei tiedetä sisältyykö parametri saadulle välille. Koska päättely halutaan kuitenkin tehdä melko suurella varmuudella, valitaan α esimerkiksi 0,05 tai 0,01, jolloin on kyse 95 %:n tai 99 %:n luottamusväleistä (luottamustaso 0,95, 0,99).

Luottamusvälejä voidaan muodostaa eri parametreille ja laskukaavat määrittyvät tilanteeseen liittyvän piste-estimaattorin ja sen keskivirheen kautta.

Seuraavassa esitellään prosenttiosuuden π ja jakauman odotusarvon μ luottamusvälit.

7.6.1 Prosenttiosuuden luottamusväli

Olkoon p = "viallisten" prosenttiosuus otoksessa. Tällöin 95 %:n luottamusväli π :lle ("viallisten" prosenttiosuudelle populaatiossa) on

$$p \pm z_{0,05/2} \sqrt{p(100-p)/n}$$

missä $z_{0,05/2} = z_{0,025} = 1,96$.

Ks. Luottamusvälin lauseke yleisesti kaavakokoelmassa, kaava (8).

Esim. 7.6.4. Muodostetaan esimerkin 7.6.2 tilanteessa 95 %:n luottamusväli puolueen kannatukselle. Väli, jolla arvellaan puolueen kannatuksen olevan, on

$$18 \pm 1,96 \sqrt{18(100-18)/100}$$

Arvioidaan puolueen kannatusprosentin olevan siis välillä 10,5–25,5. Virhemarginaali arviossa on $\pm 7,5$ prosenttiyksikköä. Muodostettiin 95 %:n luottamusväli. Jos muodostetaan 99 %:n luottamusväli, niin käytetään taulukkoarvoa $z_{0,01/2} = z_{0,005} = 2,5758$. Tällöin arvio kannatusprosentille on väli 8,1–27,9.

Esim. 7.6.5. Yritys tekee tiettyä komponenttia, jota käytetään auton moottorissa. Tämä komponentti hajoaa joskus heti, kun se on otettu käyttöön. Yritys valvoo tuotantoaan siten, että virheellisten komponenttien osuus ei saisi olla suurempi kuin 4 %. Laaduntarkkailussa tehtiin 500 komponentin otos, jossa 28 komponenttia osoittautui virheellisiksi. Onko tuotanto keskeytettävä?

Lasketaan 95 %:n luottamusväli virheellisten komponenttien prosenttiosuudelle. Saadaan

$$5,6 \pm 1,96 \sqrt{5,6(100 - 5,6)/500}$$

Virheellisten prosenttiosuuden arvellaan olevan välillä 3,6–7,6, joten vaihtelu on sallituissa rajoissa, koska 4 % kuuluu luottamusvälille.

7.6.2 Populaation odotusarvon luottamusväli

Tarkastellaan seuraavaksi populaation odotusarvon arviointia luottamusvälin perusteella.

Esim. 7.6.6. Halutaan arvioida poikien keskimääräistä syntymäpituutta, siis poikapopulaation keskiarvoa. Otoksessa 65 pojan syntymäpituuden keskiarvo oli 50,95 cm ja keskihajonta 1,97 cm (SAIDIT-aineisto). Arvio voidaan tehdä muodostamalla populaation odotusarvon luottamusväli, jonka laskussa käytetään otoskeskiarvoa ja otoshajontaa. Tulokseksi saadaan, että poikien keskipituuden arvellaan olevan välillä 50,5 cm – 51,4 cm.

SPSS-tulos:

Descriptives			Statistic	Std. Error
pituus	Mean		50,95	,245
	95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	50,47	
		Upper Bound	51,44	
	Std. Deviation		1,972	

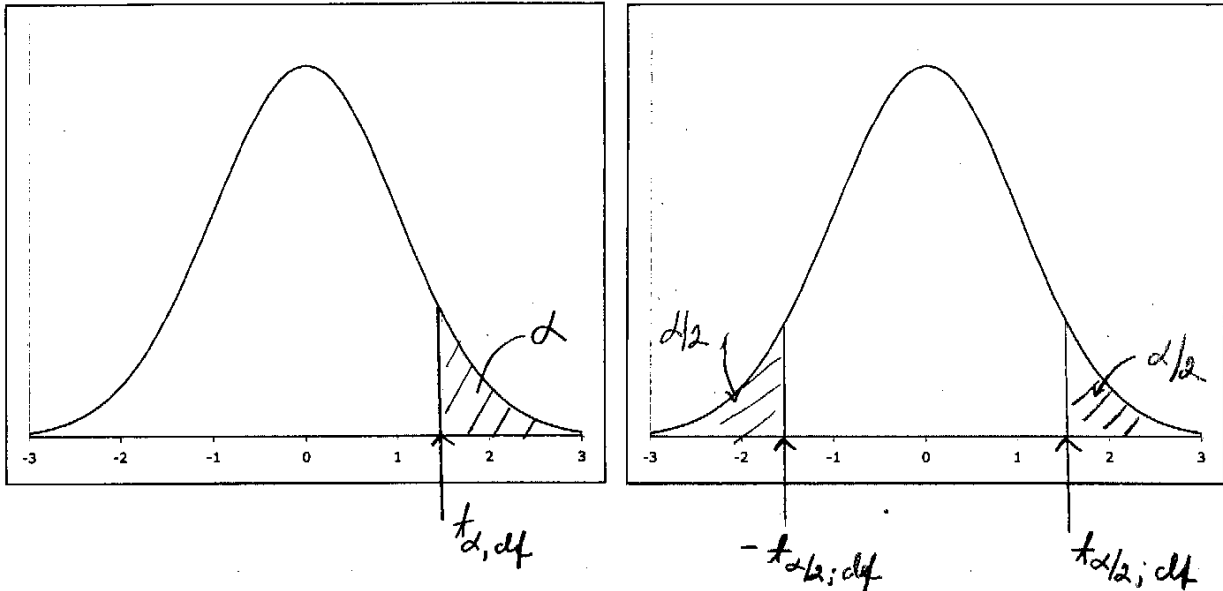
Esimerkin 7.6.6 tilanteessa oletetaan, että tehdään satunnaisotos $N(\mu, \sigma^2)$:sta, jonka varianssi σ^2 on tuntematon. Jos populaation varianssi tunnettaisiin, niin otoskeskiarvo noudattaisi normaalijakaumaa, ja luottamusvälin määrittäminen tehtäisiin normaalijakauman perusteella. Tässä esimerkissä (kuten käytännössä aina) populaation varianssi on tuntematon, jolloin luottamusvälin määrittämisessä käytetään hyväksi satunnaismuuttujaa

$$t = \frac{\bar{X} - \mu}{s / \sqrt{n}}$$

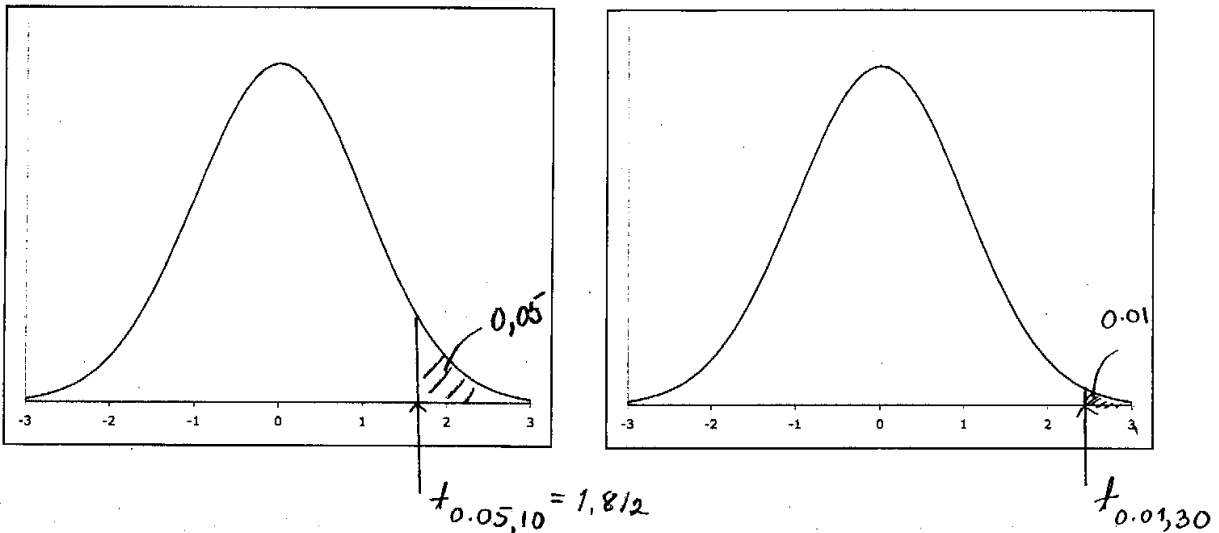
joka noudattaa ns. Studentin t-jakaumaa vapausastein $n - 1$.

Studentin t-jakauma, joka määritellään nk. vapausastein (df), on jatkuva, origon suhteen symmetrinen jakauma, merkitään t_{df} . Suurilla vapausasteilla t-jakauma lähestyy standardoitua normaalijakaumaa.

Olkoon t_{df} Studentin t-jakaumaa noudattava satunnaismuuttuja. Määritellään $t_{\alpha;df}$ ja $t_{\alpha/2;df}$ siten, että $P(t_{df} \geq t_{\alpha;df}) = \alpha$ ja $P(t_{df} \geq t_{\alpha/2;df}) = \alpha/2$, graafisesti:

Näitä arvoja eri vapausastein on taulukoitu (ks. liite 2). Taulukosta saadaan esimerkiksi $t_{0,05;10} = 1,812$ ja $t_{0,01;30} = 2,457$, graafisesti:

Odotusarvon μ $100(1 - \alpha)$ %:n luottamusväli määritellään nyt

$$\bar{X} \pm t_{\alpha/2;n-1} s / \sqrt{n},$$

missä s on otoshajonta.

Esim. 7.6.7. Esimerkin 7.6.6 tilanteessa SPSS:n tulosteessa ilmoitettu odotusarvon 95%:n luottamusväli 50,47 cm – 51,44 cm on laskettu $50,95 \pm 2 \cdot 1,972 / \sqrt{65}$, ($t_{0,05/2;65-1} \approx 2$). Esimerkin 7.6.1 tilanteessa neliöhinnan odotusarvoa (keskiarvoa koko populaatiossa) voidaan arvioida luottamusvälillä $2397,61 \pm 1,98 \cdot 408,025 / \sqrt{103}$, ($t_{0,05/2;103-1} \approx 1,98$). Arvellaan siis kyseisellä alueella neliöhinnan keskiarvon olevan välillä 2318 € – 2477 €.

Esim. 7.6.8. Esimerkin 5.1.30 tilanteessa odotusarvon 95 %:n luottamusväli on $-2,3 \pm 2,262 \cdot 3,4 / \sqrt{10}$, ($t_{0,05/2;10-1} = 2,262$). Kovuusindeksin odotusarvojen erotuksen arvellaan olevan välillä $-4,7-0,1$. Koska nolla kuuluu välille, päätellään, että ei eroja lisäaineiden välillä. Ks. SPSS-tulos esim. 7.7.5.

Esim. 7.6.9. Tiedetään, että eräs kirjailija käyttää tuotannossaan virkkeitä, joiden keskipituus on 32 sanaa. Tutkija lukee erään tekstin, jossa on 30 virkettä. Näiden 30 virkkeen keskipituus on 35,0 sanaa ja keskihajonta 6,8 sanaa. Voisiko teksti olla peräisin kyseisen kirjailijan tuotannosta? Odotusarvon 95 %:n luottamusväli on $35,0 \pm 2,045 \cdot 6,8 / \sqrt{30}$, ($t_{0,05/2;30-1} = 2,045$). Saadaan väliksi 32,5–37,5, jolle 32 ei kuulu. Päätellään, että teksti ei ole kyseisen kirjailijan tuotantoa.

7.6.3 Kahden populaation odotusarvojen erotuksen luottamusväli

Luottamusväli voidaan laskea myös kahden populaation odotusarvojen μ_1 ja μ_2 erotuksella (tällä opintojaksolla ei esitellä laskukaavaa, käytetään ohjelmiston antamia tuloksia). Tällöin ollaan kiinnostuneita siitä, ovatko kahden populaation keskiarvot (odotusarvot) samoja.

Esim. 7.6.10. Tarkastellaan Tampereella keväällä 2006 myynnissä olleita kerrostalohuoneistoja

(aineisto Asunnot_2006 sivulla <https://coursepages.uta.fi/mtt1p1/esimerkkiaineisto/>). Verrataan keskustassa ja lähiöalueella olevien huoneistojen neliöhintoja. Tehdyn analyysin tuloksesta (alla) löytyy 95 %:n luottamusväli (−989,844, 798,862) odotusarvojen erotukselle. Tämän perusteella arvellaan lähiöasuntojen neliöhintojen keskiarvon olevan 799 – 990 euroa alhaisempi kuin keskustan keskineliöhinta.

Group Statistics

Onko keskustassa?		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Neliöhinta	Ei ole	126	1503,2538	325,34129	28,98371
	On	103	2397,6072	408,02462	40,20386

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
Neliöhinta	Equal variances assumed	1,235	,268	-18,455	227	,000	894,35342	48,46101	-989,844	-798,862
	Equal variances not assumed			-18,045	193,029	,000	894,35342	49,56214	-992,106	-796,601

Esim. 7.6.11. Jos halutaan selvittää, ovatko pojat ja tytöt syntyessään keskimäärin saman painoisia, niin tehdään tyttö- ja poikapopulaatioista satunnaisotokset ja arvioidaan otoskeskiarvojen avulla kahden populaation odotusarvojen yhtäsuuruutta. Voidaan muodostaa kahden populaation odotusarvojen erotuksen luottamusväli. Esimerkin 7.7.9 tuloksista löytyy otoksesta laskettu luottamusväli, jonka perusteella arvellaan odotusarvojen erotuksen olevan välillä 15 g – 363 g. Koska nolla ei kuulu saadulle tuottamusvälille, päätellään, että tytöt ja pojat eivät ole syntyessään keskimäärin saman painoisia.

Esimerkkien 7.6.10 ja 7.6.11 tilanteissa oletetaan, että populaatiot ovat normaalisti jakautuneita. Tarkasteltiin siis poika- ja tyttöpopulaatioissa syntymäpainoja, keskusta- ja lähiöalueen asuntojen neliöhintoja. Näiden populaatioiden variansseja ei tunneta, mutta oletetaan ne yhtä suuriksi (siis tytöllä ja pojilla, keskustassa ja lähiöalueella), ks. päättely esimerkissä 7.7.9.

Luottamusväliä kahden populaation odotusarvojen erotukselle voidaan käyttää, kun selitettävä muuttuja on kvantitatiivinen ja selittäjä on kaksiluokkainen (tai luokiteltu siten). Jos luottamusväli sisältää nollan, niin voidaan tehdä johtopäätelmä, että odotusarvot ovat samoja.

Ks. luottamusväleistä myös

<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/paattely/paattely.html>

SPSS

Ks. alaluku 7.7.4.

7.7 Hypoteesien testausta

Tilastollinen hypoteesi on väittämä populaatiosta, sen jakaumasta tai jakauman parametrasta. Väittämä voi liittyä myös useampaan populaatioon. Hypoteesin testaus tarkoittaa väittämän tutkimista otoksen perusteella. Väitteen paikkansapitävyyttä tutkitaan otoksen (käytettävissä olevan aineiston) perusteella laskemalla tilanteeseen sopiva otossuure, jota kutsutaan testisuureksi. Tämän testisuureen arvon perusteella joko uskotaan väite tai ei uskota (jolloin vaihtoehtoinen väite hyväksytään). Johtopäätelmän tekeminen perustuu siihen, että selvitetään voidaanko otoksesta laskettua testisuureen arvoa väitteen ollessa tosi pitää tavanomaisten arvojen joukkoon kuuluvana vai katsotaanko se harvinaisten arvojen joukkoon kuuluvaksi. Jos testisuureen arvo kuuluu harvinaisten arvojen joukkoon, niin ei uskota väitettä.

Mikä sitten on harvinaista? Testauksessa harvinaisiksi arvoiksi katsotaan sellaisten arvojen joukko, jonka todennäköisyys on melko pieni, esimerkiksi 0,05, 0,025, 0,01, 0,001. Kun valitaan tämä todennäköisyys, niin kiinnitetään riskitaso. Harvinaisten arvojen raja eli kriittinen arvo voidaan katsoa testisuureen jakauman taulukosta. Testauksessa on usein tapana ilmoittaa nk. p -arvo, joka kertoo todennäköisyyden saada väitteen ollessa tosi otoksesta saatua arvoa harvinaisempi arvo. Tämä on siis pienin riskitaso, jolla asetettu väite voidaan hylätä. Jos siis testaukseen liittyvä p -arvo on pieni, sanotaan vaikkapa 0,001, niin asetettua väitettä ei uskota; se hylätään ja hyväksytään vaihtoehtoinen väittämä. Se milloin p -arvon katsotaan olevan tarpeeksi pieni, riippuu siitä millainen todennäköisyys sallitaan sille, että tehdään väärä johtopäätelmä; väärä siten, että väittämä hylätään vaikka sen on tosi. Tämä virhetodennäköisyys ei saa olla suuri, ja sen halutaan usein olevan suuruusluokkaa pienempi kuin 5 % (tilastollisesti melkein merkitsevä), 1 % (tilastollisesti merkitsevä), 0,1 % (tilastollisesti erittäin merkitsevä).

Hypoteesin testauksessa asetetaankin siis kaksi väittämää, joista toinen on välttämättä voimassa. Nollahypoteesi H_0 , jonka ollessa tosi, testisuuren todennäköisyysjakauma tunnetaan, sekä vaihtoehtoinen hypoteesi H_1 . Nollahypoteesi H_0 tulee aina asettaa käytetyn testin sanelemalla tavalla.

Mikä sitten on testattava hypoteesi H_0 ? Mitä testiä (t-testi, χ^2 -testi, z-testi, ...) käytetään? Miten johtopäätelmä tehdään?

Testaus voi liittyä populaation (tai populaatioiden) parametriin (tai parametreihin) kuten esimerkiksi t-testi populaation odotusarvon (keskiarvon) tutkimiseen, t-testi kahden populaation odotusarvojen (keskiarvojen) yhtäsuuruuden selvittämiseen, z-testi prosenttiosuuden tutkimiseen. Voidaan myös tutkia kahden populaation välistä lineaarista riippuvuutta (t-testi kahden muuttujan välisen korrelaation tutkimiseen) tai ylipäätään riippuvuutta kahden muuttujan välillä (χ^2 -riippumattomuustesti ristiintaulukon pohjalta).

Ks. <http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/hypoteesi/testaus.html>

7.7.1 Prosenttiosuuden testaus

Tarkastellaan lähemmin tilannetta, jossa halutaan tehdä populaatiossa tietyn tyyppisten alkioiden ("viallisten") prosentuaalista osuutta koskeva päättely. Olkoon populaatiossa π % "viallisia". Halutaan selvittää, onko tämä prosenttiosuus π_0 . Tehdään satunnaisotos tästä populaatiosta.

Asetetaan hypoteesit

$$H_0: \pi = \pi_0$$

$$H_1: \pi \neq \pi_0$$

Asettamalla H_1 näin on kyse kaksisuuntaisesta testistä. Voidaan tehdä myös yksisuuntainen testi, jolloin $H_1: \pi > \pi_0$ tai $H_1: \pi < \pi_0$.

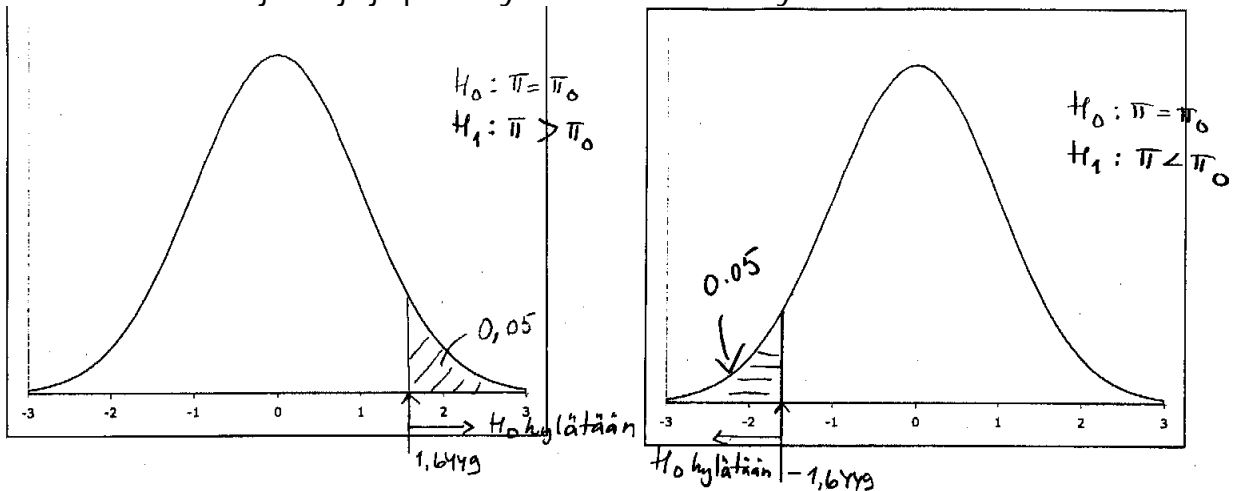
Jos H_0 on tosi, niin testisuure

$$Z = \frac{p - \pi_0}{\sqrt{\pi_0(100 - \pi_0)/n}}$$

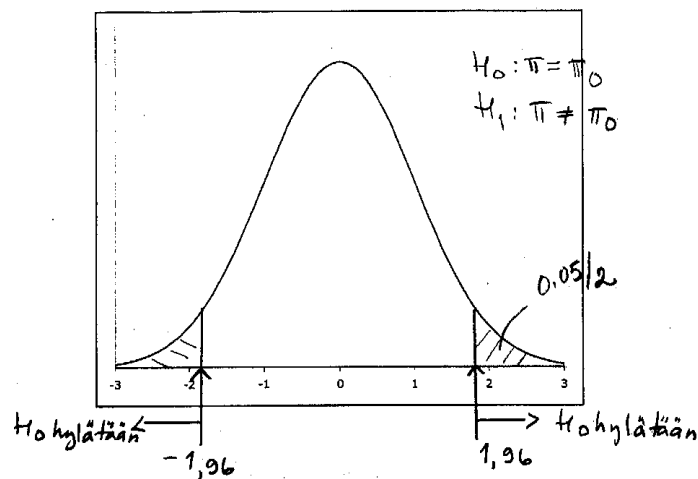
missä p on otoksessa "viallisten" %-osuus, noudattaa likimain standardoitua normaalijakaumaa. Testaus suoritetaan siten, että lasketaan otoksesta testisuurelle arvo. Sitten katsotaan kuuluuko se standardoidun normaalijakauman tavanomaisten arvojen joukkoon vai onko se harvinaisten arvojen joukkoon kuuluva. Harvinaisten arvojen raja riippuu valitusta riskitasosta (ja myös vaihtoehdoisesta hypoteesista). Jos saadaan harvinaisten arvojen joukkoon kuuluva, niin kyseisellä riskitasolla nollihypoteesi hylätään ja vaihtoehtoinen hyväksytään.

Harvinaisten arvojen raja ja päättely 5 %:n riskitasolla yksisuuntaisissa testeissä:

Harvinaisten arvojen rajat ja päättely 5 %:n riskitasolla kaksisuuntaisessa testissä:

Riskitason muuttuessa harvinaisten arvojen raja muuttuu.

Esim. 7.7.1. Tarkastellaan erään liikkeen asiakkaita. Halutaan tutkia, ovatko asiakkaista yli puolet naisia. Tehdään 200 asiakkaan satunnaisotos, jossa naisia on 113.
Nyt

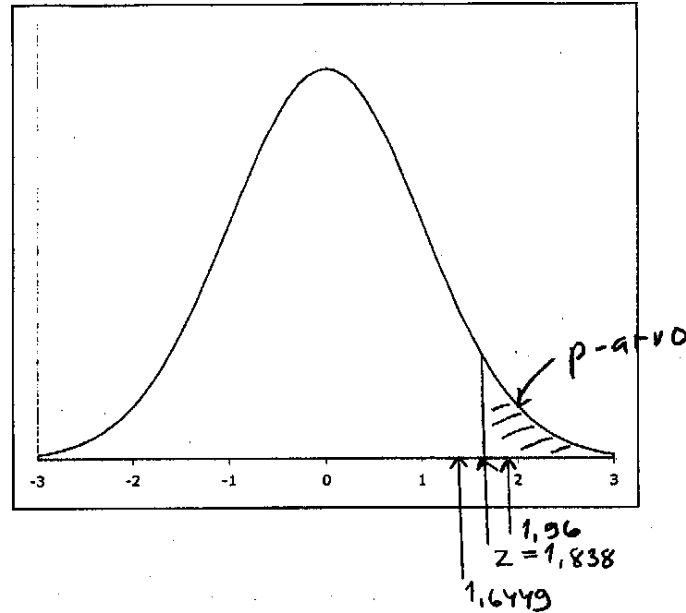
$$H_0: \pi = 50 \% \text{ ja}$$

$$H_1: \pi > 50 \%$$

Otoksessa naisia 56,5 %. Aineiston perusteella testisuureen arvoksi saadaan

$$z = \frac{56,5 - 50}{\sqrt{50(100 - 50)/200}} = 1,838.$$

Onko tämä harvinaisten arvojen joukkoon kuuluva? Jos tehdään testaus 5 %:n riskitasolla, niin harvinaisiksi arvoiksi katsotaan lukua 1,6449 suuremmat ja täten hylätään nollahypoteesi ja päätellään asiakkaista olevan naisia enemmän. Riskitasolla 2,5 % nollahypoteesi hyväksytään, koska harvinaisten arvojen raja on 1,96. Jos H_0 on tosi, niin $0,025 < P(Z > 1,838) < 0,05$ (taulukko, liite 2). Siis p -arvo eli pienin riskitaso, jolla H_0 voidaan hylätä, on välillä 0,025–0,05, graafisesti:

Esim. 7.7.2. Eräs puolue väittää, että suomalaisista 40 % kannattaa sen tekemää ehdotusta. Väitteen tutkimiseksi teit kyselyn 1000 henkilölle, joista 360 ilmoitti kannattavansa kyseistä ehdotusta. Onko puolue arvioinut ehdotuksen kannattajat oikein?

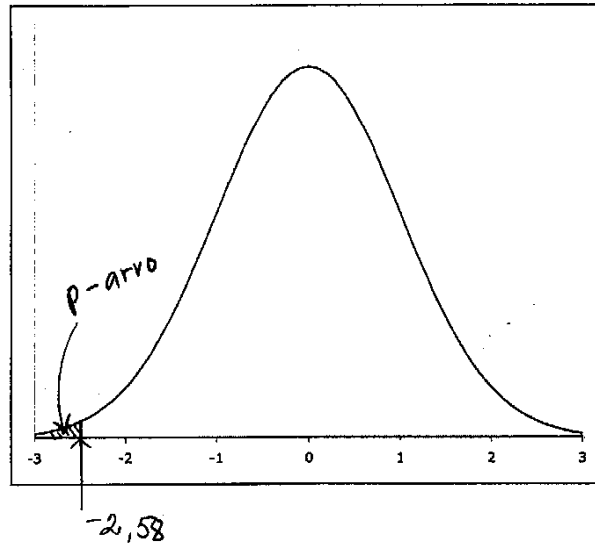
Nyt

$$H_0: \pi = 40 \% \text{ ja } H_1: \pi < 40 \% .$$

Otoksessa kannattajia 36 %. Aineiston perusteella testisuureen arvoksi saadaan

$$z = \frac{36 - 40}{\sqrt{40(100 - 40)/1000}} = -2,58 .$$

Onko tämä harvinaisten arvojen joukkoon kuuluja? Jos H_0 tosi, niin $P(Z \leq -2,58) \approx 0,005$ (taulukko, liite 2). Siis pienin riskitaso, jolla H_0 voidaan hylätä, on n. 0,005, graafisesti:

Koska p -arvo on näin pieni ($<0,01$), H_0 hylätään. Päätellään, että puolue on arvioinut ehdotuksen kannatuksen liian suureksi.

Päätely voidaan tietysti tehdä ilman p -arvo määrittämistä. Jos tehdään testaus 1 %:n riskitasolla, niin harvinaisiksi arvoiksi katsotaan lukua $-2,3264$ pienemmät ja täten hylätään nollahypoteesi.

Vaihtoehtoinen hypoteesi voidaan myös asettaa kaksisuuntaisena, jolloin $H_1: \pi \neq 40\%$. Tällöin p -arvo on $P(Z \leq -2,58) + P(Z \geq 2,58) \approx 0,01$. Jos valitaan kaksisuuntaisessa testissä tätä suurempi riskitaso (esimerkiksi 0,025), niin nollahypoteesi hylätään ja päätellään, että puolue on arvioinut ehdotuksen kannattajien osuuden väärin.

Tilastollisten testin suorittaminen tapahtuu periaatteessa kaikissa tilanteissa esimerkeissä 7.7.1 ja 7.7.2 esitetyllä tavalla. Asetetaan testattava hypoteesi, lasketaan testisuureen arvo, määritetään harvinaisten arvojen raja tai lasketaan pienin riskitaso, jolla nollahypoteesi voidaan hylätä. Tämän p -arvon tai vaihtoehtoisesti kiinnitetyllä riskitasolla katsotun taulukkoarvon perusteella joko hyväksytään väittämä tai hylätään se. Päätely riippuu siis myös vaihtoehtoisesta hypoteesista, siitä tarkastellaanko testiä yksi- vai kaksisuuntaisena. Eri testaus tilanteissa nollahypoteesi, testisuure ja sen jakauma ovat erilaisia.

SPSS

Luottamusväli tai z -testi prosentuaaliselle osuudelle. Ohjelmistolla lasketaan prosentuaalinen osuus aineistossa esimerkiksi frekvenssijakauman avulla

```
Analyze
  Descriptive Statistics >
    Frequencies...
```

ja tämän jälkeen voi saatujen lukujen avulla laskea kyseisen luottamusvälin tai testisuureen (kaavat 8, 10, liite 1).

7.7.2 Odotusarvon testaus

Toisena testauksena tarkastellaan populaation odotusarvon testausta. Oletetaan, että tehdään satunnaisotos normaalijakaumasta, jonka varianssi on tuntematon. Halutaan selvittää, onko jakauman odotusarvo μ_0 .

Nyt testattava hypoteesi on

$$H_0: \mu = \mu_0$$

ja kaksisuuntaisessa testissä

$$H_1: \mu \neq \mu_0.$$

Voidaan tehdä myös yksisuuntainen testi, jolloin $H_1: \mu > \mu_0$ tai $H_1: \mu < \mu_0$.

Nollahypoteesin ollessa tosi käytettävissä on testisuure

$$t = \frac{\bar{X} - \mu_0}{s/\sqrt{n}}$$

joka noudattaa Studentin t-jakaumaa vapausastein $n - 1$, kun H_0 tosi.

Testaus suoritetaan siten, että lasketaan otoksesta testisuurelle arvo. Sitten katsotaan kuuluuko se t-jakauman tavanomaisten arvojen joukkoon vai onko se harvinaisten arvojen joukkoon kuuluva. Harvinaisten arvojen raja riippuu valitusta riskitasosta (ja myös vaihtoehdoisesta hypoteesista). Jos saadaan harvinaisten arvojen joukkoon kuuluva, niin kyseisellä riskitasolla nollahypoteesi hylätään ja vaihtoehtoinen hyväksytään. Haluttaessa p -arvoa voidaan arvioida t-jakauman taulukon avulla.

Edellä esitettyä t-testiä voidaan käyttää suurten otosten tapauksessa vaikka populaatio ei olisikaan normaalin.

Esim. 7.7.3. Kauppias väitti, että kananmunien keskipaino on 50 g. Tehdään 36 alkion satunnaisotos ja saadaan $\bar{x} = 47$, $s = 6$. Onko kauppiaan väittämään uskomista? Nyt

$$H_0: \mu = 50 \text{ g ja}$$

$$H_1: \mu < 50 \text{ g}$$

Saadaan

$$t = \frac{47 - 50}{6/\sqrt{36}} = -3,$$

joka on pienempi kuin $-t_{0,005;35} \approx -2,75$ (taulukko, liite 2), joten kauppiaan väitettä ei voida uskoa. Hylätään nollahypoteesi 0,5 %:n riskitasolla. Jos haluaa määrittää p -arvon, niin on laskettava $P(t_{35} < -3)$, joka siis on pienempi kuin 0,005.

Vaihtoehdotin hypoteesi voidaan myös asettaa kaksisuuntaisena eli

$H_1: \mu \neq 50$ g, jolloin $p = P(t_{35} < -3) + P(t_{35} > 3) < 0,01$. Jos päättely tehdään 1 %:n riskitasolla kaksisuuntaisessa testissä, niin harvinaisten arvojen rajoina on $\pm t_{0,01/2;35} \approx \pm 2,75$, joiden ulkopuolelle -3 jää. Päätellään, että $\mu \neq 50$ g.

Esim. 7.7.4. Perunalastujen valmistaja ilmoittaa perunalastupussiensä keskipainoksi 340 g. Tutkitaan väitettä ja tehdään 16 pussin satunnaisotos ja saadaan keskipainoksi 336 g ja keskihajonnaksi 11 g. Voitko uskoa valmistajan väitteen?

Nyt

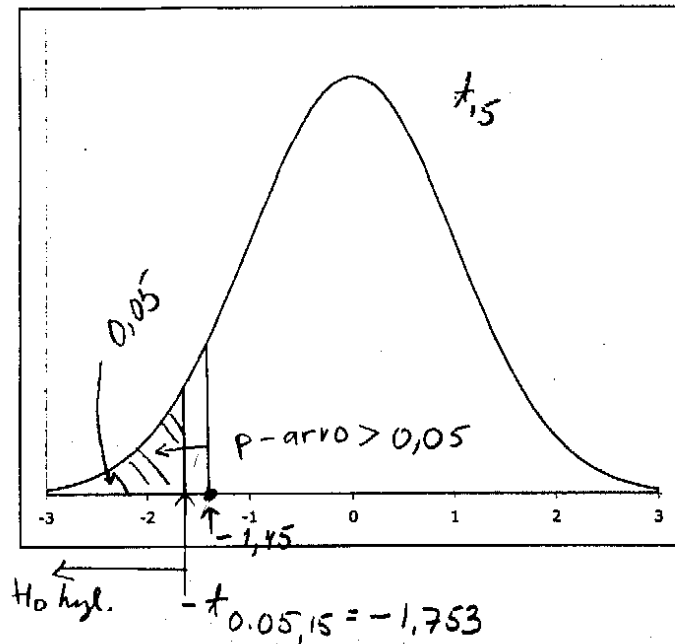
$$H_0: \mu = 340 \text{ g ja}$$

$$H_1: \mu < 340 \text{ g}$$

ja

$$t = \frac{336 - 340}{11/\sqrt{16}} = -1,45 ,$$

joka on suurempi kuin $-t_{0,05;15} = -1,753$ (taulukko, liite 2). Valmistajan väite siis uskotaan 5 %:n riskitasolla tarkastellen. Jos haluaa määrittää p -arvon, niin on laskettava $P(t_{15} < -1,45)$, joka siis on suurempi kuin 0,05, sillä taulukosta $P(t_{15} < -1,753) = 0,05$, graafisesti:

Uskotaan valmistajan väite 5 %:n riskitasolla tarkasteltuna. Sama johtopäätelmä tehdään, jos vaihtoehtoinen hypoteesi asetetaan kaksisuuntaiseksi eli $H_1: \mu \neq 340$ g, ($t_{0,05/2;15} = 2,131$).

Esim. 7.7.5. Esimerkin 5.1.30 tilanteessa tarkastellaan kovuusindeksien odotusarvojen erotusta. Jos lisäaineella ei ole vaikutusta, niin tämän odotusarvo on nolla.

Asetetaan hypoteesit

$$H_0: \mu = 0 \text{ ja}$$

$$H_1: \mu \neq 0$$

Lasketaan t-testisuureen arvo

$$t = \frac{-2,3 - 0}{3,4/\sqrt{10}} = -2,14.$$

Jos tehdään päättely 5 %:n ristitasolla, niin harvinaisten arvojen raja on $\pm t_{0,05/2;10-1} = \pm 2,262$. Koska $-2,262 < -2,14 < 2,262$, päätellään, että ei eroja lisäaineiden välillä. Voidaan siis sanoa, että kaksisuuntaisessa testissä p -arvo on suurempi kuin 0,05, mutta pienempi kuin 0,1 ($t_{0,10/2;10-1} = 1,833$).

SPSS-tulos:

One-Sample Statistics				
	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Erotus	10	-2,30	3,433	1,086

One-Sample Test						
Test Value = 0						
					95% Confidence Interval of the Difference	
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Lower	Upper
Erotus	-2,118	9	,063	-2,300	-4,76	,16

SPSS

Luottamusväli populaation odotusarvolle sekä t-testi odotusarvon testaamiseksi

Analyze

Compare Means >

One-Sample T Test...

tai (vain luottamusväli)

Descriptive Statistics->

Explore

Tarkasteltavan muuttujan oltava vähintään intervalliasteikollinen.

7.7.3 χ^2 -riippumattomuustesti

Edellä tarkasteltiin testejä, jotka liittyvät yhden populaation parametriin. Tilastollisen tutkimuksen teossa usein mielenkiintoisempaa ja olennaisempaa ovat riippuvuustarkasteluihin liittyvät testaukset.

Kahden kvalitatiivisen muuttujan välinen riippuvuustarkastelu voidaan tehdä ristiintaulukon avulla vertailemalla selitettävän muuttujan ehdollisia prosenttijakaumia (ks. alaluku 5.2.2). Riippuvuuden merkitsevyys voidaan testata. Testisuurena käytetään χ^2 -riippumattomuustestisuureta ja hypoteesit asetetaan

H_0 : ei riippuvuutta

H_1 : on riippuvuutta.

Kun nollahypoteesi on tosi, niin testisuure noudattaa nk. χ^2 -jakaumaa (ks. http://onlinestatbook.com/2/chi_square/distribution.html). χ^2 -testisuureen arvot ovat ≥ 0 ja harvinaisten arvojen joukko muodostuu suurista arvoista.

Testin käyttöön liittyy joitain oletuksia (ei kuitenkaan mitta-asteikkovaatimuksia). Jos ristiintaulukointi on tehty siten, että molemmilla muuttujilla on kaksi luokkaa, testiä voidaan käyttää, jos $n > 40$. Lisäksi jos tässä nelikentässä $20 \leq n \leq 40$, niin kaikkien nk. teoreettisten frekvenssien (frekvenssit, jos riippuvuutta ristiintaulukon perusteella ei olisi) oltava ≥ 5 . Muulloin on kaikkien teoreettisten frekvenssien oltava > 1 sekä enintään 20 % saa olla < 5 . Jos vaatimukset eivät täyty, on ristiintaulukointi tehtävä uudella luokituksella.

Tällä opintojaksolla ei esitetä testisuureen laskukaavaa eikä käytetä χ^2 -jakauman taulukoita. Tehdään päättely annetun p -arvon perusteella.

Ks. <http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/ristiintaulukointi/ristiintaulukointi.html>

Esim. 7.7.6. Tarkastellaan eräältä kurssilta saatua kurssipalautetta.
(ks. aineisto http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp_aineistoja/arvio.sav,
http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp_aineistoja/arvio.xls, kuvaus
http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp3/kevat2003/Aineistoja/arviointi_lomake.pdf).

Halutaan selvittää, onko opintosuunnalla vaikutusta annettuun palautteeseen. Aineistossa on muuttuja *OPINTOJAKSON TYÖLÄYS*, joka kertoo vastaajan mielipiteen opintojakson työläydestä (työläs/sopiva/vähätöinen) sekä palautteen antajan opintosuunta (*OPSUUNTA*). Nyt asetetaan

H_0 : Opintosuunnan ja annetun arvion välillä ei riippuvuutta

H_1 : Opintosuunnan ja annetun arvion välillä on riippuvuutta

Ristiintaulukointi tuottaa taulukot:

Opintojakson työläys * opsuunta Crosstabulation

			opsuunta		Total
			hallinto	taloust	
Opintojakson työläys	työläs	Count	13	16	29
		% within opsuunta	68,4%	34,8%	44,6%
	sopiva	Count	5	15	20
		% within opsuunta	26,3%	32,6%	30,8%
	vähätöinen	Count	1	15	16
		% within opsuunta	5,3%	32,6%	24,6%
Total		Count	19	46	65
		% within opsuunta	100,0%	100,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	^a	2	,022
Likelihood Ratio	8,680	2	,013
Linear-by-Linear Association	7,548	1	,006
N of Valid Cases	65		

1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,68.

Aluksi huomataan, että *OPINTOJAKSON TYÖLÄYDEN* prosentuaaliset jakaumat opintosuunnittain poikkeavat huomattavasti toisistaan. Mutta ovatko erot riittävän suuria, jotta voidaan tehdä päätelmä riippuvuuden olemassaolosta?

Aluksi tuloksesta nähdään, että oletuksen testin käyttöön ovat voimassa (pienin teoreettinen (odotettu) frekvenssi 4,68, alle 5 teoreettisia frekvenssejä 16,7 %).

χ^2 -riippumattomuustestisuureen arvo (Pearson Chi-Square) on 7,668 ja p -arvo on 0,022. Saadun testisuureen arvon voidaan katsoa kuuluvan harvinaisten arvojen joukkoon, jos harvinaisena pidetään sellaisten arvojen joukkoa, joiden todennäköisyys on esimerkiksi 0,025. Siis jos riskitasoksi valitaan 2,5 %, niin H_0 hylätään ja H_1 hyväksytään. Tehdään johtopäätelmä, että opintosuunnan ja annetun arvion välillä on riippuvuutta. Jos halutaankin ottaa vain 1 %:n riski, niin silloin H_0 hyväksytään, koska $0,022 > 0,01$.

Esim. 7.7.7. Esimerkin 5.2.5 ristiintaulukosta lasketun χ^2 -riippumattomuustestisuureen arvo on 66,3 ja p -arvo $< 0,001$. Koska p -arvo on pieni, päätellään riippuvuutta olevan.

Testin käyttöön liittyvät oletukset ovat voimassa, koska kaikki odotetut frekvenssit ovat suurempia kuin 5, ks. tulos alla, kohta *expected: contingency table*.

Sivulla

http://www.physics.csbsju.edu/stats/contingency_NROW_NCOLUMN_form.html

olevan laskurin avulla saatu tulos:

	A	B	C	
1	36	4	2	42
2	53	17	54	124
3	26	19	92	137
	115	40	148	303

expected: contingency table

	A	B	C	
1	15.9	5.54	20.5	
2	47.1	16.4	60.6	
3	52.0	18.1	66.9	

chi-square = 66.3
degrees of freedom = 4
probability = 0.000

Esim. 7.7.8. Markkinointitutkija halusi selvittää, vaikuttaako taustamusiikki asiakkaan tekemään viinin valintaan. Hän teki tutkimuksen eräissä kaupassa Pohjois-Irlannissa ja sai oheisen ristiintaulukon.

Ostettu viini	Ei musiikkia	Ranskalainen	Italialainen	Yhteensä
Ranskalainen	30	39	30	99
Italialainen	11	1	19	31
Muu	43	35	35	113
Yhteensä	84	75	84	243

Kun oheisesta ristiintaulukosta lasketaan χ^2 -riippumattomuustestisuure, niin sen arvoksi saadaan 18,279 ja p -arvoksi 0,001. Tehdään päätely 1 %:n riskitasolla. Koska p -arvo on pienempi kuin valittu riskitaso, niin päätellään taustamusiikin ja viinin valinnan välillä olevan riippuvuutta.

Testin käyttöön liittyvät oletukset ovat voimassa, koska kaikki odotetut frekvenssit ovat suurempia kuin 5, ks. tulos alla, kohta expected: contingency table.

Sivulla

http://www.physics.csbsju.edu/stats/contingency_NROW_NCOLUMN_form.html

olevan laskurin avulla saatu tulos:

data: contingency table

	A	B	C	
1	30	39	30	99
2	11	1	19	31
3	43	35	35	113
	84	75	84	243

expected: contingency table

	A	B	C
1	34.2	30.6	34.2
2	10.7	9.57	10.7
3	39.1	34.9	39.1

chi-square = 18.3
degrees of freedom = 4
probability = 0.001

SPSS Ristiintaulukointi ja testaus tehdään valikosta
Analyze
Descriptive Statistics>
Crosstabs... annetaan sarake- ja rivimuuttujat,
lisämääreinä
Statistics... -painike>Chi-square, χ^2 -testisuure
Cells... -painike, ehdolliset prosenttijakaumat, suunta valitaan
siten, että saadaan selitettävän prosenttijakaumat
selittäjän luokissa.

SPSS muodostaa ristiintaulukon siten, että molempien muuttujien jokainen arvo on omana luokkanaan. Jos on tarve yhdistellä muuttujien arvoja, tehdään se muodostamalla uusi muuttuja havaintomatriisiin Transform> Recode Into Different Variables...

Kvantitatiivista muuttujaa voi myös käyttää ristiintaulukoinnissa, kunhan sen ensin luokittelee (Transform> Recode Into Different Variables...).

7.7.4 Odotusarvojen yhtäsuuruuden testaaminen t-testillä

Tutkittaessa kvantitatiivisen muuttujan riippuvuutta kvalitatiivisesta muuttujasta, jolla on kaksi luokkaa, voidaan käyttää riippumattomien otosten t-testiä kahden populaation keskiarvojen eli odotusarvojen μ_1 ja μ_2 yhtäsuuruuden testaamiseksi. Hypoteesit asetetaan

H_0 : populaatioiden keskiarvot eli odotusarvot μ_1 ja μ_2 ovat samoja,

H_1 : populaatioiden keskiarvot eivät ole samoja

Vaihtoehtoinen hypoteesi voidaan asettaa myös yksisuuntaisena H_1 : toisen populaation keskiarvo on toista suurempi.

Riippumattomien otosten t-testissä oletetaan, että käytössä on riippumattomat satunnaisotokset normaalijakaumista, joiden varianssit ovat yhtä suuret mutta tuntemattomat. Testisuure, jota käytetään, noudattaa nollahypoteesin ollessa tosi Studentin t-jakaumaa. Siis harvinaisten arvojen joukko muodostuu kaksisuuntaisessa testissä itseisarvoltaan suurista arvoista.

Tätä t-testiä voidaan käyttää suurten otosten tapauksessa vaikka populaatiot eivät olisikaan normaalijakaumia. Oletusta varianssien yhtäsuuruudesta voidaan testata.

Jos selittävällä muuttujalla on enemmän kuin kaksi luokaa, niin t-testi voidaan kyllä tehdä pareittainkin, mutta parempi menetelmä olisi yksisuuntainen varianssianalyysi. Tällöin tutkittaisiin myös populaatioiden keskiarvojen yhtäsuuruutta, populaatioita vain voisi olla enemmän kuin kaksi. Varianssianalyysissä saadaan t-testisuureen sijaan nk. F-testisuure. Tätä menetelmää ei kuitenkaan tällä opintojaksolla käsitellä.

Esim. 7.7.9. Tutkitaan tyttöjen ja poikien syntymäpainoja. Onko tytöillä ja pojilla eroja keskimääräisessä syntymäpainossa?

H_0 : Painon keskiarvot samoja molemmissa populaatioissa

H_1 : Painon keskiarvot eivät samoja molemmissa populaatioissa.

Aineistossa http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp_aineistoja/saidit.sav (myös http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp_aineistoja/saidit.xls) on muuttujat *PAINO* (g) ja *SEX*. Nyt siis selitetään muuttujaa *PAINO*, joka on kvantitatiivinen. Selittäjä on *SEX*-muuttuja, joka on kvalitatiivinen, kaksiluokkainen.

Suoritetaan riippumattomien otosten t -testi ja saadaan tulokset (SPSS-tulos)

Group Statistics

sex		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
paino	poika	65	3640,46	438,244	54,357
	tyttö	55	3451,27	523,280	70,559

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
paino	Equal variances assumed	,293	,589	2,156	118	,033	189,189	87,765	15,390	362,987
	Equal variances not assumed			2,124	105,703	,036	189,189	89,069	12,595	365,783

Tässä on siis riippumattomat otokset tyttö- ja poikapopulaatioista. Otoskoot 65 ja 55. Syntymäpainon keskiarvojen erotus on 189,189 g. Painon otosvariانسit ($438,244^2$ ja $523,280^2$) luonnollisesti poikkeavat toisistaan jonkin verran.

Tuloksista löytyy testisuure (Levene's Test for Equality of Variances) hypoteesille H_0 : Populaatioiden varianssit samoja. Koska tähän liittyvä p -arvo on $0,589 > 0,05$, H_0 hyväksytään ja todetaan, että vaatimus varianssien yhtäsuuruudesta voidaan kuitenkin olettaa olevan täytetty. Jos näin ei olisi, niin t-testin tulokset luettaisiin toiselta riviltä.

Testisuureen arvo on siis 2,156 ja kaksisuuntaisen testin p -arvo 0,033. Jos riskitasoksi valitaan 5 %, niin nollahypoteesi hylätään (koska p -arvo $< 0,05$) ja tehdään päätelmä, että tytöt ja pojat ovat syntyessään keskimäärin eri painoisia. Jos otettaisiin riski, joka olisi pienempi kuin 3,3 % (vaikkapa 1 %) niin tehtäisiin päinvastainen päätelmä.

Tulostuksesta löytyy myös 95 % luottamusväli odotusarvojen erotukselle. Testin sijaan voidaan käyttää tätä luottamusväliä johtopäätelmän tekemisessä. Jos luottamusväli sisältää nollan niin populaation keskiarvojen erotus voidaan arvioida olevan nolla (eri tyttö- ja poikapopulaatioissa syntymäpainon keskiarvot samoja). Tässä luottamusväli, jolle populaatioiden keskiarvojen erotuksen arvellaan kuuluvan, on 15,390–362,987. Tämä ei sisällä nollaa, joten päätellään odotusarvojen olevan erisuuret.

Esim. 7.7.10. Esimerkki 7.6.10, kerrostalohuoneistojen neliöhintojen keskiarvot poikkeavat keskusta- ja lähiöalueella, koska p -arvo pieni ($< 0,001$). Saatu testisuuren arvo on -18,455. Populaatioiden varianssit voidaan olettaa yhtä suuriksi, koska testiin liittyvä p -arvo = 0,268 $> 0,05$.

Esim. 7.7.11. Esimerkki 5.1.24 tarkasteltiin Tampereella myytyjen asuntojen neliöhintoja alueittain. Tutkitaan, poikkeavatko Hervannan ja Tesoman keskimääräiset neliöhinnat toisistaan.

SPSS-tulos:

Group Statistics

Sijainti	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Neliöhinta Hervanta	127	1752,6063	456,78817	40,53340
Tesoma	54	1593,3333	484,13026	65,88178

Independent Samples Test

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Neliöhinta	,009	,926	2,108	179	,036	159,27297	75,55123	10,18732	308,35861
Equal variances assumed									
			2,059	94,993	,042	159,27297	77,35222	5,70924	312,83669
	Equal variances not assumed								

Otoskeskiarvojen ero on 159 euroa. Saatu t-testin arvo on 2,108, johon liittyvä p -arvo on 0,036 (kaksisuuntainen testi). Voidaan siis päätellä 5 %:n riskitasolla, että keskihinnat eroavat. Jos tehdään päätely 1 %:n riskitasolla, niin ei eroja.

Tuloksista löytyy myös luottamusväli odotusarvojen erotukselle. Sen perusteella odotusarvojen erotuksen arvellaan olevan välillä 10 € – 308 €. Jos päätely tehdään luottamusvälin eikä testisuureen perusteella, niin päätellään odotusarvojen poikkeavan toisistaan, koska nolla ei kuulu luottamusvälille.

Varianssit voitiin olettaa yhtä suuriksi, koska p -arvo on 0,926 ($> 0,05$).

Vastaavalla tavalla voidaan tutkia muidenkin alueiden väliset erot. Tulokseksi saadaan, että kaikkien alueiden välillä on eroja keskimääräisissä neliöhinnoissa.

SPSS Luottamusväli populaation odotusarvojen erotukselle riippumattomien otosten tilanteessa sekä t-testi odotusarvojen yhtäsuuruudelle

```
Analyze
  Compare Means>
    Independent Samples T Test...
      (riippumattomat otokset) annetaan selitettävä (Test Variable)
      sekä selittävä, ryhmittely -muuttuja (Grouping Variable).
```

Tuloksena saadaan testisuureen lisäksi myös ehdolliset keskiarvot ja varianssit sekä testisuure varianssien yhtäsuuruuden testaamiseksi. Riippuvan muuttujan oltava vähintään intervalliasteikollinen; selittävä muuttuja kahdessa luokassa (tai valitaan kaksi luokkaa tarkasteluun). Yksisuuntainen varianssianalyysi löytyy kohdasta Compare Means> One-Way ANOVA...

7.7.5 Lineaarinen riippuvuus

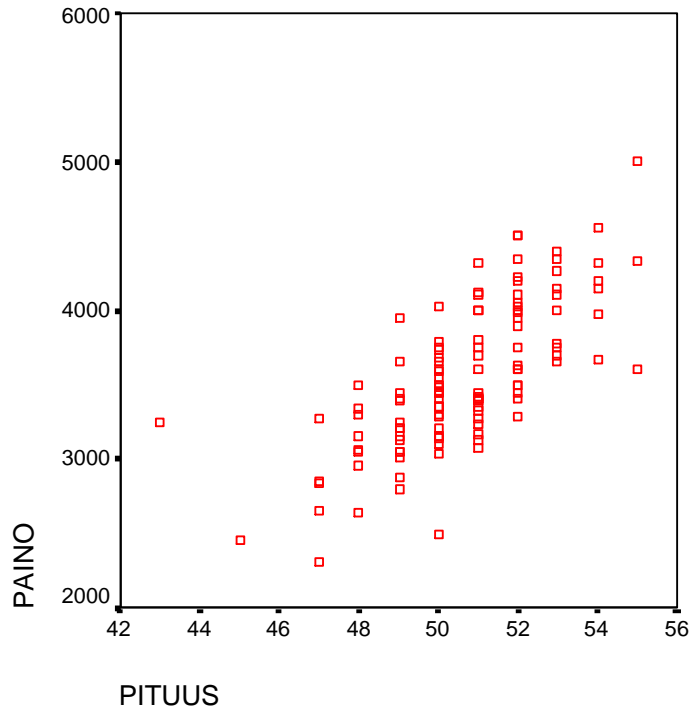
Korrelaatiokerroin r (Pearsonin tulomomenttikorrelaatiokerroin, ks. alaluku 5.2.3) mittaa lineaarisen riippuvuuden voimakkuutta. Otoksesta laskettua korrelaatiokerrointa käyttäen voidaankin testata, onko populaatiossa kahden muuttujan välinen korrelaatiokerroin nolla. Tällöin

H_0 : populaatiossa kahden muuttujan välinen korrelaatiokerroin on nolla ("ei lineaarista riippuvuutta")

H_1 : populaation kahden muuttujan välinen korrelaatiokerroin ei ole on nolla ("on lineaarista riippuvuutta").

Tässä käytetään testisuuretta (ks. kaava (14), liite 2), joka noudattaa Studentin t-jakaumaa H_0 :n ollessa tosi. Harvinaiset arvot muodostuvat itseisarvoltaan suurista arvoista.

Esim. 7.7.12. Esimerkin 2.4 a) aineistosta http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp_aineistoja/saidit.sav pisteparvi lapsen syntymäpituuden ja -painon välillä kertoo lineaarisesta riippuvuudesta ja korrelaatiokerroin on 0,72.

Kun testataan hypoteesia H_0 : lapsen paino ja pituus eivät riipu lineaarisesti toisistaan, se hylätään, koska p -arvo $< 0,001$, ks. SPSS-tulos. Lineaarista riippuvuutta siis on.

SPSS-tulos:

Correlations			
		paino	pituus
paino	Pearson Correlation	1	,720**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	120	120
pituus	Pearson Correlation	,720**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	120	120

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Esim. 7.7.13. Esimerkissä 5.2.8 $r = 0,825$, $n = 251$ ja testisuureen arvoksi (kaava (14), liite 2) saadaan 23,0, joka on reilusti suurempi kuin $2,576 = t_{0,005;249}$. Voidaan päätellä, että rasvaprosentti riippuu lineaarisesti vyötärön ympärysmitasta.

SPSS   Ks. alaluku 5.2.3

8   LOPUKSI

Tällä opintojaksolla tarkasteltiin empiirisen tutkimuksen aloittamiseen liittyviä asioita. Opintojaksolla esiteltiin aluksi kuvailevan tilastotieteen käyttöä empiirisessä tutkimuksessa. Esiteltiin empiirisen tilastollisen tutkimuksen työvaiheita lähtien havaintoaineiston hankinnasta ja aineiston esittämisestä havaintomatriisimuodossa. Havaintoaineiston sisältämän tiedon tiivistämis- ja havainnollistamistapoihin tutustuttiin muuttujien tunnuslukujen ja frekvenssijakaumien yhteydessä. Muuttujien välisiä riippuvuuksia tutkittiin aluksi ehdollisten tunnuslukujen, pisteparvien ja ristiintaulukoiden avulla. Riippuvuustarkasteluja esiteltiin ilman testauksia.

Toinen osa opintojakson asioista liittyi tilastollisen päättelyn lyhyeen ja esimerkinomaiseen esittelyyn. Tutustuttiin joihinkin päättelytilanteisiin. Tilastolliseen päättelyyn ja eri menetelmiin tutustutaan tarkemmin ja laajemmin opintojaksoilla MTTTP5 ja MTTTA1.

Lopuksi vielä yhteenveto opintojaksolla käsiteltyjen tilastollisten analyysien suorittamisesta SPSS-ohjelmalla:

Analyze

Descriptive Statistics>

frekvenssijakaumat, tunnusluvut,
ristiintaulukot,

Compare Means>

t-testit, ryhmäkeskiarvot, muut ehdolliset tunnusluvut

Correlate>

korrelaatiomatriisi

Graphs

Legacy Dialogs>

Bar... pylväs- ja janadiagrammit

Pie... piirakat,

Boxplot... laatikko-jana-kuviot,

Scatter... pisteparvet,

Histogram... frekvenssihistogrammit.

LIITE 1 Oheiskirjallisuutta

Muutamia poimintoja hyvin opiskelun tueksi sopivista kirjoista

- Agresti, A. & Finlay, B., [Statistical Methods for the Social Sciences](https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.275623), 5th ed., Pearson, 2018.
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.275623>
 Sekä perus- että aineopintotasoisten menetelmien esittelyä (ilman matemaattista johtamista) soveltajan näkökulmasta katsottuna. Paljon esimerkkejä ja tehtäviä.
- Clarke, G.M. & Cooke, D., *A Basic course in Statistics*, 5th ed., Hodder Arnold, 2004.
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.420579>
 Tilastotieteen peruskäsitteistön ja analyysien esittelyä, joka on tasoltaan osittain aineopintotasoista. Paljon kuvia, soveltavia esimerkkejä ja tehtäviä.
- Helenius, H., *Tilastollisten menetelmien perustiedot*, Statcon Oy, 1995.
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.177914>
 Melko laaja teos, jossa tilastotieteen perusasiat käsitellään perusteellisesti. Sisältää paljon esimerkkejä. Kirjasta on varmasti hyötyä myöhemminkin opiskelussa. Kirja niille, jotka kaipaavat tieteellistä, selkeää asioiden käsittelyä.
- Heikkilä, T., *Tilastollinen tutkimus*, 8. painos, Edita, 2010.
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.295430>
 Tiivis yleisteos, jossa tilastotieteen perusasiat ja tilastollisen tutkimuksen tekeminen on selitetty yksinkertaisesti ja melko lyhyesti. Myös joitakin perusopintojen jälkeen tulevia asioita on käsitelty lyhyesti. Kirja sisältää hyvät ohjeet SPSS:n käytöstä ja SPSS -esimerkkejä tulkintoihin. Kirja niille, jotka kaipaavat asioiden "vääntämistä rautalangasta".
- Leppälä, R., [Ohjeita tilastollisen tutkimuksen toteuttamiseksi IBM SPSS Statistics -ohjelmiston avulla](#), Tampereen yliopisto, Informaatiotieteiden yksikön raportteja 55/2017.
- Moore, D., *The Basic Practice of Statistics*, 6th ed., Freeman, 2012.
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.526724>
 Perusopintojen asioita käytännönläheisesti, ilman johtamista.
- Lisälukemistoa
- Devore, J. & Peck, R., *Statistics, The Exploration and Analysis of Data*, Brooks/Cole, 2012.
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.41780>
- Freund, J. & Perles, B., *Modern Elementary Statistics*. Prentice-Hall, 2006
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.333725>
- Grönroos, M., *Johdatus Tilastotieteeseen - Kuvailu, mallit ja päättely*, Finn Lectura, 2004.
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.361978>
- Karjalainen, L., *Tilastotieteen perusteet*, [Pii-kirjat](#), 2010.
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.882666>
- Larson, R. & Farber, B., *Elementary statistics: Picturing the World*, Prentice-Hall, 2008.
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.420578>
- Liski, E. & Puntanen, S., *Tilastotieteen peruskurssi I & II*, Tampereen yliopisto, 1987
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.91757>
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.91986>
- Mellin, I., *Johdatus tilastotieteeseen*, 1. kirja, tilastotieteen johdantokurssi, Helsingin yliopisto, 1996
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.269209>
- Moore, D. & Notz, W., *Statistics: Concepts and Controversies*, 7th ed., Freeman.
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.334474>
- Moore, D. & McCabe G., *Introduction to the Practice of Statistics*, 7th ed., Freeman.
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.354520>
- Newbold, P., & Carlson, W., & Thorne, B., *Statistics for Business and Economics*, 8th ed., Pearson, 2012.
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.526725>
- Siegel, A., *Statistics and Data Analysis An Introduction*, 2nd ed., John Wiley & Sons, 1998.
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.47605>
- Weiss, N., *Elementary Statistics*, Addison Wesley, 2011.
<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.47605>
- Weiss, N., *Introductory Statistics*, Addison Wesley, 2011.

<https://tamcat.finna.fi/Record/tamcat.333737>

Yates, D. & Moore, D. & McCabe G., The Practice of Statistics, 2nd ed., Freeman, 2003.

<https://www.macmillanlearning.com/catalog/static/whf/yates/>

LIITE 2 Kaavakokoelma ja taulukot

$$(1) \quad \bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i$$

$$(2) \quad s_x^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n-1} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i^2 - n\bar{x}^2}{n-1} = \frac{SS_x}{n-1}$$

$$(3) \quad s_x = \sqrt{s_x^2}$$

$$(4) \quad r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i y_i - n\bar{x}\bar{y}}{\sqrt{\left(\sum_{i=1}^n x_i^2 - n\bar{x}^2\right) \left(\sum_{i=1}^n y_i^2 - n\bar{y}^2\right)}}$$

$$= \frac{SP_{xy}}{\sqrt{SS_x SS_y}}$$

$$(5) \quad X \sim N(\mu, \sigma^2), E(X) = \mu, \text{Var}(X) = \sigma^2, Z \sim N(0,1), P(Z \leq z) = \Phi(z)$$

$$(6) \quad E(\bar{X}) = \mu, \text{Var}(\bar{X}) = \sigma^2 / n$$

$$(7) \quad t = \frac{\bar{X} - \mu}{s / \sqrt{n}} \sim t_{n-1}$$

$$(8) \quad 100(1-\alpha) \% \text{:n luottamusväli prosenttiosuudelle } p \pm z_{\alpha/2} \sqrt{p(100-p)/n}$$

$$(9) \quad 100(1-\alpha) \% \text{:n luottamusväli odotusarvolle (varianssi tuntematon)}$$

$$\bar{X} \pm t_{\alpha/2; n-1} s / \sqrt{n}$$

$$(10) \quad H_0 : \pi = \pi_0, Z = \frac{p - \pi_0}{\sqrt{\pi_0(100 - \pi_0)/n}} \stackrel{\text{likimain}}{\sim} N(0,1), \text{ kun } H_0 \text{ tosi}$$

$$(11) \quad H_0 : \mu = \mu_0, t = \frac{\bar{X} - \mu_0}{s / \sqrt{n}} \sim t_{n-1}, \text{ kun } H_0 \text{ tosi}$$

$$(12) \quad \text{Ristiintaulukosta riippumattomuuden testaus: } \chi^2 \sim \chi^2_{(I-1)(J-1)}, \text{ kun ei riippuvuutta.}$$

$$(13) \quad H_0 : \mu_1 = \mu_2, t \sim t_{n+m-2}, \text{ kun } H_0 \text{ tosi (oletetaan riippumattomat otokset ja populaatioiden varianssit yhtä suuriksi, mutta tuntemattomiksi)}$$

$$(14) \quad H_0 : \text{populaatiossa kahden muuttujan korrelaatiokerroin } (\rho) \text{ on nolla,}$$

$$t = \frac{r_{xy}}{\sqrt{(1-r_{xy}^2)/(n-2)}} \sim t_{n-2}, \text{ kun } H_0 \text{ tosi}$$

Standardoidun normaalijakauman taulukkoarvoja

 $Z \sim N(0, 1)$

z	1,6449	1,9600	2,3264	2,5758	3,0902	3,2905
$\Phi(z) = P(Z \leq z)$	0,9500	0,9750	0,9900	0,9950	0,9990	0,9995
$P(Z \geq z) = 1 - P(Z \leq z) = P(Z \leq -z)$	0,0500	0,0250	0,0100	0,0050	0,0010	0,0005

Esimerkiksi $\Phi(1,96) = P(Z \leq 1,96) = 0,975$, $P(Z \geq 1,96) = 0,025$ eli $z_{0,025} = 1,96$, $P(Z \leq -1,96) = 0,025$.

Studentin t-jakauman taulukkoarvoja $t_{\alpha;df}$, joille $P(t_{df} \geq t_{\alpha;df}) = \alpha$.

df	$\alpha = 0,05$	$\alpha = 0,025$	$\alpha = 0,01$	$\alpha = 0,005$
1	6,314	12,706	31,821	63,656
2	2,920	4,303	6,965	9,925
3	2,353	3,182	4,541	5,841
4	2,132	2,776	3,747	4,604
5	2,015	2,571	3,365	4,032
6	1,943	2,447	3,143	3,707
7	1,895	2,365	2,998	3,499
8	1,860	2,306	2,896	3,355
9	1,833	2,262	2,821	3,250
10	1,812	2,228	2,764	3,169
11	1,796	2,201	2,718	3,106
12	1,782	2,179	2,681	3,055
13	1,771	2,160	2,650	3,012
14	1,761	2,145	2,624	2,977
15	1,753	2,131	2,602	2,947
16	1,746	2,120	2,583	2,921
17	1,740	2,110	2,567	2,898
18	1,734	2,101	2,552	2,878
19	1,729	2,093	2,539	2,861
20	1,725	2,086	2,528	2,845
21	1,721	2,080	2,518	2,831
22	1,717	2,074	2,508	2,819
23	1,714	2,069	2,500	2,807
24	1,711	2,064	2,492	2,797
25	1,708	2,060	2,485	2,787
26	1,706	2,056	2,479	2,779
27	1,703	2,052	2,473	2,771
28	1,701	2,048	2,467	2,763
29	1,699	2,045	2,462	2,756
30	1,697	2,042	2,457	2,750
40	1,684	2,021	2,423	2,704
60	1,671	2,000	2,390	2,660
120	1,658	1,980	2,358	2,617
∞	1,645	1,960	2,326	2,576

Esimerkiksi $t_{0,05;10} = 1,812$, siis $P(t_{10} \geq 1,812) = 0,05$. $P(t_{10} \leq -1,812) = 0,05$.

Kaavakokoelman ja taulukot annetaan tentissä käyttöön, löytyvät myös osoitteesta <http://www.sis.uta.fi/tilasto/mttt1/syksy2018/kaavat.pdf>

LIITE 3 HOTDOG-aineisto.

Aineisto mikroluokkien verkossa hakemistossa P:\pub\pk\data

Type	Taste	\$/oz	Calories	Sodium
Beef	Bland	0,11	186	495
Beef	Bland	0,17	181	477
Beef	Bland	0,11	176	425
Beef	Medium	0,15	149	322
Beef	Medium	0,10	184	482
Beef	Medium	0,11	190	587
Beef	Medium	0,21	158	370
Beef	Medium	0,20	139	322
Beef	Medium	0,14	175	479
Beef	Medium	0,14	148	375
Beef	Medium	0,23	152	330
Beef	Medium	0,25	111	300
Beef	Medium	0,07	141	386
Beef	Medium	0,09	153	401
Beef	Medium	0,10	190	645
Beef	Medium	0,10	157	440
Beef	Medium	0,19	131	317
Beef	Medium	0,11	149	319
Beef	Medium	0,19	135	298
Beef	Scrumptious	0,17	132	253
Meat	Bland	0,12	173	458
Meat	Bland	0,12	191	506
Meat	Bland	0,12	182	473
Meat	Bland	0,10	190	545
Meat	Bland	0,11	172	496
Meat	Bland	0,13	147	360
Meat	Medium	0,10	146	387
Meat	Medium	0,09	139	386
Meat	Medium	0,11	175	507
Meat	Medium	0,15	136	393
Meat	Medium	0,13	179	405
Meat	Medium	0,10	153	372
Meat	Medium	0,18	107	144
Meat	Medium	0,09	195	511
Meat	Scrumptious	0,07	135	405
Meat	Scrumptious	0,08	140	428
Meat	Scrumptious	0,06	138	339
Poultry	Bland	0,08	129	430
Poultry	Medium	0,05	132	375
Poultry	Medium	0,07	102	396
Poultry	Medium	0,08	106	383
Poultry	Medium	0,08	94	387
Poultry	Medium	0,07	102	542
Poultry	Medium	0,09	90	359
Poultry	Medium	0,06	99	357
Poultry	Medium	0,07	107	528
Poultry	Medium	0,08	113	513
Poultry	Medium	0,07	135	426
Poultry	Medium	0,07	142	513
Poultry	Medium	0,07	83	358
Poultry	Medium	0,08	143	581
Poultry	Medium	0,06	152	588
Poultry	Medium	0,07	146	522
Poultry	Scrumptious	0,06	144	545

LIITE 4 PULSSI-aineisto.

Miesten ja naisten lepopulsseja, ks.

http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp_aineistoja/pulssi.sav

http://www.sis.uta.fi/tilasto/tiltp_aineistoja/pulssi.xls

<u>Sukup.</u>	<u>Pulssi</u>	<u>Sukup.</u>	<u>Pulssi</u>
Nainen	88	Mies	80
Mies	80	Mies	60
Mies	68	Nainen	65
Nainen	70	Nainen	90
Mies	80	Mies	56
Mies	75	Nainen	64
Mies	58	Nainen	86
Mies	82	Mies	70
Mies	78	Nainen	64
Nainen	77	Nainen	88
Nainen	86	Nainen	86
Nainen	78	Nainen	68
Mies	70	Nainen	80
Mies	72	Mies	84
Mies	65	Mies	70
Nainen	72	Nainen	80
Mies	94	Nainen	94
Mies	50	Nainen	80
Mies	84	Mies	65
Nainen	86	Mies	70
Nainen	90	Mies	58
Nainen	66	Mies	45
Mies	72	Mies	66
Nainen	60	Mies	50
Nainen	74	Mies	50
Mies	90	Mies	70
Nainen	80	Mies	84
Mies	72	Nainen	64
Nainen	84	Mies	80
Mies	74	Nainen	84
Mies	70	Nainen	72
Mies	74	Nainen	72
Mies	58	Nainen	64
Mies	70	Mies	58
Nainen	70	Mies	70
Mies	75	Nainen	76
Nainen	76	Nainen	76
Nainen	82	Mies	80
Mies	75	Mies	68
Mies	88	Nainen	100

LIITE 5 Menetelmien ja testien ryhmittelystä muuttujan roolin mukaan.

Jotkut muuttuja selitettäviä, jotkut selittäviä:

- Regressioanalyysi (yksi kvantitatiivinen selitettävä, yksi tai useampi kvantitatiivinen selittäjä)
- Kanoninen analyysi (kuten edellä, mutta monta selitettävää, monta selittäjää)
- Kovarianssianalyysi (esim. yksi kvantitatiivinen selitettävä, yksi kvantitatiivien selittäjä ja yksi dummy)
- Varianssianalyysi (yksi kvantitatiivinen selitettävä, yksi tai useampi kvalitatiivinen selittäjä)
- t-testi odotusarvojen yhtäsuuruuden testaamiseksi (yksi kvantitatiivinen selitettävä, yksi kvalitatiivinen selittäjä)
- Z-testi prosenttiosuuksien testaamiseksi
- X^2 -riippumattomuustesti

Kaikki muuttujat samanarvoisia:

- Pääkomponenttianalyysi ja
- Faktorianalyysi (mitataan joitakin abstrakteja, ei mitattavissa olevia käsitteitä havaittujen muuttujien avulla)
- Erotteluanalyysi (tutkitaan muuttujien keskiarvoja eri havaintoyksikköryhmissä, erot pyritään kuvaamaan mahdollisimman pienellä muuttujajoukolla, keskiarvojen pääkomponenttianalyysi)

Ks. myös
SPSS

Analyze

Descriptive Statistics>

Esim. ristiintaulukot ja X^2 -riippumattomuustesti

Compare Means>

Esim. keskiarvotestit (t-testit, varianssianalyysi)

General Linear Models>

Erialaisten mallien rakentaminen (voi olla yksi (->Univariate) tai useampia (->Multivariate) kvantitatiivinen selitettävä)

Correlate>

mm. korrelaatiokertoimen ja niiden testaus

Regression>

mm. regressioanalyysi, logistinen regressio (selitettävä kvalit. selittäjä kvantitat.)

Loglinear>

Malleja, joissa selitettävä ja selittäjä kvalitatiivinen

Classify>

Menetelmiä ryhmitellä tilastoyksiköitä

Dimension Reduction>

mm. faktorialalyysi

Scale>

mm. Cronbachin alpha

Nonparametric tests>

Ei-parametrisiä testejä

Forecasting>

Aikasarjojen analysointia

HAKEMISTO

- aikasarja; 53, 57
 aineisto; 3, 6, 9, 18, 19, 28, 36, 40, 46, 67, 76, 79, 88, 101, 102
 alakvartiili; 30
 autokorrelaatio; 58, 60, 61
 ehdolliset prosenttijakaumat; 42, 43, 44, 91
 ehdolliset tunnusluvut; 97
 empiirinen tutkimus; 5
 estimaatti; 74
 estimaattori; 74
 estimointi; 73, 75
 frekvenssi; 16, 18, 22, 89
 frekvenssijakauma; 16, 17, 18, 35, 43
 frekvenssimonikulmio; 65
 hajonta; 33
 havaintomatriisi; 10, 12, 36
 histogrammi; 24, 74
 jatkuva muuttuja; 24
 kaksisuuntainen testi; 93
 kausivaihtelu; 59
 kertymäfunktio; 65, 68
 keskiarvo; 26, 27, 28, 36, 37, 38, 39, 66, 76, 91
 keskihajonta; 33, 34, 36, 37, 38, 39, 66, 76, 78
 keskiluku; 26
 keskistäminen; 27
 kokeellinen tutkimus; 9
 korrelaatiokerroin; 45, 48, 50, 94, 95, 99
 kvantitatiivinen muuttuja; 23
 laatikko-jana-kuvio; 39, 97
 lineaarinen muunnos; 27, 37
 lineaarinen riippuvuus; 45
 luokan pituus; 18, 22
 luokitus; 17
 luokakeskus; 18
 luottamustaso; 75
 luottamusväli; 8, 29, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 93, 99
 mediaani; 26, 27, 28, 30, 32, 39
 mittaaminen; 9, 10, 13, 15
 mittaluku; 9, 13
 moodi; 26, 39
 muuttuja; 12, 13, 14, 17, 18, 19, 22, 26, 27, 28, 29, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 49, 88, 91, 92, 94, 103
 nelikenttä; 43
 nollahypoteesi; 81, 83, 84, 85, 86, 88, 92
 normaalijakauma; 67, 70
 odotusarvo; 67, 85, 87
 odotusarvojen erotuksen luottamusväli; 79
 odotusarvojen erotus; 87
 odotusarvon luottamusväli; 76
 odotusarvon testaus; 85
 ositettu otanta; 8
 otantajakauma; 72
 otantamenetelmä; 7, 72
 otos; 5, 8, 9, 33, 65, 72, 73, 74, 75, 76
 otosjakauma; 72, 73
 otossuure; 72, 74, 80
 otosvarianssi; 35
 parametri; 75
 p-arvo; 80, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93
 pisteparvi; 45, 60, 61, 95
 populaatio; 5, 8, 72, 85
 prosenttiosuus; 73, 74, 75, 81
 pylväsdiagrammi; 22
 pyöristetyt luokkarajat; 17
 päättely; 3, 75, 79, 81, 82, 86, 87, 88, 90, 93, 98
 riippumattomuus; 66
 riippumattomuustesti; 81, 103
 riippuvuus; 41, 45, 46, 50, 94
 riskitaso; 80, 83, 84, 90
 ristiintaulukko; 43
 satunnaismuuttuja; 64, 65, 72, 77
 satunnaisotos; 8, 72, 73, 76, 81, 82, 85, 86

selitettävä muuttuja; 40, 80
selittävä muuttuja; 29, 43, 94
Studentin t-jakauma; 77, 85
suhteellinen frekvenssi; 64
summafrequenssi; 18
summakäyrä; 23
tapahtuma; 62, 63
testaus; 29, 42, 80, 81, 83, 84, 85, 91,
99, 103
testisuure; 81, 84, 85, 88, 91, 92, 94
testisuureen arvo; 80, 82, 83, 84, 88, 92,
96
tiheysfunktio; 65, 67, 68
tilastoyksikkö; 5, 6, 7, 8
t-jakauma; 77, 85
todelliset luokkarajat; 17, 24

todennäköisyysjakauma; 64, 65, 67, 72,
74, 80
trendi; 55, 58, 59
t-testi; 80, 81, 85, 87, 91, 92, 93, 94, 97,
103
tunnusluvut; 14, 26, 39, 45, 66, 97
vaihtelu; 76
vaihtoehtoinen hypoteesi; 80, 87
validi; 13
varianssi; 33, 35, 36, 39, 66, 67, 76, 85,
99
yksisuuntainen testi; 81, 85
yläkvartiili; 30
z-testi; 80, 81, 84
 χ^2 -jakauma; 88
 χ^2 -riippumattomuustesti; 88, 90, 103